

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA RIBE AMT

1942

UDGIVET AF HISTORISK
SAMFUND FOR RIBE AMT

10. BINDS

3. HÆFTE

BOGLADEPRIS

Kr. 5,00

P. HAASE & SØN – KØBENHAVN – 1942

De ældre, sjældne Aargange af »Fra Ribe Amt« 1903–1919 er udsolgt i Boghandelen. Restoplaget sælges kun til Medlemmer og Subskribenter. Prisen er 4 Kr. pr. Aargang. Af visse Aargange er der kun enkelte Eksemplarer tilbage, 1919 er 4. T. udsolgt.

Endvidere kan Medlemmer og Subskribenter købe hele Rækken »Fra Ribe Amt« 1920–1937 for ialt 20 Kr. eller enkelte Aargange for 1½ Kr. — Henvendelse til Kassereren, Lærer H. K. Kristensen, Lunde, Jyll.

Aarsmødet afholdes i Ribe i Raadhussalen Fredag den 20. Marts Kl. 7, offentligt Møde Kl. 7½ med Foredrag af Professor C. O. Bøggild Andersen, Aarhus: »Historien og Nutiden« og Højskolelærer, cand. mag. Roar Skovmand, Askov: »Ribeegnens Oldtidshistorie«.

Formanden for Bestyrelsen for Søfartens Bibliotek, Skibsreder Knud Lauritzen, Hammerensgade 1, København K, vil være taknemlig for Oplysninger fra alle, der endnu kender Oprindelsen til Navnet paa en Grund, et Flak, et Rev i danske Farvande. Eventuelle Oplysninger herom bedes tilsendt Biblioteket under ovenstaaende Adresse.

Andst Kirke

og Præsten Jonas Jensen Koldingensis.

Af J. Iversen.

Andst Kirke ligger paa en Bakke midt i Landsbyen nær ved »alfar« Vej, nemlig Hovedvej Nr. 1. Mange Mennesker færdes mellem Aar og Dag ad denne Vej, og de vil ikke let kunne undgaa at bemærke den anseelige Kampestensbygning med det ejendommelige kuppelformede Spir. Som Kirken selv er ejendommelig, er dens Historie det ikke mindre. Mens Landsbyens Gaarde og Huse i Aarhundredernes Løb forandres, ombygges og flyttes omkring, mens nye opføres, og Byen udvides, har Kirken været som det faste Punkt, der bevarede sin Plads og i det væsentlige sit Udseende. Omkring den levede Slægterne deres Liv, og den indtog en fremskudt Plads i dette: Var Vidne til deres Glædes- og Sørgefester, deres Søndagsstilhed og Hverdagstravlhed, tog mod Børnene, da de som spæde bares op i den, og naar deres Liv var til Ende, var det den, der gav dem det sidste Hvilested ude i sin stille Have.

Kirken er bygget af Granitkvadre, smukt tilhuggede, paa Dobbeltsoffel med Skraakant. Oprindelig var den uden Taarn og Spir, og Skibet havde kun $\frac{2}{3}$ af sin nuværende Længde. Senere, sandsynligvis efter Reformationen, er den sidste Tredjedel bygget til. Syddøren har en smuk Portal med to Søjler paa hver Side med dobbelt Benslag og en Tympanon med Af-

Fig. 1. Andst Kirke.

bildning af en siddende Kristus mellem to andre Figurer. Vaabehuset, der er opført af Munkesten, er en senere Tilbygning. Ved Indgangen til Vaabehuset er der indmuret en ejendommelig middelalderlig Gravsten. I Stenen er der udhugget et Ægtepar, neden under dette en Ko eller Kalv. Lignende Gravsten findes paa Fjenneslev Kirkegaard.

Det er vanskeligt helt nøjagtigt at fastslaa Alderen paa en gammel Landsbykirke. At Andst Kirke er bygget i Middelalderens gyldne Tid, Valdemarstiden, er der Enighed om. Eksperterne mener endda at kunne give en nøjere Datering. I sit Værk Ribe Domkirke paaviser Dr. Helms de mange Enkeltheder, som Andst Kirke mere end nogen anden Kirke i Landet har fælles med Domkirken, saa mange nemlig, at det bliver paafaldende sandsynligt, at der har været en særlig

Sammenhæng mellem de to Kirkers Oprindelse. I Ribe Bispekrønike staar: »Biskop Thura var den første som begyndte at grundlægge Ribe Kirke med Murværk af Sten«. Biskop Thura faldt i Slaget ved Fodevig 1134. Hans tredje Eftermand var Elias fra Flandern, der blev Bisp 1142. Efter »Ribe Oldemor« oprettede han i Aaret 1145 Domkapitlet i Ribe, og Medlem af dette var Præsten i Andst, Hr. Niels eller Nicolaus. Dr. Helms finder i denne Omstændighed, sammenholdt med de mange Lighedspunkter i de to Kirker, tilstrækkeligt Grundlag for den Antagelse, at de er opført omtrent samtidig; det vil saa atter sige, at Andst Kirke skulde være paabegyndt omkring Midten af det tolvte Aarhundrede. Gellerup Kirke i Hammerum Herred, der ligeledes i flere Enkeltheder minder om Ribe Domkirke, er i Følge en latinsk Indskrift paa Overliggeren over Kirkens Indgang fuldendt Anno 1140.

Imidlertid er der for nylig kommet en anden Datering, den er givet af vor store Kirkekender Dr. M. Machepang i hans nye Værk: »Danmarks middelalderlige Døbefonte«. Han omtaler her Døbefonten i Andst Kirke. Den hører til en Gruppe, han kalder Arkadefonte, fordi deres Sider er prydet med Arkader.

Fonten er særlig omhyggelig forarbejdet, Pilastrene er afløst af smaa Halvsøjler med rigtige Kapitæler og Baser. I Arkaderne er der anbragt Menneskefigurer, der minder om tilsvarende paa Fonten i Vamdrup. Og — nu kommer det i denne Forbindelse særlig interessante — paa Fontens Fod er der nogle særegne høje, krummede Hjørneknolde. De samme findes ogsaa paa Kirkeportalens Base og flere Steder i Ribe Domkirkes Udsmykning. Ogsaa den førnævnte Ligsten viser Slægtskab med Døbefonten. Desuden er der andre Overensstemmelser mellem Andstportalen

og Domkirken. Dr. Macheprang hævder da, at det er samme Mand, der har udført Portalen, Fonten og Ligstenen, og at han har arbejdet i nøje Tilknytning til Domkirken. Da Dragterne paa Ligstenen efter den Mode, de viser, maa stamme fra ca. Aar 1200, følger heraf, at Kirken maa være fra samme Tid, ca. 1200. Og da Kunstneren vel nok har arbejdet med samtidige Motiver, maa de paagældende Dele af Domkirken ogsaa være fra ca. 1200. Dr. Helms har forøvrigt ogsaa hævdet, i sit sidste Værk om Domkirken, at det kun er en ringe Del af denne Kirke i dens nuværende Skikkelse, der skyldes Biskop Ture, mens det meste skal være opført efter Domkirkens Brand i 1176. Saaledes bestyrker Helms — ret beset — den nye Datering af Andst Kirke.

Det bliver saaledes ikke ved Midten af det 12. Aarhundrede med Borgerkrig og Hjem søgelse af Venderne, at Andst Kirke er bygget, men først noget senere.

Over den førnævnte Ligsten med Ægteparret og Koen er der anstillet forskellige Betragtninger. Pastor Høstmark (Præst i Andst 1759—1793) skriver saaledes om den i Liber Daticus: »Herom haves den Tradition: denne Mand og Kone, som af Begyndelsen ey hafde mere end en Ko, skal udi Munketidene have givet alle deres Midler, som skal have været store, til Andst Kirkes første Opbyggelse«.

I »Danske Tufstenskirker« skriver Dr. Helms, at Stenen er en almindelig Gravsten over et Par Bønderfolk, hvis Bomærke er betegnet ved Koen. Den af Koldingegnen saa fortjente Lokalhistoriker P. Eliassen, skriver imidlertid saaledes: »Helt udelukket er det ikke, at vi her har et Billede af Kirkens Grundlægger Hr. Niels. Stenens Form og dens Randslyngninger saa vel som Personernes Klædedragt viser ty-

deligt, at den stammer fra det 12te Aarhundrede eller er omtrent samtidig med Kirkens Opførelse. Det synes derfor rimeligt at antage, Stenen er rejst over Hr. Niels og hans Hustru; det er ikke sandsynligt, at almindelige Bønderfolk fik et saa kostbart Gravminde, og den Omstændighed, at katolske Præster levede i Cølibat, udelukker ikke, at Hr. Niels har haft en Hustru, da Cølibatet først langt senere blev almindeligt i Danmarks Gejstlighed. Yderligere falder Antagelsen sammen med Sagnet eller Traditionen, der fortæller, at Stenen er rejst over Kirkens Grundlæggere.«

Efter Reformationens Indførelse er Kirken underkastet store Forandringer. Det 16de Aarhundrede viser en stærkt tiltagende Interesse for at gøre den stedse smukkere. Det vækker Beundring at erfare, hvad dette Aarhundrede har at fremvise navnlig af Billedskærerarbejde. Kongen, Adelen og Gejstligheden kappedes om at udsmykke vore Kirker. Andst Kirke taler her et tydeligt Sprog. Den første Præst efter Reformationen, Mads Iversen, lod saaledes opsætte en udskaaen Stol i Koret; denne Stol, der blev til Degnestol, har flere Gange skiftet Plads og Skikkelse; men den sidste, der 1926 blev sendt til Museet paa Koldinghus, bar endnu Mads Iversens Navnetræk. Hans Søn og Eftermand Iver Madsen lod ligeledes flere Ting lave til Kirken, og endnu Aarhundreder efter kunde man adskillige Steder i Kirken finde hans Navnetræk ved Siden af hans »Vaabenmærke« eller Bomærke: en Hanefod med Spore.

Iver Madsen maatte Aar 1560 skrive til Kongen, at han af Vaade i en Ølrus havde slaaet en Karl ihjel(I). Han mistede derfor sit Embede, skønt han frikendtes for Manddrab, og skal senere være bleven Præst i Vorbasse. I hans Sted kaldedes Jens Simonsen til Præst i Andst. Denne, den tredje Præst efter Reformationen,

har ogsaa været ivrig for at udsmykke Kirken. Han og Kantor Christ. Lange i Ribe lod opstille nogle Hylder bag Alteret. Paa den udsmykkede Ramme var udskaaret Aarstallet 1574. Efter Troels Lund var den Slags Hylder i Kirken ret almindelige, opsatte til Kirkens Bøger. P. Palladius skriver i sin Visitatsbog: »Kirkeværgerne skulle købe til Sognepræstens og Sognedegnens Behov Bøger, og de skulle hedde Kirkebøger, som Kirken ejer, og de skulle indskrives i »Stolen« — d.v.s. Fortegnelsen over Kirkens Ejendele. — Præster og Degne ejede paa den Tid næppe selv Bøger. — Fra samme Tid stammer en Læddik eller »Tavle« til Brug ved kirkelige Indsamlinger, ligeledes med Aarstallet 1574. (Nu paa Koldinghus).

Efter Jens Simonsens Død 1577 opstod der en ikke ringe Strid i Menigheden. En midlertidig Præst i Embedet kunde ikke magte Forholdene, hvorfor han 1578 afløstes af Magister Jonas Jensen — Koldingensis — der var en Søn af Formanden Jens Simonsen. Udnævnelsen til Præst i det store Embede (Andst—Gjæsten) er dateret 31. Marts 1578. I hans Tid — 1578—1609 — har Kirken haft en Renaissance som hverken før eller siden. Præsten har selvsagt været godt kendt med Sognets Forhold og med Kirken, inden han fik sin Udnævnelse. Han var nemlig Student fra Ribe, havde været Lærer ved Latinskolen (Dorthea Skolen) i Kolding, senere Kapellan sammesteds, indtil han kaldedes her til. Han havde allerede da med Held forsøgt sig som Digter; latinske Digte var hans Speciale; saaledes havde han skrevet et højstemt Digt til Ære for Christian III.s Enke, Dorothea, der lod Skolebygningen opføre.

Som Præst i Andst—Gjæsten boede han paa den oprindelige Præstegaard i Gamst ved Søen, hvor nu de store Enge breder sig. Der var noget særegent ved

den store Gaard. Den laa ved Vejen mellem Snoghøj og Ribe, omtrent midtvejs; Sognepræsten havde en Forpligtelse til, eller følte sig forpligtet til at logere »Standspersoner«, der kom forbi. Det vides saaledes, at Kong Frederik II med Følge har overnattet hos Præsten; ligeledes Hovmesteren Henrik Below, for ikke at tale om Jonas Jensens samtidige Anders Sørensen Vedel, kongelig Historiograf og boende i Ribe. De to var aabenbart beslægtede Naturer, begge lærde Granskere. Henrik Below, der var Meklenborger, skal have anmodet den lærde Præst om at forfatte en Danmarksbeskrivelse, og det havde til Følge, at han i Aaret 1584 kunde udgive »Danæ Descriptio Nowæ« — den første trykte topografiske Danmarksbeskrivelse. Ti Aar senere 1594 udkom anden stærkt forøgede Udgave, trykt i Frankfurt am Main og paa Latin. I denne havde han omtalt Syvaarskrigen 1563—70 paa en saadan Maade, at Svenskerne følte sig saarede over Sammenligningen mellem Danske og Svenske, og gennem deres Gesandt i København klagede de i 1595 over dette til den danske Regering, Formynderregeringen. Klagen gik ud paa, at han i Bogen havde krænket Aftalerne ved Stettinerfreden 1570, som paa det strengeste forbød politiske Smædeskrifter de to Lande imellem. Regeringen blev nødt til at tage sig af Sagen, og Jon. Jensen blev stævnet for det akademiske Konsistorium. Det saa i nogen Tid meget truende ud for ham. Regeringen ønskede ham dømt i »Kongens Naade og Unaade« (vel sagtens af Hensyn til Svenskerne), hvilket kunde betyde Livsstraf. Dommerne nægtede dog at gaa saa vidt »Professores kand icke dømme i hans blod«, hedder det. Jon. Jensen slap med at være suspenderet fra sit Embede et Aar, en Straf, som endog mildnedes en Del, da Svenskerne havde glemt Historien for andre Ting.

Formodentlig har denne Modgang skræmmet Jon. Jensen bort fra Forfatterbanen. I Følge Dommen skulde Bogen konfiskeres og brændes, hvilket dog ikke er blevet fuldført til Bunds, idet der findes et Eksempplar i Universitets-Biblioteket i København og et i Kolding Latinskoles Bogsamling. Bogen blev endog optrykt paany 1629 med Ændringer, men med Bibeholdelse af de kriminelle Tal fra Slaget ved Svarteaaf Falkenberg: 6000 faldne Svenskere — 3000 danske Krigere¹).

Jon. Jensen har været en nidkær Mand, lærd og levende interesseret med stor Trang til i Tidens Aand at udsmykke sine Kirker. Naar han stod i sin Have ved Præstegaarden, kunde han over Søen se Kirken paa Andst Bakke. Det er muligt, at Anders Vedel har set med, og de to Mænd har drøftet Spørgsmaalet om et Taarn paa Kirken. Vedel var jo som tidligere Hofpræst godt kendt ved Hove og har maaske anbefalet Præsten ved Lejlighed at gaa løs paa selve Majestæten. Lejligheden kom i Januar 1588, da Frederik II med Følge logerede i Præstegaarden i Gamst. Præsten benyttede den, og Resultatet blev, at Kongen resolut og uden Dikkedarer af nogen Art egenhændig skrev følgende Brev til Lensmand Caspar Marchdanner paa Koldinghus. Brevet ligger i Rigsarkivet: Jydsk Tegnelse 1588 January 20.

Brevet gengives her med Kongens Ortografi:

Wor gunst tilforn. Wid at som der ingen torn er paa Andst Kiercke och samme Kiercke er liggendes paa en Allfare Wey, och wi therfore gerne saae, at therpaa kunde bliffue byggt ett thorn, och komme udi Forfaring, att kiercken skulle være ved forraad med penning, tha bede wi dig och wille, att du

¹) Georg Bruun; Dronning Dorotheas Skolehus.

lader indfordre hvis penning Kiercken tilstaar och therfore kiøbe och samle wdj forraad, Steen, Kalck och hvis andens diele til forsckrevne thorns bygning kand behøwis, och siden forordner att the for thagis och byggis paa samme thorn, saa ther med thet første muelligt er maa gaa for sig. Thermet etc.

Actum Gamsted 20 January 1588.

Friederich Rex.

Fra Gamst rejste Kongen videre til Haderslevhus og derfra til Slottet i Sønderborg. Her overværede han sin yngste Broder Hans den yngres Bryllup med Prinsesse Anna af Anhalt. Han havde længe følt sig svag og maatte paa Hjemvejen til København lægge sig ind paa Kongsgaarden Antvorskov ved Slagelse. Her naede Døden ham. Da Lægen en Dag tog Pulsen, udbød Kongen: »Lad Aaren kun slaa, som den vil; det ved vi, at Guds Naade ikke slaar fejl«. Det berettes, at han gudhengiven og stille døde Skærtorsdag den 4. April i en Alder af knap 54 Aar. Endnu paa Dødslejet lod han holde Gudstjeneste for sig »og med høj Røst sang han før og efter Salmer som de tilstedeværendes«.

De fleste husker vel bedst Anders Vedels Ligprædiken over Frederik II i Ribe Domkirke med Udtalelsen om Kongens Drikfældighed. Maaske er ovennævnte Skrivelse en af hans sidste Regeringshandling. Han var Koldingegnen en god Mand, og han residerede ofte paa Koldinghus.

Den Omstændighed, at Caspar Marchdanner, der var Lensmand paa Koldinghus 1585—1617, ogsaa nærede stor Interesse for Egnen og for Andst, der betragtes som hans Moders Hjemsted, har været en god Støtte for Jonas Jensen. Straks efter Udstedelsen af Kongens Brev har man taget fat paa Taarnets Byg-

ning. Inde i Kirken hænger en smuk Egetræstavle, paa hvilken Jon. Jensen i højstemte Vendinger paa Latin priser Caspar Marchdanner for hans Velgerninger mod Andst Kirke, bl. a. fordi han har bygget Taarnet. Man kunde deraf antage, at han for egne Midler har gjort dette. Det stemmer imidlertid ikke med Kongebrevet, der netop henleder Opmærksomheden paa, at Kirken er ved Forraad af Penninge. Spirets ejendommelige Form: Løget eller Kuppelen skyldes sandsynligvis Lensmanden selv; han havde rejst saare meget i Udlandet, set mange Ting og fra disse Rejser medbragt Ideer. — Egnens Bønder har jo sikkert maattet tilføre Materialet til Taarnet; 1592 stod det færdigt. Pastor Høstmark skriver i Liber Daticus: »Paa Andst Kirketaarn staar en stor Steen med Indskrift: 1592 lod Caspar Marchdanner dette Taarn bygge.«

Paa Alteret i Kirken staar to mægtige Lysestager af Messing. Paa Foden af dem staar: »Jonas Jensen 1589«. Det er, som Præsten bestandig har været virksom med Kirkens Fuldstændiggørelse. En Kirkeklokke bliver anskaffet — forøvrigt den samme som endnu hænger under Kuppelen. — Den bærer Indskriften: »Anno 1590 Verbum Domini manit iri æterum« lod Hr. Jon. Jensen, Sognepræst, Hans Iversen og Nis Thomasen i Gamst, Kirkeværgere, støbe denne Klokke, Gud til Ære«.

Den ihærdige Præst har dog ikke dermed ladet sig nøje. 1594 udkom hans Bog paany, og derefter indtraf alle de Genvordigheder, der før er omtalt. Ikke underligt, om han i den Tid, Processen stod paa, har følt sig miskendt og forladt. Fra 1595 stammer den store Egetræstavle med Epitafium over Jon. Jensens Fader Jens Simonsen. Trap meddeler, at det er Jon. Jensen, der har skrevet dette Mindedigt. Tavlen Beretning i Oversættelse dels af Rektor Bruun, Kol-

og til hellig Gerning og Andagt viet.
 Mens Kong Christian, af dette Navn den fjerde,
 over Daner, Nordmænd Sceptret førte,
 Koldingborgens den ædle høje Styret
 Caspar Marchdan med Udgift stor og Møje
 sig et straalende Minde her lod sætte.
 Din Fortjeneste, Caspar, skal for evigt
 til de saliges Taarne højt dig hæve.

For den til udødelig Ære i fortrinlig Grad værdige
 satte Jonas Kolding det 1602«.

Hr. Jonas var 1591 bleven Magister. 1602 levede
 Lensmanden jo i bedste Velgaaende paa Koldinghus.
 Præsten vidste nok, hvad han gjorde, naar han i saa
 stærke Ord priser den ædelbaarne Caspar March-
 danner. Efter Digtet ser det ud, som om ogsaa Bæn-
 kene og Kirkens Pulpitur skyldes C. M.s Bevaagenhed.
 Bænkene er for mange Aar siden blevet fornyede;
 men enkelte af de gamle er nu paa Koldinghus, og
 de nye har saa vidt gørligt faaet Udskæringer i Smag
 med de gamle. Pulpituret er der endnu, og dettes
 Balustre har en paafaldende Lighed med de tidligere
 omtalte ved Hylderne bag Alteret med Aarstallet 1574.

Prædikestolen er et Egetræssnitværk i Renaissance-
 stil fra Tiden umiddelbart før 1602, da den første
 Gang blev stafferet med Farver. Mellem selve Stolen
 og dens Himmel er anbragt et Rygpanel. Himmelen
 er mærkelig. Den er delt i 5 Felter med Gesims og
 Topkartoucher, hvoraf to er smykkede med Arneklaser.
 Nærmest Vinduet findes Caspar Marchdanners Vaaben-
 mærke, derefter det danske Rigsmærke med Vildmæn-
 dene, og saa kommer det mærkeligste i tredje Felt,
 der viser et stort aabent Gab af Hvalfisken, af hvilket
 en Mand spyes ud — og ovenover de tre meget
 sigende Bogstaver I I K. — (Jonas Jensen Kolding-
 enser). Himmelen bærer Aarstallet 1602, og Prædike-

Fig. 2. Andst Kirke indvendig.

stolen stammer altsaa ogsaa fra C. M.s og Jonas Jensens Tid.

Paa en diskret og dog til sene Tider talende Maade har Præsten her mindet om den svære Tid, han oplevede, da hans Proces førtes for Konsistoriet. Meget havde han villet, meget var naaet gennem hans Flid og Indsats, han havde ikke sparet sig selv — og saa saa han, at Lønnen blev — som Verdens Løn saa ofte bliver over for dem, der rager op over det almindelige — Utak. Med nogen Bitterhed har han funderet over, at hans ærlige Stræben i uegennyttig Hensigt skulde lønnes paa den Maade, medens andre, der lader alt

Fig. 3. Felt af Himlen over Prædikestolen. Jonas frigøres af Hvalfisken.

gaa sin Gang, som det vil, undgaar Vanskelighederne. Saaledes er jo ofte Kæmpernes Kaar. Anerkendelsen kommer først i Eftermælet. Det har været dyb Alvor for vor Præstemand. Han har følt sig som en Jonas i Hvalens Bug, indtil Befrielsen kom, og da har han ogsaa vidst at paaskønne denne. — Kirkeloftet stammer ogsaa fra hans Tid. Det er paa en smuk Maade indrammet i Kassetter og forsynet med smukt udskaarne Rosetter. Høstmark skriver i Liber Daticus: »Paa Kirkeloftet staar: Ved ærlig og velbyrdig Mand Caspar Marchdanners, Høvedsmand paa Koldinghus, Bevilling lod Jonas Jensen Colding, Sognepræst og Kirkeværge, gøre dette ny Loft 1605«.

Loftet blev fornyet i Aarene 1873—76, dog i samme gamle Stil og med de oprindelige Rosetter.

Det er det sidste, der bærer Jonas Jensens Navn i Kirken. Han levede faa Aar endnu; men 1609 lukkede han sine Øjne. Efter Datidens Skik er han vel begravet inde i Kirken, men hvor, vides ikke. Rektor G. Bruun, Kolding, skriver i sin Bog, Dortheaskolen, at han blev begravet i Kirken. Da Kirkegulvet ved Restaureringen 1926 var brudt op, fandt man ved Overgangen mellem Skib og Kor en muret Grav, dækket med Egeplanker. Om det er hans Grav, faar staa hen. Det burde være det.

Paa Kirkegaarden i Hjørnet mellem Skibet og Kirkens Apsis har i umindelige Tider ligget en mægtig Natursten, 2 m høj og omtrent 1 m bred forneden, noget tilspidset opad. Den havde en Indskrift, som Tagdryp havde gjort ulæselig for den største Dels Vedkommende. — Mos og Stenlav fyldte de tiloversblevne Bogstaver. I 1922 tog et Par interesserede unge Mænd sig for at rense Stenen og om muligt tyde Indskriften. Det lykkedes, og stor blev Overraskelsen, da et tydeligt Koldingensis tværs over Stenens øverste

Del kom til Syne. Paa Foden tydes med lidt Besvær:
» . . . hannem en glædelig Opstandelse. — Anno 1609«.

Menighedsraadet lod derefter Stenen rejse og opsætte
paa muret Underlag omtrent paa samme Sted, som
den laa. Den staar der som et synligt Minde om
Kirkens forlængst afdøde nidkære og evnerige Præst.

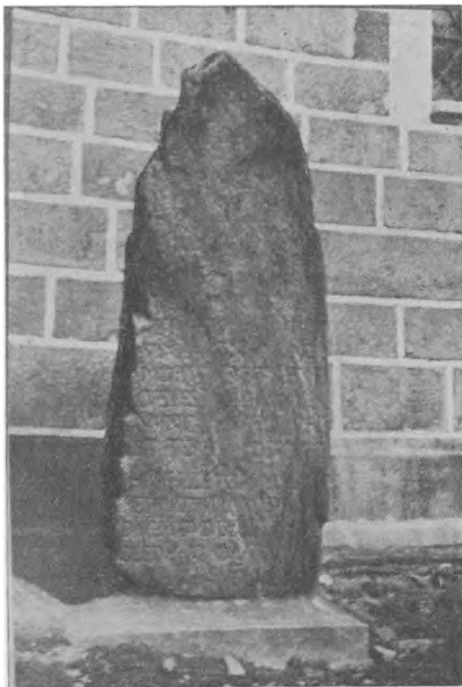

Fig. 4. Jonas Jensen Koldingensis' Gravsten.

Den middelalderlige Gravsten ved Andst Kirke.

Af H. K. Kristensen.

Den kendte romanske Gravsten i Andst Kirkes Mur, som atter har tiltrukket sig Opmærksomheden ved den Rolle, den spiller for Dr. Macheprangs nye Datering af Kirkens og Ribe Domkirkes Bygning, har som J. Iversen anfører foran været Genstand for flere Fortolkninger.

Den er nu ogsaa mærkelig og interessant.

Ved et Tværbaand er Stenen delt i to Felter; i det øverste er der fremstillet en Mand og en Kvinde, der har Armene slynget om hinanden, i det nederste Felt en Ko. —

I den romanske Tids strenge, religiøse Kunst er det saare sjældent, selv om det ikke er enestaaende, at se en Mand og en Kvinde fremstillet med Armene om hinandens Liv. Det maa være et Ægtepar; andet kan ikke tænkes. Desuden bærer Kvinden en Hue paa Hovedet, og Huen, Konehuen, som den ligefrem kaldes, er et ældgammelt nordisk Kendemærke paa den gifte Kvinde. Men Gravstenen er ogsaa interessant af andre Grunde. Den er nemlig hugget i en Tid, da man ellers ikke afbildede sig eller sin Familie paa Gravstenene. Ligesom i vore Dage syntes man, det var for anmasende. Desuden er en Ko paa en Gravsten en ren Sjældenhed.

Fig. 1. Øverste Felt af Ligstenen ved Andst Kirke.

Der maa have været en særlig Grund baade til det ene og det andet.

I sin interessante Afhandling om »Stormandstyper i Valdemarstiden«¹⁾ har Museumsdirektør, Dr. Poul Nørlund gennemgaaet en Række romanske Billeder, der skildrer Datidens Mænd og Kvinder, Billeder af Valdemarstidens Kirkebyggere og andre Velgørere. Til denne Gruppe henregner Dr. Nørlund dog ikke Stenen i Andst, men han omtaler den, fordi han mener,

¹⁾ Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1935, 5 ff

den ogsaa kan give sit Bidrag til bedre Kendskab til Valdemarstidens Stormænd. — Det er man nok klar over, at en almindelig Bonde ikke vilde faa et saa flot Gravmæle.

Følgende Forhold, forekommer det mig, taler afgjort for, at Stenen virkelig afbilder et Par, der har været med til at grunde Kirken, at de to er Kirkens Fundatores:

1) Stifterbillederne fremstiller i de fleste Tilfælde et Par (Asser Rig og Fru Inge eller snarere Skjalm Hvide og Hustru i Fjenneslev, Trud Litle og Valdemar den Store i Slagelse, en Herremand og hans Søster i Sdr. Næraa o.s.v.). Ogsaa i Andst er det et Par, Billedet viser.

2) Det er overvældende almindeligt, at Stifterne er fremstillet med en eller anden Genstand i Haanden eller Hænderne. Genstanden symboliserer deres Gave. Hyppigst er det en Kirkemodel, saadan som alle kender det i Gengivelser fra Fjenneslev Kirke. Det kan ogsaa ske, at Stifteren fremrækker en Mønt, en Ring eller en Messeklædning, der skal symbolisere det Gods, han skænker. Ogsaa i Andst er Gaven symboliseret, nemlig i Koen. Stifteren har skænket Kvæg eller maaske Jord til Kvægets Græsning til Kirken. Men det er afbildet paa den fra de andre Stifterbilleder afvigende Maade, at Gaven ses i et Felt for sig. Det vilde unægtelig ogsaa have virket latterligt, om Parret havde været gengivet med Koen i fremrakte Armel I Stedet for har man valgt at fremstille Koen for sig og Ægteparret med Armene om hinandens Liv, baade for at vise, at det er et kærligt Ægtepar, og for at vise, at de har været enige om at give denne Gave. Paa en lignende Maade staar et Ægtepar kærligt forenede i en Fremstilling paa Ørsted Kirkes Sydportal. Der er der ingen Gave afbildet; alligevel mener

Dr. Nørlund, at det er et Stifterbillede. Det, at Billedet findes paa en Del af selve Kirkebygningen, maa vel ogsaa gøre det sandsynligt.

3) Datidens førnævnte Sky for at afbilde sig selv eller sin Familie paa Ligsten tyder paa, at her foreligger noget særligt. Dette særlige kan lettest forklares ud fra dette, at der her som i de øvrige Tilfælde har været en taknemlig Menighed, der satte Mindet over et Par af Kirkens afdøde Grundlæggere.

Man kan ikke give P. Eliassen Ret i, at Billedet forestiller Hr. Niels. Denne Paastand modsiges navnlig af, at Manden ikke bærer en kirkelig, men en verdslig Dragt, bestaaende af to lange, fodfri Kjortler over hinanden. Han har heller ikke Tonsur, men tværtimod en da meget moderne Frisure med Skilning i Panden og langt lokket Haar; ganske samme Frisure har en af Mændene paa Døbefonten, om det saa er den lille Krølle, Haaret ender i, er den ensdan hos dem begge. Desuden tillader Dr. Macheprangs Datering af Kirken til ca. 1200 vel heller ikke, at Hr. Niels kan være den egentlige Bygherre. Men derimod finder jeg det afgjort sandsynligt, at Stenen viser et Billede af det Stifterpar, der, udtrykt med nogen Tillæmpning af Overleveringens Ord, har givet af deres Midler til Andst Kirkes Opbyggelse.

Øster Horne Herreds Skolefundatser.

(Skildringer fra omkring Aar 1741)

Af Sigurd Kristensen.

Christian den Sjette udsendte Aar 1739 en Forordning, efter hvilken hele det danske Bondeland skulde belægges med Skoler; thi »al Forfarenhed viser, hvilken usigelig Skade Kirken og Landet derved tilvoxer, at Ungdommen, helst af den gemene Almue, hidtil ei overalt har haft Lejlighed nok, saaledes som ske burde, at oplæres i sin Kristendoms Grund, samt i Læsen, Skriven og Regnen, og derover tildels i saadan ynkelig Uvidenhed er opvokset, at de hverken det aandelige eller legemlige vide rettelig at søge og befordre deres eget Bedste«.

Da Landet altsaa i denne Henseende er i en saa sørgelig Forfatning, »haver vi anset det for en af de største Velgerninger for vore kiære og tro Undersaatter, og for en uforbigængelig Nødvendighed for Landet . . . at lade danske Skoler overalt i Vort Rige paa en bestandig Fod saaledes indrette, at alle og enhver, endog de fattigste Børn, overalt paa Landet kunne tilstrækkeligen undervises om Troens Grund, samt Salighedens Vej, Orden og Midler . . . saa og i at læse, skrive og regne, som saadanne Videnskaber, der ere alle og enhver, af hvad Stand og Vilkaar de end maatte være, nyttige og fornødne . . . «.

Desværre virkede Forordningen ikke efter sin Hensigt, hvorfor der da ogsaa Aaret efter kom en ny Forordning, der i nogen Maade ændrede Betingelserne for Skolernes Oprettelse, men egentlig ikke slog af paa Fordringerne, som det er blevet paastaaet, snarere udtrykte sig med større Bestemthed, saa den kongelige Vilje ikke er til at tage fejl af: »Og byde Vi hermed Allernaadigst, at Vore Amtmænd tillige med Herreds Provsterne, saa snart denne Vores Allernaadigste Anordning er vorden publiceret, ufortøvent skal for sig kalde hvert Sogns Lods Ejere, tilligemed Sogne Præsten, og med dennem udgiøre, hvad Tilbygning Degne-Boligen maatte behøve . . .«. — Men da der jo ikke er Degnebolig i ethvert Sogn, skal der somme Steder bygges Skolehuse — eller indrettes Skolehuse — og det skal ske »uden Forhaling, inden 1741 Aars Udgang«. — Og til de efterladende fastsættes der en meget betydelig Pengebøde, der nok skulde være i Stand til at fratage Proprietærene Lysten til at gøre Forsøg paa at skulke sig fra denne nye Forpligtelse.

Det har været ret almindeligt at sige om Kristian den Sjettes Skoleforordninger, at de intet større Resultat kom til at fremvise. Dette er forkert. Der blev virkelig i Aaret 1741 »funderet« Skoler ud over det ganske Land, saa rimeligvis hvert eneste Sogn fik sin, eller i hvert Fald noget, der var ment som en Skole. Noget helt andet er, at dette nye »Væsen« ikke alle Vegne blev modtaget som den gode Gave, det skulde være, saa man somme Steder søgte at faa det mindst mulige ud af det.

Skoleforordningerne af 1739 og 1740 kom ikke bag paa de danske Landsogne. Myndighederne var blevet varskoet nogle Aar i Forvejen, saa de vidste, hvad der var under Forberedelse, og gennem deres Præster vidste Bønderne det formodentlig ogsaa.

I Aaret 1735 havde Kongelig Majestæt forlangt Svar paa visse Spørgsmaal, der netop tog Sigte paa Oprettelsen af et almindeligt Skolevæsen paa Landet. Spørgsmaalene skulde besvares af Sognepræsterne, der gennem Biskop og Herredsprovst fik Besked om at indgive deres Betænkning.

Der var fire Poster at indgive Betænkning over:

1. Post: Hvor mange Skoler findes der i Herredet, og af hvem er de indrettede?

2. Post: Paa hvis Bekostning kan (eventuelle) Skolehuse opbygges og vedligeholdes?

3. Post: Hvorfra kan Skolemestrenes Løn tages?

4. Post: Hvilket Sted foreslaas som det bekvemste for baade Ungdommen og Skoleholderen?

Præsterne i Øster Horne Herred havde ikke alle været lige interesserede i Sagen, og der er derfor da ogsaa stor Forskel paa, hvor megen Umage de har gjort sig med den forlangte Erklæring. Den mest udførlige Besvarelse kommer fra Ude Haar (Haahr) i Ølgod. Hans Helsinge i Ansager er derimod en meget ordknap Herre. Han indlader sig ikke engang paa at besvare alle de stillede Spørgsmaal. Han begynder, som det rimeligvis ventes af ham, med at udtrykke Ønsket om, at Kongens »allernaadigste Villie og gudelige Intention med Skolers Oprettelse« maa faa Fremgang, men for øvrigt er han skeptisk, hvad hans lille Sogn angaar. Der har man afgjort ikke Raad til at lønne en særlig Skoleholder, hævder han, og det skal jo nok passe. Maaske kan der komme en Skole ud af det, hvis man sætter Degnen til at undervise, men dog kun, hvis man gør Skolegangen tvungen. Han kan ikke forestille sig, at Bønderne frivilligt vil gaa ind paa at afgive deres Børn til den Slags.

Ude Haahr i Ølgod er saare begejstret ved Tanken om, at der muligvis kan blive oprettet Skoler paa

Landet. Han kalder dem »nyttige, højtfordnede og længe forønskede«, og han beder Gud give Sagen »bedste Raad, Lykke, Middel og Fremgang«, en Bøn, der jo for længst er blevet opfyldt. — Han mener til at begynde med, at Ølgod Sogn bør have to Skoler, fordi Gaardene ligger »saa vidt adspredte, at nogle har en Mil til Kirke«, og han foreslaar, at man lægger den ene Skole ved Kirken og den anden i Ager-snap. Det synes han vilde være en god Ordning, men lidt efter synes han dog, at det vilde være en endnu bedre Ordning med kun een Skole, nemlig hvis man kunde finde Udvej til at bygge den lige saa flot som en af de kongelige Skoler paa Rytterdistrikterne og lønne Skoleholderen derefter. Saa skulde der holdes Skole hele Aaret rundt, hvad der vilde være til »uskat-terlig Nytte« for Ungdommen. En saadan Helaars-skole burde indrettes »ved en By kaldet Ekknud«.

Men ak, Tanken om at faa »saa fornemme og vel-bebygte Skoler som en af de Højkongelige indrettet i Sognet« er vel desværre ikke andet end Drøm og Utopi; thi til en saadan Skole kan Bønderne kun betale meget lidt, da de fleste af dem er yderst fattige. Og selv om man fik Skolebygningen rejst, saa den stod der i stor Herlighed, saa vilde dog ingen have Raad til bruge den, formedelst den Hoveri, de er betyngede med, og den Armod, der især findes hos dem, der har mange Børn. Bønderne er almindeligvis saa fattige, at deres Husbond har maattet give dem Henstand med Landgilden og laane dem baade Æde og Sædekorn. Desuden bruger enhver Bonde sine Børn til Hyrdetjeneste og andet Bondearbejde, og han kan hverken undvære deres Arbejdskraft eller faa Raad til at leje andre i deres Sted.

Det ser jo ikke saa godt ud. Skal derfor Præstens skønne Drøm om en dejlig Skole i »Ekknud« blive

til Virkelighed, maa en anden skøn Drøm først gaa i Opfyldelse. Denne Drøm Nummer to gaar — med Ude Haarhs egne Ord — ud paa følgende:

»Altsaa kunde dette gudelige Værk med saadanne Skolers Indrettelse bedst naa sin Fremgang og Vedvarenhed, om visse Kapitaler kunde blive nedsat, af hvis aarlige Rente saadanne Skoler først kunde indrettes for, og dernæst Skolemesteren aarlig underholdes af, samt Skolehusene aarlig vedligeholdes med.«

Ja, det var unægtelig en Løsning! — Men »ak!« for anden Gang, for »hvor tages saadanne Kapitaler fra til Nedsættelse?«

Hvis Præsten i Ølgod havde kunnet vise sikker Udvej til Fremskaffelse af det Millionbeløb, det her drejer sig om, naar hele Bondelandets Skolevæsen skulde holdes i god Gang ved dets Renter, var han nok blevet kaldet til at tage Sæde i Kongens Raad. Det kunde han dog desværre ikke, men han kan alligevel ikke lade være med at fremkomme med en Antydning af, i hvad Retning Drømmen kunde gaa. Han gør opmærksom paa, at der »i gamle Dage« er indrettet baade store og smaa Skoler ved Gaver fra »Høykongelige, Førstelige, Adelige og Velbemidlede Personer«, og at der endnu i hans egen Tid bliver »funderede adskillige Vaysenhuuse formedelst mange Guds Børns her og andetsteds erviste Priseligste Gavnildhed«. Ved lignende Gaver maatte der kunne lægges, hvad han kalder »en firm Grundvold ved Guds Velsignelse til omskrevne Skolers Indrettelse«. Den »firme Grundvold« er lagt, naar den gavmildt skænkede Kapital bliver saa stor, at den i aarlig Rente kan give 50 Rigsdaler til hver Skole Landet over. For de to første Aars Renter skal der saa bygges Skolehuse, og derefter kan der hvert Aar blive Penge nok til disse

Skolehuses Vedligeholdelse og Skoleholdernes Løn og Underholdning.

Saadan er altsaa de Syner, der kommer til Ølgodpræsten i hans stille Studerekammer, hvor han sidder og fantaserer over Tingene. Vi maa give ham Ret i, at »kunde dette naa en lykkelig Begyndelse og Fremgang, blev adskillige Disputer hemmede«, og megen anden Besværlighed overvunden, saa der hurtigt kunde komme fin Gang i Undervisningen, til Gavn for Ungdommen, saa dens »Forsømmelse, Vankundighed og deslige, som nu er aabenbar, kunde snarest forandres til Bedring«.

Her vaagner Præstemanden op til den fattige og graa Virkelighed. Med et Suk erkender han, at »forhen indberettede synes at have megen Besværlighed og næsten en Umulighed udi sig til at faa det efter Ønske ført i Værk«. Det var en trist Erkendelse, men der er jo ingen Vej uden om den. Derfor maa Ude Haahr til at begynde forfra og forfatte en Indberetning, der tager skyldigst Hensyn til de faktiske Forhold, og altsaa »indberetter jeg og herved min eensfoldige Mening efter den Tilstand, som Bønderne er udi«, og det var jo da ogsaa ene det, man havde bedt ham om.

Og saa følger der nogle Forslag, der maa have Udsigt til at kunne realiseres: Skolehuset skal være paa mindst 5 Fag og bør bekostes af den, der ejer Grunden hvorpaa det bliver opført. Denne ulykkelige Ejermand skulde saa holdes skadesløs ved at faa i aarlig Leje 1 Skilling af hver Tønde Hartkorn i Distriktet. Til Lærer foreslaar han en Skolediscipel fra Købstaden eller »en anden tjenlig Karl«, som passende kunde lønnes med 6 Skilling + $\frac{1}{2}$ Læs Tørv, bestaaende af 50 Tørv (store Tørv og smaa Læs) — af hver Tønde Hartkorn i Distriktet. Desuden foreslaar

Haahr, at Børnene skal betale Skolepenge, nemlig 2 Skilling ugentlig for at lære at læse, 3 Sk., naar der ogsaa skal dyrkes Skrivning, og fire Skilling for den unge Ærgerrighed, der samtidig vil have Undervisning i Regning. Undervisningen skal være tvungen, og Forsømmelse skal straffes. — »Og blev det ikke uden Frugt, om hver Præst, blev forbuden at tage nogen til Alters herefter, som ikke saaledes havde søgt Skolen med Flid«. — Saa indeholder Haahrs Forslag noget om Skolebøger og Overhøring i Kirken, ogsaa suppleret med Straffebestemmelser, og det hele tegner sig ret truende for den fattige Fader, der eventuelt skal levere Børn til en saadan Skole. En formildende Omstændighed vilde baade Børn og Forældre dog sikkert kunne finde deri, at Hr. Haahr kun vil have holdt Skole i 13 Uger.

Præsten i Torstrup og Horne Sogne, Laurits Lund, mener bl. a., at hvis de unge skal gaa i Skole (han tænker sig Skolegang hele Aaret), saa bør de til Gengæld i den Tid forskaanes for alt Hoveri »saa vel som al anden Forhindring«, og Forældrene bør i det hele i den Tid lettes i Hoveriarbejdet. Desuden benytter denne Præst Lejligheden til at slaa til Lyd for, at Beboerne faar Paalæg om at anskaffe en Bønnebog og en Salmebog for hver Person, der gaar i Kirke, en Katekismus og Forklaringsbog for hver af de unge, og »hvor der er nogenledes Formue en Bibel, i det mindste 1 i hver By og 1 i hver Gaard«.

Præsten i Hodde, der ogsaa er Provst, tror nok, at hans to smaa Sogne kunde nøjes med een Skole, og den skulde saa ligge i Tistrup. Han siger, at næsten alle Beboerne i de to Sogne er »Trælbønder«, og de har ikke Raad til ret meget, men de har en god Degn, der »baade er Literatus og Attestatus«, og han er meget »bekvem« til Ungdommens Undervisning, hvad

han har vist gennem 28 Aar, idet han i den Tid har holdt Skole hver Vinter for nogle faa Børn. Det har han faaet lidt for, men dog ikke nær nok. Hvis denne Degn kunde faa en Degnebolig, hvad han hidtil har »fejlet«, en Degnebolig, hvor han »i Ro kunde leve og dø«, og dertil nyde Kongens Naade, saa kunde der ved hans Hjælp komme en god Skolegang ud af det. — »Kongen Naade« vil her sige kontante Penge.

Da Provsten har affattet sit Svar, sender han det sammen med Svarene fra Herredets 3 andre Præster, flere er der jo ikke, til Biskop Ancker Anckersen i Ribe, der videresender dem og alle de andre fra Stiftet indkomne Svar til det rette Regeringskontor i København.

Det er saa paa Grundlag af denne overvældende Mængde Indberetninger, at Forordningerne af 1739 og 1740 er udarbejdede. Disse Forordninger gaar altsaa da ud paa, at der overalt paa Landet, hvor der intet Skolevæsen findes i Forvejen, skal oprettes »ordentlig dansk Skole«, hvor Ungdommen kan blive undervist i deres Kristendom og dertil Læsning, Skrivning og Regning. Saa vidt muligt skulde Degnene fungere som Skoleholdere, og Degneboligerne udvides til at kunne være Skolehuse.

Hvis der i et Sogn ingen Degnebolig findes, skal Kirkeejeren lade en saadan opføre, hvorefter det tilkommer største Lodsejer, paa samtlige Lodsejeres Vegne, at bygge de nødvendige Fag til, til en Skolestue. I Sogne, hvor der skulde være mere end een Skole, maatte man skaffe det videre fornødne Skolehusrum paa anden Maade. Man kunde leje sig ind hos en Bonde eller indrette et Gadehus, saa det blev egnet til Formalet.

Der var ingen Præst, der manglede en Degn til Hjælp ved de kirkelige Forretninger, men der var

Degne nok, der manglede en reglementeret Degnebolig. Hvordan det i den Henseende stod til i Øster Horne Herred, ved vi Besked om fra Indberetninger fra Aar 1743, altsaa ganske vist et Par Aar efter, at Skolerne blev oprettede, men der var ingen Forandring sket med dem i den korte Tid.

Degnene fik det Aar 8 Spørgsmaal til Besvarelse, Spørgsmaal angaaende Degneboligernes Beliggenhed og Tilstand. Da de besvarede Spørgsmaalene med stor Samvittighedsfuldhed — i Haab om en Forandring til det bedre — kan det nu lade sig gøre at kigge lidt ind til dem og faa Besked om visse af deres Sorger og Bekymringer.

Den Tids Degn i Torstrup hedder Jens Lunde. Han bor i Sig, og han finder, at det er et godt Sted for ham at bo, især af Hensyn til Børnenes Skolegang, da Sig er Sognets største By og ligger centralt. Han er heller ikke utilfreds med sin Bolig, men en Degnebolig er det nu ikke, han har at være i. Huset er bygget 1734, og Degnen har det ganske simpelt i Fæste. Det hører under Lunderup.

Tiden red hastig dengang, naar Talen var om et Hus, bygget af Herskabet til en arm Fæstebonde, selv om Fæstebonden ogsaa var Degn. Fra 1734 til 1743 er der kun 9 Aar, men alligevel har Jens Lund allerede haft store Udgifter til Reparation og sidder af den Grund i stor Gæld. Desuden skal han svare Skatter og Landgilde og »Soldats« og Marchs Penge« og endnu mere, og det kan han ikke, og saa overfalder Myndighederne ham med »Dom og Exekution«, og derfor »siunes mig ikke at være en Degnebolig efter Loven«.

I Tistrup er Forholdene omtrent som i Torstrup. Der er heller ingen Degnebolig, og »ingen har hørt, at der har været nogen«.

Degnen Jes Nybroe i Ansager har derimod en Degnebolig. — Den ligger lige ved Kirken, og den ligger for saa vidt godt, som det er midt i Sognet, men det er desværre ogsaa det eneste gode, der kan siges om den. Huset er i en meget daarlig Tilstand. Tilstanden er faktisk saa ringe, at Degneboligen mere mindede om en Affaldsdyngge end om et Hus: »Væggene omkring Huset var endeel ganske forfaldne og endeel lagde ganske paa Jorden.« Af Vinduerne var nogle bortsolgte, og Resten var meget gebrækkelige. Med Dørene stod det til paa samme Maade. — Det, der var tilbage af denne sørgelige Bolig, »stod nedsiunken i Jorden« og med »alle Stængerne afraadnede«. At denne Ruin kan bære et Tag, er næsten mere, end man kan tro paa, men den gør det, og der er ogsaa et Loft. Begge Dele er dog naturligvis i den elendigste Forfatning. Loftet er af Ler og Lægter, men af Tørv og Klyner saa ødelagt, at det er livsfarligt at komme derop, og Taget er aldeles ude af Stand til at opfylde sin Mission.

I dette Hus har Jes Nybroe indrettet sig med sin Familie, saa godt som det har været ham muligt, men det var kun med Angst og Bæven han i sin Tid flyttede ind, og det er en meget naturlig Sikkerhedsforanstaltning, at han »udi paakommende Storm og Uvejr« søger Tilflugt hos en gæstfri Nabo, indtil Elementerne atter er falden til Ro.

Jes Nybroe fik opspurgt, hvor i hvert Fald de to af de bortsolgte Døre var havnede. Han fandt dem hos en Mand i Stenderup og købte dem tilbage og fik dem sat ind paa deres gamle Plads. Det hjalp lidt, men ikke nær nok, og mere blev der i lang Tid ikke gjort til Husets Forbedring. Ridefogeden fra Nørholm var ganske vist i Ansager for at »besee og udsee« Plads til Skolehuset og lovede ved den Lejlighed, at

Degneboligen nok skulde blive gjort i Stand, men det var salig Hr. Ehrenfelds Frue, der skulde holde Løftet, og det vilde hun ikke. Skulde Degneboligen gøres i Stand, maatte Degnen selv gøre det, hævdede Fruen, og det havde han ikke Raad til.

I sin Kvide henvendte Degnen sig til Amtmand Teilmann, der var Enkefru Ehrenfelds Laugværge (og mere end det, thi kort efter giftede han sig med hende og blev saaledes Ejer af Nørholm). Teilmann lovede beredvillig at tale Degnens Sag. For en Sikkerheds Skyld lod Nybroe foretage Syn paa Huset ved tvende hæderlige Mænd, hvis Udtalelser maa staa til troende. De skildrer Vraget i endnu mørkere Farver end Nybroe selv. De fandt ud af, at der manglede »6 Stænger, 6 Løsholtere og 15 Syldestocker«, Lægterne i Huset var alle ormædte, saa nær som de faa, Degnen selv havde sat ind, og for øvrigt var det ganske Hus »nedsunken udi Jorden en halv Alen«. Og den Ting er vanskelig at rette. De to Mænd paastaar, at ved Husets eventuelle »Ophøjelse af Jorden er der intet af al Indværket, som igen kan tjene«.

Teilmann udvirkede intet godt for den arme Degn og hans elendige Hus, og det foretagne Syns eneste Resultat blev den Skrivelse, hvori Synsmændene gjorde Rede for deres Iagttagelser. Jes Degn maatte altsaa vedblivende med Kone og Børn ty over til den gæstefrie Nabo, naar et ondt Vejr gik hen over Ansager.

Andre Indberetninger er ikke meget anderledes end Jes Nybroes, men naar det er saaledes, Degnehusene ser ud, kan det jo ikke siges, at de i nogen nærværdig Grad letter Oprettelsen af et Skolevæsen paa Landet.

Vi vil nu gaa over til at give en Skildring af de i Øster Horne Herred oprettede Skoler, men vil dog først se lidt paa, hvad Skoleholderne omtrentlig skal

have i Løn, og fra hvilke Kilder Lønnen skal rinde.

Naar det er Degnen, der holder Skole, har han jo forud sine Indtægter for Degnebestillingen. Disse bestaar i Korn + »Offer til de tre store Fester, til Bryllupper, Barnedaab og Barselkvinders Kirkegang, saa og den sædvanlige smaa Retzel, Brød, Kage, Flæsk, Gaas og Æg«. Og saa er der ikke mere, thi som det hedder i Christian den Femtes Lov: »Af Kirkerne bekommer Degnen intet til Løn«.

Skoleholderlønnen udredes dels i Kontanter, dels i Naturalier under en eller anden Form. Naturalierne er Korn, Tørv og Græsning og Vinterfoder til et Par Køer og nogle faa Faar. De rede Penge fremskaffes ikke paa akkurat samme Maade i de forskellige Distrikter, men de vigtigste Kilder er normalt: Lysepenge, Beckens og Taflepenge, Betaling for Undervisningen, Indtegningspenge og Mulkter, Husmænds, Indersters og ugiftes Bidrag (i Stedet for Naturalier) samt Købstad Kirkernes Ydelser.

Blandt disse forskellige Poster er »Lysepengene« vel nok de interessanteste. Arrangementet med dem fortæller en bedrøvelig Historie om den Tids Fattigdom og yder et godt Bidrag til Ophavsmandens Karakteristik. Kristian den Sjette slukker Lysene paa Kirkealtrene for derved at spare Penge. Der bliver derved mindre festligt i Kirken under Gudstjenesten, men det mener Kongen næppe, der sker Fortræd ved. De sparede Penge skal bruges til at holde Skole for, og det er altsaa disse Penge, (3 Rigsdaler 2 Mark pr. Kirke), der i Fundatserne kaldes Lysepenge. Købstadkirkernes Ydelser fremkommer ad samme Vej, thi ogsaa i Byernes Kirker blev der slukket skønne Lys, og de Penge, der derved bjerges, skulde komme de nye Landsbyskoler til Gode.

Om »Beckens og Taflepenge« forordner Kongen,

at der hvert Aar paa Fastelavns Søndag og paa Mikkelssdag skal opstilles en »Bekken« uden for Kirkedøren og »sammles en Collekt til Skolekassen« overalt paa Landet, og Præstens Pligt er det saa Søndagen forud at opmuntre Menigheden til at yde gode Bidrag. Desuden bestemmer Kongen, at der »efterdags til denne Brug skal ombæres en Tafle i Kirkerne ved alle Brudevielser, Barnedaab og Begravelser paa Landet«.

»Mulkter« er naturligvis Straffen for Forsømmelser. Af dem maatte der desværre befrygtes at blive mange. Erfaringerne fra Rytterdistrikternes Skoler pegede afgjort i den Retning. Forordningens Bestemmelser til Skoleforsømmelsernes Forebyggelse er strenge og højtidelige og tildeler Præsten en ny Opgave. Sognepræstens Pligt bliver det nemlig, hvor der er uvillige Forældre, der lader deres Børn forsømme Skolegangen, da at prøve paa at tale dem til Rette. Hvis en almindelig Formaning ikke bærer Frugt, maa den gentages i Kirken før eller efter Gudstjenesten. Hjælper det heller ikke, kan saadanne Forældre udelukkes fra »GUDs Bord, og ikke igen til Sakramentet antages uden offentlig Afbedelse«. Hvad de mest genstridige Forældre angaar, bør Præsten anklage dem over for Amtmand eller Herskabet, som derpaa »alvorligen straffer vedkommende«, eventuelt med Fængsel paa Vand og Brød.

Mulktens Størrelse er 4 Skilling for en Uges Forsømmelse, men hvis det er formuende Folk, der holder deres Børn hjemme fra Skolen, skal de bøde med 8 Skilling, med mindre de holder Huslærer.

Naar Skoledistriktet maa finde sig i at bære disse Byrder, saa kan Forældre og Børn til Gengæld gøre Krav paa, at Skoleholderen er en respektabel Mand, der kan sine Ting. Han skal være mindst 22 Aar gammel, og det skal, før han antages, undersøges:

1.) om han kan undervise Børnene i at læse, 2.) om han forstaar sin »Catachismus og den rette Saliggjørelses Orden« og kan snakke med Børnene derom, saa de fatter deres Børnelærdoms sande Mening og »Kraften deraf dem paa en enfoldig, forstaaelig og indtrængende Maade bibringes«, 3.) om han har gode Vidnesbyrd, og i Særdeleshed, at han ej bander, ej lyver og ej er tilgenegen til Drukkenskab, Liderlighed eller Ufredelighed, og 4.) at han skriver og regner godt, eller i hvert Fald saa godt, som det i hans Skole maa forudsættes at være nødvendigt.

Børnene skal begynde at gaa i Skole, naar de er 5 Aar, eller senest, naar de er fyldt 6.

I Øster-Horne Herred er der 6 Sogne i alt, og Ejeren af Nørholm (paa dette Tidspunkt Maria Schultz, Enke efter Steffen Nielsen Ehrenfeld) er største Lods-ejer i de fem, hvor det altsaa tilkommer hende at faa affattet Skolefundatser og faa et Skolevæsen sat i Gang. Dette bevirker Ensformighed med Hensyn til Fundatsernes Bestemmelser, og der bliver ikke i første Omgang taget tilstrækkeligt Hensyn til Sognenes særlige Forhold, hvorfor Bønderne da ogsaa bagefter protesterer kraftigt. Mere forkuede er de altsaa ikke.

For Horne Sogns Vedkommende begynder den egentlige Fundats med at konstatere, at dette Sogn er »udi temmelig stor Begreb ungeføhr een Mil lang og en halv Mil bred«, og at der i Sognet findes »17 Byer, Steder og eeniste Gaarde«. Fruen er klar over, at i et saa udstrakt Sogn med meget spredt Bebyggelse kunde der strengt taget være Brug for mere end een Skole, men hun mener, at det vil falde Sognet haardt nok at bekoste og opbygge eet Skolehus, »og vil det af Fornødenhed blive ved den samme«.

Dette Skolehus bør efter hendes Mening ligge i Bjerremose By, der er det bekvæmteste Sted. Dertil

kan alle Sognets Børn komme uden alt for stort Besvær, paa nær Børnene fra Stavskær, der vil faa en hel Mil at gaa, hvad de naturligvis ikke kan præstere, og hvad hun da heller ikke tænker paa at forlange af dem. Der bor imidlertid kun een Mand ude i Stavskær, og han maa saa selv se til, hvordan han vil faa sine Børn undervist »udi deres Kristendom, som han agter at forsvare det«. Til Gengæld skal han saa slippe ganske og aldeles for at betale til Skolen, og saa kan det jo godt være, at han har været den glædeste i hele Sognet, hvad det Forhold angaar.

Der kan ikke holdes Skole i mere end fire a fem Vintermaaneder, fordi Bønderne ikke kan undvære deres Børn, der maa gøre Nytte for Føden, saa snart de er gamle nok til det, og det blev de tidligt. Der er slet ikke Tale om, at nogen kan faa Raad til at leje fremmed Arbejdskraft til Erstatning for Dreng, der skal gaa i Skole. Bønderne er fattige, og deres Ejendomme smaa og daarlige, og »ingen af Beboerne i dette Sogn kan overkomme at holde flere Folk, end som de højnødvendig behøver og nogenlunde kan fortjene Føden til med de sorte Gryder, som fornemmelig fabrikeres derudi Sognet.

Fru Maria sal. Ehrenfeld har fremskaffet en Statistik for Tilfældet og kan derfor anslaa Antallet af Børn, der kan gaa i Skole, til ca. 60 for hele Sognet, og hun foreslaar, at Forældrene skal betale 3 Skilling ugentlig i Skolepenge for hvert Barn, der skal lære baade at læse, skrive og regne. For Læsning alene mener hun, at 2 Skilling maa kunne være passende. Indmeldelsespenge af hvert Barn skal være 4 Sk. een Gang for alle. Dog skal »fattige Almisse-Børn« have alt gratis.

Skoleholderens Faar og Køer skal have Græsning i »Bierremose« mod en billig Betaling, som Skole-

kassen skal betale, og samme Kasse skal ogsaa rykke ud med 2 Rigsdaler 4 Mark aarlig til at købe Hø for til disse Kreaturers Vinterfoder. Af hver Tønde Hartkorn skal leveres ham 1 Lispund Halm (halvt Rug og halvt Byghalm), men »siden, naar man skulde vente, Skoleholderen selv besørger sig nogen liden Auling at faa ved Lejejord«, skal denne Leverance nedsættes til det halve.

Hvis ondt Vintervejr i nogen Tid skulde gøre det umuligt for Børnene fra de fjerneste Steder at komme i Skole, saa skal Skoleholderen enten selv tradske ud i Uvejret for at undervise dem i deres Hjem, eller han skal paa anden Maade drage Omsorg for, at det sker.

Fru Ehrenfelds Skolefundats blev tiltraadt af C. Teilmann, ikke i hans Egenskab af Amtmand, men som Lodsejer i Horne Sogn, og den blev glat approberet af Stiftamtmand Gabel og Biskop Brorson. — Derimod tilfredsstillede den ikke Beboerne i Horne Sogn, og Aaret efter, 1742, klager de til »Hr. Justits Raad og Amtmand — Høybydende Herre« C. Teilmann paa Skrumsager, som de ved er inde i Forholdene, og hvis »Naadgunstige Hjælp og Assistance« til en bedre Ordnings Indførelse de haaber paa. De paastaar, at nu da Skolehuset er bygget, »og dessen Bekostning af Sognets Hartkorn betalt«, er det dem ikke til nogen videre Nytte, da for faa Børn kan gøre Brug af det formedelst de lange, onde og besværlige Veje, der findes saa at sige gennem hele Sognet. Derfor foreslaar de: 1) at Skolehuset igen skal nedbrydes, Tømmeret sælges til den højstbydende, og de derved indkomne Penge deles retfærdigt imellem dem. — 2) at Skoleholderiet derefter ordnes paa en langt bedre Maade (i Henhold til en af dem selv affattet Skolefundats, der følger vedlagt), »Sognet til mindre Byrde,

og Ungdommen til langt bedre Nytte og Fordeel.

Det vedlagte Forslag til en ny Skolefundats gaar altsaa først ud paa, at det allerede opførte Skolehus skal nedbrydes igen. Derefter vil Bønderne have oprettet tre Skoledistrikter i Stedet for det ene. Den første af disse Skoler skulde ligge i »Malle By, som ligger eenlig og for sig selv«. Bønderne lover, at de vil antage en Skoleholder, der kan undervise deres Børn i Kristendom (Regning, Læsning og Skrivning nævnes ikke) i den Tid om Vinteren, da Arbejde ikke lægger Beslag paa dem. Denne Skoleholder skal saa enten gaa paa Omgang i Byen, eller der skal lejes en Stue til ham. — Den anden Skole henlægges til Bonum og skal omfatte Bjaldrup, Bovnum, Lervad Asp og Dejgaard, og den tredje Skole er saa for Resten af Sognet (dog vist med Undtagelse af Stavskær) og skal have til Huse i »Kirkevad« hos en Mand ved Navn Jes Jensen, der har lovet at paatage sig Undervisningen, hvad han er særdeles kvalificeret til, da han baade kan læse og skrive.

Om Lønnen til disse forskellige Skolemestre siges kun, at den skal blive »upaaklagelig«. Underskriverne lover, at deres Børn nok skal blive flittige Skolegængere, og da de er klar over, at der til et saadant »gudeligt og fornødent Værk behøves alles samdrægtig Enighed«, saa udtaler de Haabet om, at Øvrigheden vil drage Omsorg for, at eventuelle modvillige Forældre kan blive tilbørlig straffet.

Alt dette sendte Bønderne altsaa til Amtmand Chr. Teilmann, der for øvrigt kort i Forvejen havde modtaget en anden Skrivelse om samme Sag. Denne Skrivelse kom fra Præsten i Ølgod, Ude Haahr, og oplyser os om, at den egentlige Forfatter til Hornebøndernes Fundats er Fuldmægtig Hygom paa Nørholm.

Teilmann er ikke tilfreds med Bøndernes Skolefor-

slag. Han finder at de, der nu beklager sig, kunde have tænkt paa den Ting i Tide, inden Skolehuset i Bjergmose blev rejst, hvad der efter hans Paastand havde været god Lejlighed til. Han tror ogsaa, at den sidst foreslaaede Ordning vil blive til større Byrde for Sognet end den, man allerede har, men alligevel, hvis største Lodsejer og Sognets Beboere foretrækker »denne sidste Indretning«, saa for ham gerne. Kun maa han holde fast paa, at alle de Udgifter, der er forbundet med Skoleforandringen, bliver afholdt af rette Vedkommende, og det vil sige af Bønderne.

Teilmann er altsaa ikke opsat paa, at Horne Sogn faar en ny Skoleordning, og der kom til syvende og sidst da heller ikke noget nyt ud af det, hvad maaske hænger sammen med, at Teilmann samme Aar blev Horne Sogns største Lodsejer, da han giftede sig med Fru Maria paa Nørholm. Men en ny Skolefundats fik Horne dog alligevel, ganske vist først adskillige Aar senere. Denne er undertegnet af A. Teilmann, der 1749 efterfulgte sin Fader som Ejer af Nørholm, men det Eksemplar af den, jeg har set, er udateret. Af denne Fundats fremgaar det, at Fundatsen fra 1742 aldrig blev gældende, men at man har holdt fast ved dens Plan. Der blev nu oprettet tre Skoler i Horne Sogn, og Distrikterne er netop de samme som af Bønderne foreslaaet. Der skal holdes Skole i de fire Maanedre neder November—Februar. I Resten af Aaret kan Bønderne ikke undvære deres Børn. Og da det er saadan nu, og »udi kommende Tid uforanderlig vil fremdelig blive det samme«, at det er de fattigste Forældre, der har de fleste Børn, saa skal alle i Distriktet, enten de har mange eller faa Børn eller slet ingen, i Fællesskab underholde Skolemesteren.

Denne Fundats blev behørigt approberet af Stiftsamtmand og Biskop og blev saaledes »Regel og Rette-

snor« for Skolevæsenet i Horne Sogn i de kommende Aar. —

Fru Maria Ehrenfelds andre Skolefundatser ligner den fra Horne, og de fik for øvrigt samme Skæbne; Bønderne, for hvem Skolerne skulde oprettes, erklærede sig alle Vegne utilfredse med den foreslaede Ordning.

For Torstrup Sogns Vedkommende foreslaar Fruen, den 21. April 1741, en Skole bygget enten tæt Nord for Kirken »paa Kirkens Fortog, hvor Plads og Rettighed findes«, eller lidt Øst for den østlige Gaard i Ovnbøl, hvor det vil være let at skaffe Degnen en Kaalhave og et Stykke Hedejord til Opdyrkning. Fru Maria mener, at enten man vælger det ene eller det andet Sted, saa vil det i begge Tilfælde blive bekvem Skolegang for Børnene. Det mener Bønderne imidlertid ikke. De mener, at begge Steder er lige daarlige, især fordi ingen af dem, naar »ond og haard Vejr om Vinteren indfaldt, og Børnene ikke kunde komme hjem«, raader over Nattely for Skolebørnene.

Torstrup-Degnen boede i Sig. Der var ingen Degnebolig, men Degnen havde et Boel i Fæste. Bønderne mener nu, at Degnen i sit Hus har rigelig Plads til, at der hos ham kunde indrettes en Skolestue. Det vilde kunne gøres billigt, muligvis gratis, og det vilde have den Fordel, at hvis det omtalte onde og haarde Vejr skulde indfinde sig, da kunde Forældrene »accordere med en Mand, som kunde i saadan Tid forskaffe Børnene Husly«.

Fru Maria Ehrenfelds Fundats blev approberet af de høje Myndigheder, og det ser ikke ud til, at Bønderne her fik noget ud af deres Henvendelse.

De to Sogne Hodde og Tistrup skulde efter den for dem affattede Fundats være fælles om en Skole, der skulde ligge i Tistrup. Her bør derfor Kirkeejeren hurtigst muligt bygge en Degnebolig, som saa derefter

skal udvides med 3 a 4 Fag paa Bøndernes Bekostning. »Denne Skole kan da . . Tistrup og Hodde Sognes Ungdom (undtagen Hoddeskovs) uden nogen stor Besværlighed søge«.

»Uden nogen stor Besværlighed«, det lyder jo nok saa nemt, og saadan tog Hedevejen mellem Hodde og Tistrup sig altsaa ud set fra Hovedbygningen paa Nørholm. For den lille syvaars Purk, der skulde gøre Turen to Gange daglig paa en ond og haard Vinterdag, vilde Billedet jo nok tegne sig noget anderledes.

Angaaende Børnene i Hoddeskov saa skulde Degnen paa en eller anden Maade sørge for deres Undervisning, imod at Forældrene skattede det samme til Skolen i Tistrup som alle andre i Distriktet.

Præsten i Hodde — det er stadigvæk Peder Fanøe — anbefaler Forslaget, og Stiftamtmand og Biskop approberer, men Bønderne i Hodde beklager sig, hvad der synes at være god Grund til. De vil meget hellere leje en Stue i deres egen By, hvor saa hele Sognets Ungdom — ogsaa Børnene fra Hoddeskov — kan samles til Undervisning.

Da Maria sal. Ehrenfeld har læst Hoddeprotesten igennem, kan hun godt indse, at Bønderne har Ret, og hun beslutter at føje dem, og det kan hun gøre uden større Besvær, da hun paa dette Tidspunkt endnu ikke har faaet rejst nogen Degnebolig i Tistrup. Og saa opsætter hun altsaa da en ny Fundats, hvorefter der for Hodde Sogn skal holdes Skole i en lejet Stue hos en af Bymændene i Hodde By.

Hvis der er Ærgerrigheder i Hodde, der vil have deres Børn »mere forfremmet i Regning og Skrivning«, end deres egen Skoleholder kan præstere, saa kan de, naar de betaler for det, faa Lov til at sende dem i Skole i Tistrup hos den mere formaaende Degn der.

Da nu Hodde er faldet fra, vil Maria Ehrenfeld

ikke bekoste en ny Degnebolig i Tistrup. I Stedet for vil hun »perpetuere« det Hus, Degnen hidtil har beboet, til en Degnebolig; for det Hus er nemlig stort nok til både det ene og det andet.

Over Skoleordningen i Ansager blev der mig bekendt ikke klaget, men det betyder nu ikke, at Maria Ehrenfeld endelig her var slumpet til at faa lavet noget godt. Naar hun paastaar, at alle Sognets Børn bekvemt kan søge Degneskolen i Ansager By, saa ved hun ikke, hvad hun skriver om, og hun har rimeligvis heller ikke brudt sig om at vide Besked. Besværlighederne blev i Virkeligheden store for de skolesøgende Børn, for adskillige af dem for store, og der kom derfor da heller ingen god Skolegang ud af det, og der var Utilfredshed nok; men da først Fundatsen var approberet og Apparatet sat i Sving, viste det sig af særlige Grunde vanskeligt at faa nogen Forandring til det bedre. En Forandring kom først, efter at Ansager Sogn havde haft det Held at faa en ny »største Lodsejer«, nemlig Etatsraad de Lichtenberg paa Engelsholm (ved Vejle). Lichtenberg havde med stor Interesse og megen Offervillie taget sig af Skolevæsenet i disse østlige Distrikter, hvor han raadede. At han ogsaa ønskede at hjælpe Ansager Sogn til Rette, var en Selvfølge. Den 2. September skriver hans Fuldmægtig paa Lindberggaard (Hans Nielsen) paa sin Herres Vegne til Biskoppen angaaende en bedre Skoleordning i Ansager. Han forklarer rent ud, at Fru Maria Ehrenfeld (hun var død 1749), da hun lavede Skolefundatsen for Ansager, har kendt lidet eller intet til Forholdene i bemeldte Sogn. Forholdet er i Virkeligheden det, at det er ganske umuligt for alle Børn i dette Sogn at søge samme Skole »formedelst de Strømme og Aær, der falder igennem Sognet«. Hans Nielsen fortæller videre, at han og Bønderne

har søgt Forhandling med Sognepræsten om en Skoleændring til det bedre; men baade Præsten og Degnen holdt paa det gamle. Det gjorde de — ifølge Hans Nielsen — ikke af skolemæssige Grunde, men fordi de var kommet til det Resultat, at en Forandring vilde betyde Lønnedgang for Degnen.

Degnens Synspunkt — og Præstens — er altsaa det, at det er vigtigere, at han beholder sine Indtægter ubeskaaret, end at Børnene i den nordlige Del af Sognet — det er derude, de er uheldigst stillede — faar bedre Muligheder for ordentlig Skolegang. Dette Synspunkt maa Hans Nielsen paa egne og Lichtenbergs Vegne tage bestemt Afstand fra, saa meget mere som han er sikker paa, at Degnen trods alt vil faa større Indtægt af Undervisningen, end Forordningen forudsætter. —

Der er derfor ingen Grund til ikke at efterkomme de nordlige Beboeres Skoleønsker, hævder Hans Nielsen, og han ender med at udbede sig Biskoppens Resolution om Sagen. Om han nød den Ære, vides ikke, men han opnaaede i hvert Fald, hvad han var ude efter, nemlig at vække Biskoppens og Stiftamtmandens Opmærksomhed om Ansager Skolevæsen. Disse to Herrer skriver til Provsten for Horne Herred, paa det Tidspunkt Ude Haahr i Ølgod, og Amtmand von Albertin paa Slumstrupgaard (Lundenæs Amt) om at undersøge Forholdene. Dette Brev modtager Ude Haahr omkring 1. November 1756, men han og von Albertin giver sig god Tid. Ikke før næste Foraar vover de sig ind i Ansager Sogn, og selv da er Turen forbundet med »Vanskelighed og Møje«, men saa fik de ganske vist ogsaa ikke blot Sognet set grundigt efter, men ogsaa det »derværende liden og forfaldne Skolehus«, og de maatte bagefter erkende, at en Skoleforandring var meget paakrævet, og at

altsaa Lichtenberg og Andreas Charles Teilmann paa Nørholm havde Ret. Provst og Amtmand ved udmærket godt, at der fra anden Side kæmpes for at bevare den gamle Skolefundats, men »vi maa sige, alene efter befindende Omstændigheder, at ligesom Forandring er højlig nødvendig, saa skønnes ikke, at der efter det Højkongelige Øjemed skal sigtes til Privat, men til Publici Gavn —«. Og ud fra dette uangribelige Synspunkt forfatter de Herrer saa en ny Skolefundats for Ansager Sogn.

Efter denne bliver Degnen »Hoved-Skoleholder« for hele Sognet, som efter »eget Forgodt befindende og Lejlighed did kan fremsende deres Børn« mod Betaling i Henhold til Fundatsen. — »Til den Ende sættes Hoved-Skolen i god og forsvarlig Stand — samt forsynes med Borde, Bænke og Jern Bilægger Kakkellovn«, og disse skønne Sager skal største Lods-ejer besørge anskaffet paa fælles Bekostning. For øvrigt blev Sognet delt i tre Distrikter, der samler sig om: 1.) Stenderup — 2.) Ansager — 3.) Lund (eller Aalling; men Tiphede og Kviehede skal høre under Hovedskolen i Ansager By). Ansager beholder Degnen som Skoleholder, mens de to andre Distrikter maa nøjes med omgaaende Skoleholdere. — Skoletid fra: »Alle-Helgens til Peders Dag« (22. Februar). Hvis imidlertid Forældrene vil have længere »Skoleaar«, kan de faa det.

Denne Fundats blev approberet den 30. Juni 1757.

I Ølgod har Maria Ehrenfeld ikke noget at sige, og der blev ikke i dette Sogn stillet uoverkommelige Krav til Børnene, hvad Skolevej angaar, selv om der dog naturligvis ogsaa her var dem, der fik en lidt lang Tur ud af det. Ølgod Sogn blev straks fra Bergyndelsen betænkt med tre Skoler. Sognet blev altsaa delt i 3 Distrikter: »Vester Sognet« med Skole i Øl-

god, »Øster Sognet«, hvis Børn blev dirigeret til Ager-
snap, og »Sønder Sognet«, hvor Skolebyen blev Hje-
ding. — I Ølgod By skulde Degnen undervise, og
hans Skole blev Hovedskolen. Der var rigelig Plads
til det. For det første var der, som vi ved, en Degne-
bolig, og for det andet »besidder Degnen en Gaard
næst derved«, og derfor er der altsaa Husrum nok.
Det overlades til Degnen at bestemme, om han vil
holde Skole i Degneboligen eller i Gaarden »næst
derved«.

Fundatsen for Ølgod er affattet den 9. September
1740. Her er man altsaa før paa Vej end i Herredets
andre Sogne, og der maa vist oven i Købet have været
holdt ordentlig Skole endda tidligere. At det om Deg-
nens Undervisningen hedder, at han skal bestride
den, »som hidtil sket er«, behøver maaske ikke nød-
vendigvis at hentyde til andet og mere end den al-
mindelige Degneundervisning i Religion, men naar
det i Fundatsens § 2 siges, at »dette Sogn plejer aar-
lig foruden den af Degnen holdende at have en Skole
i Aggersnap, som er holdende af en Bolsmand ved
Navn Anders Jensen, der skikkelig kan læse og skrive«,
saa er det næppe Ungdommens Religionsundervisning
der tænkes paa, men meget snarere Læsning og Skriv-
ning. Det lyder ogsaa meget rimeligt, naar man be-
tænker, at det var Lichtenberg paa Engelsholm, der
var Sognets største Lodsejer, Denne meget skolein-
teresserede Godsherre havde allerede 1734 skænket
sine hjemlige Sogne (Nørup og Randbøl) et Skole-
væsen, og det vilde jo kun være naturligt, om han
bagefter ogsaa havde betænkt sine fjernere Distrikter
med det samme Gode, saa meget mere som Præsten
Ude Haahr sikkert ikke har undladt at lægge et an-
befalende Ord ind for Sagen.

Ølgods første Skolefundats blev ca. 1 $\frac{1}{2}$ Aar senere efterfulgt af en anden, men da denne ikke paa noget vigtigt Punkt afviger fra sin Forgænger, er der ingen Grund til at komme nærmere ind paa den her.

•

Stiftsprovst P. N. Frost.

1780—1845

Af August F. Schmidt.

Ribes Stiftsprovst i Tiden 1826—1845, *Peter Nicolai Frost*, blev født i *Jetsmark* i Vendsyssel den 21. Maj 1780 som Søn af Skoleholder Niels Frost og Hustru Kirstine Marie Hostrup, der vist var Datter af Degnen Peder Hostrup i Øster Brønderslev og Søster til Provst Worm i Ingstrup. Niels Frost blev Lærer i *Jetsmark* 1772, men hvornår han flyttede derfra, vides ikke. Ægteparret havde fire Børn, døbt i *Jetsmark Kirke*.¹⁾ Den eneste af Børnene, der vandt et Navn, var Peter Nicolai, der ti År gammel blev sat i Ålborg Latinskole, hvorfra han blev Student 1797. Allerede i sine første Studieår følte han sig draget til at studere Opdragelses- og Undervisningslære, og i 1801 blev han Alumnus på det pædagogiske Seminarium. Året efter, den 15. Januar 1802, tog han theologisk Embedseksamen med Udmærkelse (*Laudabilis et quidem egregie*), hvilken Karakter han også senere erholdt for den homiletiske og kateketiske Prøve. Efter denne glansfulde Eksamen fik han Ansættelse som Inspektør og Lærer ved Schouboes Institut i København. Sine theologiske Studier forsømte han dog ikke for Skolearbejdet; allerede i 1803 vandt han Universitetets Guldmedaille for det theologiske Prisspørgsmål: *De-*

*tur dilucida notionum & sententiarum de Angelis Dei ministris inter Judæos informatarum expositio, ab anti-
quissima inde ætate, usque ad tempora Christi & Apo-
stolorum deducta.* (Der skal gives en klar Fremstilling af de Begreber og Meninger om Englene, Guds Tjenerne, som har dannet sig blandt Jøderne, fra den ældste Tid og lige til Christi og Apostlenes Tider).

Den 27. Januar 1804 blev Frost beskikket til Vicekonrektor ved Kathedralskolen i *Ålborg*. Tillige oprettede han her den *første borgerlige Realskole* i Jylland. Som Styrer af den og ved sin øvrige Skolevirksomhed vandt han sig et godt Navn. Et skriftligt Minde om dette sit Skolearbejdes Begyndelse har Frost efterladt i sit Skoleprogram fra 1804: »Om Nødvendigheden og Nyttens af en Borgerskoles Oprettelse i *Ålborg* samt Plan til dens hensigtsmæssige Indretning«. Fra 1804 stammer også Frosts latinske Minde-digt over Rektor H. Gottschalch (i *Jydske Efterretninger* 1804, Nr. 51).

Trods sit betydelige Skolearbejde fik han endog Tid til at skrive en Doktorafhandling. Disputatsens Titel er: *De carmine Hebræorum erotico, quod vulgo inscribitur Canticum Canticorum, succincta disquisitio, adjuncta quatuor priorum capitum versione.* (En kort Undersøgelse af Hebræernes Kærlighedsdigt, som almindeligvis kaldes Sangenes Sang, tillige med en Oversættelse af de fire første Kapitler). Disputatshandlingen fandt Sted den 14. Maj 1805.

I 1806 blev Dr. phil. P. N. Frost Overlærer ved *Ålborg lærde Skole*, og den 10. November nævnte År blev han gift med sin Kusine *Petrea Cathrine Worm*, født 27/a 1781, Datter af den som Landmand bekendte Provst i Ingstrup, Peder Hostrup Worm, der ligesom Frost var Skolelærersøn. Provst Worm var gift med *Juliane Antonette Poulsen*. —

Fra Ålborgtiden kendes endnu nogle skriftlige Arbejder af P. N. Frost: Cato den ældre eller om Alderdommen, af Marcus Tullius Cicero, oversat fra Latin 1805. Tale ved Comtesse Wedel-Jarlsbergs Pigeinstituts Indvielse. 1808. Tale ved Præmiers Uddeling i den borgerlige Realskole. 1810. Festdagen. Et originalt Skuespil i Anledning af Kongens Fødselsdag. 1811.

De hidtil nævnte litterære Arbejder af Dr. Frost viser, at han havde Interesse ikke alene for theologisk Forskning, men også for Oversættelse af klassisk Litteratur, Skolevirksomhed og digterisk Idræt.

I 1811 søgte han Præstekald. Sin første gejstlige Virksomhed fik han i de fattige Hedesogne *Vorbasse* og *Hejnsvig* (Slavs Herred) i Ribe Amt. Han blev udnævnt 17. Maj og blev ordineret i Ålborg 2. Juli 1811. Hans *Ordinationsprædiken* er trykt.

I Vorbasse og Hejnsvig var Frost kun Præst i tre År, til 1814. Her fandt den flittige Mand Lejlighed til at arbejde med *Bibeloversættelser*, en Virksomhed han navnlig i Årene o. 1830 i Ribe var stærkt optaget af. I sit Hedekald oversatte han: »Forsøg til en almenforstaaelig Oversættelse af alle Pauli mindre Breve samt af Jacobs Brev« (trykt i Ribe 1813).

Det litterære Arbejde, der har bevaret hans Navn i Vorbasse og Hejnsvig, er dog hans Skrift: »*Statistisk — oeconomisk Beskrivelse over Waarbasse og Hejnsvig Sogne i Slaugs Herred*«. Den lille Bog, der er på 53 Sider, kom imidlertid ikke i Trykken før 1819. Den er en af de ældste Sognehistorier, der forefindes fra Hedeegnene. Det er ikke uden Optagethed, man læser dette lokalhistoriske Bidrag, der indeholder en Række gode Oplysninger og fornuftige Betragtninger. Indledningsvis fortæller Frost om Rejsen til Vorbasse. Han kommer inde fra den smilende Vejledal, og snart har han »den sørgelige Randbøl Hede for sit Øje.

Overalt, hvor du nu kaster dit Blik, udstrækker sig en uhyre Flade af Hede. Rundt omkring dig rasler den vældige Lyng . . . Du kommer nu til en liden Colonibye, hvor du i dens Grændse seer nogle Agre, som du maaske tænker Ild eller rasende Storm har prøvet sin Vælde imod; thi imellem hvert Korn er en særdeles vid Afstand; paa de hvilende Agre synes Alt visnet og fortørret; kun enkelte sjældne Græsspi-
rer vise sig i adspredte Pletter . . . Endelig øjner du i det Fjerne en Kirke, hvis hvide Farve dobbelt genskinner i det umaadelige Sorte. Det er *Vorbasse Kirke*, du øjner, men du har endnu megen Hede at gennemrejse, før du naar en liden rislende Bæk, den eneste, du i denne Omegn kan finde. Naar du kommer over den, da først er du i *Vorbasse Sogn*.«

Af denne malende Beskrivelse kan man forestille sig, at P. N. Frost ikke har været særlig højt i Humør, da han i 1811 tog den lave *Vorbasse Præstegård* i Besiddelse, men efterhånden er det nok blevet bedre. I hvert Fald er hans Karakteristik af Forholdene i *Vorbasse* og *Hejnsvig* præget af stor Venlighed. Frost priser Folkene for deres gode Sæder og Oplysnings-
trang, de var velbegavede og flittige Kirkegængere. Han hørte til den tiltalende Type af Præster fra den rationalistiske Tid²⁾, der efter bedste Evne søgte at hjælpe sine Sognefolk også i materielle Sager. Han fremsætter således adskillige fortrinlige Bemærkninger til Gavn for sit Pastorats Bønder. Han råder dem til at mergle og til at have Hegnsforholdene i Orden, så Kreaturerne ikke løber i de tilsæede Agre. Han opmuntrer til Stensamling og anviser den bedste Rækkefølge at så Kornsorter i. Endvidere giver han Anvisning på Pløjning og Harvning, disse Arbejders rette Tid og Tiden for Gødningskørsel, hvordan Jor-
derne kunde give bedre Afgrøder, Gødnings For-

merelse og meget andet. Foruden sådanne agrarhistoriske Oplysninger, der er lærerige ved at vise os, hvor langt man o. 1812 var fremme med Landbruget, fremsætter Pastor Frost også Meddelelser af direkte kulturhistorisk Betydning. Vi hører navnlig godt om Bøndernes Klædedragt, tillige om Havebrug, Levemåde, Brændsel, Bygninger, Aftægt (som han roser), Skolevæsen, Fattigvæsen, Husflid, Kulmiler, Jydepottefabrikation, Koloniernes Historie o. m. a. Som det ses, er det slet ikke så få Emner, Frost har haft Lejlighed til at meddele Oplysninger om i sin Bog. Desværre indeholder den kun lidt om Sognenes ældre Historie. Ved at have udspurgt noget mere og ved at benytte de gamle Dokumenter, som da endnu fandtes på Herregården Donslund, kunde den lærde Præst have meddelt en hel Del værdifuldt historisk Stof, som nu må savnes. Ikke desto mindre er Frost's Bog et for sin Tid godt Arbejde, og det har været til ikke ringe Gavn for både *Oluf Nielsen* og *John. M. Møller*, da de skrev deres Bøger om Slavs Herred³).

Der er ingen Grund til at fortænke Pastor Frost i, at han søgte et bedre Embede end Vorbasse—Hejnsvig. Lejligheden bød sig allerede i 1814. Da blev han den 5. September kaldet til *Ringkøbing—Rindum* Pastorat. Her blev hans Evner snart taget i Brug udadtil. I 11 År, fra 1815, var han Forligelseskommissær for Ulfborg, Hind og Bølling Herreder, og da den ansete Skolemand, Amtsprovst Krarup i Borris, døde, blev Frost hans Eftermand som Amtsprovst for Ringkøbing Amts søndre Provsti. Han blev udnævnt 13. December 1820, og ved Landemødet 4. Juli 1821 blev han af Biskop J. M. Hertz i Ribe kreeret ved en latinsk Tale⁴). Sørgetalen, som Frost holdt over Provst Krarup, er udgivet (1820).

Som Præst i den vestjydske Fjordby skrev Frost

Bogen: »*Beskrivelse over Kjøbstaden Ringkjøbing*« (1817), 195 Sider. Denne Bog, som P. Storgaard Pedersen i 1922 udgav⁵⁾ i et uforandret Optryk efter Originaludgaven, er Frost's bedste lokalhistoriske Arbejde. Heri findes mange gode Oplysninger, Fremstillingen er livlig og frisk og Kildematerialet er brugt med stor Skønsomhed. Adskilligt godt Arkivstof er her fremdraget og for al senere ringkøbingsk Historiskrivning er Bogen af Betydning.

I Ringkøbing udgav Frost endvidere »Alphabetisk Register over de vigtigste i Aarene 1817 og 1818 udkomne Kongl. Anordninger, Rescripter og Collegialbreve, Geistligheden vedkommende« (1819).

Indtil 1806 havde Herredsprovsterne Tilsyn med Skolevæsenet, men derefter lagdes Tilsynet over Amternes Skolevæsen under Amtsprovsten, og der dannedes et særligt Fond til Udredelse af Amtsprovsternes Lønninger og til Støtte for Seminarierne. Pengene til dette Fond skulde udredes af de større Præsterembeder. Under den Pengekrise, der indtrådte her efter Syvårskrigen, klagede mange Præster over denne Byrde, og 1821 blev der nedsat en Kommission til Undersøgelse af Klagerne, og denne Kommission indstillede, at Amtsprovstierne skulde ophæves og Tilsynet føres tilbage til den gamle Skikkelse. Frost søgte da Forflyttelse, og som Anerkendelse af det dygtige Arbejde, han havde udført i Ringkøbing⁶⁾, blev han den 29. Marts 1826 udnævnt til *Stiftsprovst for Ribe Stift og Sognepræst ved Domkirken i Ribe*. Den 16. Juli 1828 blev han tillige Provst i Ribe Provsti og for Sem, i 1829 udnævntes han til Provst for *Manø* i Stedet for Sem. Den 1. November 1828 blev han Ridder af Danebrog og den 28. Juni 1840 Dannebrogsmænd.

Som dygtig Pædagog og praktisk Mand vedblev

Frost også under de større Forhold at nyde stor Anselse. Han var virksom og kraftig, men tillige myndig og noget stridbar. Sin litterære Virksomhed fortsatte han i Ribe med større Kraft end forhen. I en Del År samlede hans Interesser sig især om Bibeloversættelser samt gejstlige og pædagogiske Emner. I 1829 udgav han »Udtag af Apostlenes Breve«. 1833 kom »Oversættelse af femte Mose-Bog« (Prøveoversættelse af det gamle Testamentes historiske Bøger). 1835: »Oversættelse af det gamle Testamentes apocryphiske Bøger«. 1836—37: »Oversættelse af det gamle Testaments historisk—canoniske Bøger« I—II. Endnu flere Arbejder i herhenhørende Retning fra hans Hånd kunde nævnes. — De Forsøg, Stiftsprovst Frost gjorde med at forelægge en brugelig Oversættelse af Bibelen, modtoges med Interesse af Præsterne. Han havde dog ikke tænkt sig, at hans Arbejde nogensinde skulde blive autoriseret til kirkeligt Brug, derimod vilde han lette Læsningen for Lægfolk, hvilket også lykkedes ham.

I de kirkelige Stridigheder blandede Frost sig i Almindelighed ikke; men da Forhandlingerne i 834 begyndte om en Forandring af Ritual— og Alterbog udgav han anonymt »Bemærkninger over Ritual og den forordnede Alterbog«. Det fremgår heraf, at han var temmelig rationalistisk, Skriftet blev Genstand for en meget skarp Kritik af *Jacob Chr. Lindberg* i Nordisk Kirketidende 1835.

Et Indtryk af Frost's Virksomhed som gejstlig Embedsmand⁷⁾, finder man i de Taler, der er trykt af ham, således:

Confirmationstaler i Ribe Domkirke 1. Søndag efter Paaske 1834 (1834). — Ligtale ved Student Schrums Bisættelse i Ribe Domkirke (1835). — Confirmations-taler i Ribe Domkirke 1. Søndag efter Paaske 1836.

— Prædiken ved Reformations—Jubelfestens tredie Dag (1836).

Blandt Frost's pædagogiske Arbejder kan særlig nævnes hans Skrift: »Bemærkninger om den indbyrdes Undervisningsmethode«, der i sit Udgivelsesår 1834 udkom i to Oplag, og altså må have vakt en Del Opmærksomhed. Frost var ligesom det store Flerstal af den Tids Præster, der arbejdede med Iver og Dygtighed for Almuens Oplysning, ingen Ynder af denne Metode, om hvilken han siger, at den hverken har formindsket Udgifterne ved Skolevæsenet eller forkortet den Tid, der skulde bruges til at lære Børnene at læse, skrive og regne. Metoden blev indført af Kongens Adjudant, J. N. B. Abrahamson⁸⁾, »den røde Biskop«, som han kaldtes, og han satte en Student Wille til at føre Tilsyn med Skolerne og at udarbejde en Metodelære. Frost påviser i sit Skrift, hvor meget søgt og kunstlet, der var i Willes Metodelære og i den hele Fremgangsmåde ved Undervisningen. Nogle År tidligere vilde et sådant Skrift have vakt Regeringens højeste Unåde, men 1831 havde Abrahamson søgt sin Afsked, og Kongens Iver for Metodens Gennemførelse var noget kølnet, så nu kunde en rimelig Kritik tales, og mange syntes godt om de Lempelser og Ændringer, der anbefaledes i Fremgangsmåden af Stiftsprovst Frost.

I religiøs og pædagogisk Retning peger Indholdet i hans sidste Arbejde: »Udvikling af den christelige Sædelære« (1845).

Foruden hvad i det ovenstående er nævnt har Frost fået offentliggjort Bidrag i Fallesens Theologisk Maanedsskrift, Minerva, Iris og Hebe, Cimbria, Wolffs Journal for Politik o. s. v.⁹⁾. Disse mindre Arbejder kan dog ikke påregne sig nogen Interesse i vor Tid.

Anderledes forholder det sig her med de *lokalhi-*

storiske Arbejder vedrørende Ribe, som Stiftsprovst Frost også fik Tid at udarbejde. I Bogform udgav han: »*Efterretninger om Ribe Domkirke*« (1841), 182 Sider. »*Optegnelser om Ribe*« (1842), 128 Sider.

Begge Bøger er trykt i »Christine sal. Hyphoffs Bogtrykkeri« i Ribe. De er flittige Samlerarbejder, men det kan nok med Grund hævdes, at Frost besad utilstrækkelige lokalhistoriske Kundskaber til at få noget særligt værdifuldt ud af det rige Stof, der fandtes om Ribe. Det kan dog ses, at han har kendt Hovedparten af den daværende trykte Litteratur om Byen, ligesom han også har fremdraget Stof fra Embedspapirer og andre lettilgængelige Arkivalier. Bogen om Domkirken er den bedste af de to Arbejder. Frost har her bygget en Del på egne Iagttagelser, og som en forholdsvis kortfattet Fremstilling af Ribes Bispehistorie, Præstehistorie (knyttet til Domkirken) og den store Kirkes Bygningshistorie var Bogen for sin Tid et stort Fremskridt. Om flere af Biskopperne har Frost nye Oplysninger. Fremhæves kan hans smukke og værdifulde Karakteristik af Biskop *Jens Michael Hertz*, Biskop i Ribe 1820–1825. Nyttige er også Frosts mange Enkeltheder vedrørende Pengesager, Indtægter og Udgifter, i Forbindelse med Domkirken og gejstlige Embeder.

»*Optegnelser om Ribe*« er tilegnet Domsognets Menighed. I 1841 rantes Stiftsprovsten af et apoplektisk Anfald. Herved berøvedes han sin Arbejdskraft, men han har dog — med sædvanlig Flid — ikke kunnet lade være med at arbejde med noget, og hans Bestræbelser har da gået ud på at få samlet, hvad han havde excerperet om Ribe. Udaf denne Virksomhed er så hans lille Bog fremgæet. — Heri er samlet et mangeartet Stof, hentet mange Steder fra, og Resultatet af Frosts Læsning og Sammenskrivning

er blevet et Kompendium af Ribes ærværdige Historie, tilegnet en Menighed, der var Forfatteren inderlig kær. Han slutter sin Dedication med Ordene: »Derfor var det Trang for mit Hjerte endnu ved disse Linier at bringe Menigheden min Hilsen, min Tak«.

Dr. Frosts Bøger blev snart gjort overflødige af de to Ribeadjunker, *J. F. Kinchs* og *Jacob Helms'* store og grundlæggende Værker om Ribes Historie og Ribe Domkirke.¹⁰⁾ Selv om de i deres Arbejder ikke omtaler Frosts Skrifter,¹¹⁾ har de sikkert med Udbytte læst dem, da de gennem disse kunde få det første nemme Overblik over den Historie, som de i deres Bøger skulde yde så storartede Bidrag til.

Glemmes må det ikke, at P. N. Frost i det af Adjunkt *P. Adler* redigerede »Historisk statistisk Maanedsskrift« (1838—39) skrev en længere Række Artikler om Ribes Fattigvæsen, Skolevæsen og Domkirke. De to sidstnævnte Emner er indarbejdet i »Ribe Domkirke« og »Optegnelser om Ribe«, medens Artiklerne om *Fattigvæsenet* ikke senere er udnyttede, hvad de nok kunde fortjene¹²⁾. Frost havde et humant Syn på de fattige i Samfundet, han skrev sine Artikler ud fra en smuk menneskelig Interesse og for at hjælpe på de sociale Brist, som førhen var så iøjnefaldende. Han var ikke nogen Ynder af Arbejdsanstalter og fandt det urigtigt, at Folk, der uden egen Skyld var blevet fattige, på en sådan Anstalt skulde anbringes i Selskab med slette Personer.¹³⁾—

Af den ovenstående Fremstilling vil man se, at det er et ret mangeartet Forfatterskab, Peter Nicolai Frost har efterladt sig. Han har skrevet theologiske og opbyggelige Arbejder, oversat fra Latin, Græsk og Hebraisk, skrevet Skuespil og latinske Vers, forfattet Skrifter af pædagogisk og praktiskgejstlig Art — og

sidst, men ikke mindst, udgivet fire lokalhistoriske Bøger samt en Del lokalhistoriske Artikler.

Medens Frosts lærde og populære, theologiske og andre Arbejder er glemte og nu uden Betydning, er hans lokalhistoriske Værker, navnlig fra Vorbasse og Ringkøbing, stadig af en vis Værdi, idet de indeholder Oplysninger om Egne og Byer fra en Tid, hvor der næsten ingen lokalhistorisk Litteratur findes (dette gælder dog ikke for Ribe). Alene ved deres ærværdige Alder påkalder Frosts stedshistoriske Skrifter sig Opmærksomhed.

I Ribe var der i Stiftprovsts Frosts Dage en ret god Grøde i det lokalhistoriske Arbejde. Adjunkt *Peter Adler*, Rektor *P. N. Thorup* og Adjunkt *P. T. Hansen* foretog Undersøgelser i Byens righoldige Arkiv og fremlagde Resultaterne af deres Studier i Indbydelsesskrift fra Ribe Kathedralskole. Den dygtigste af Ribes Historikere var da *Peter Adler*,¹⁴⁾ og der er ingen Tvivl om, at Samtaler mellem ham og den interesserede Stiftsprovst ofte har drejet sig om historiske Emner. Adler har sikkert på en heldig Måde indvirket på Frosts Arbejde med Ribes Fortid, og et Samarbejde mellem dem kom jo også på sin Vis i Gang, da Frost skrev sine gode Bidrag til Adlers foranvænte Månedsskrift for Ribe Stift, der kun udkom i Tiden Januar 1838 — Juni 1839 (140 Sider ialt). Medens den begavede og temmelig flittige Adler aldrig nåede at få en selvstændig Bog ud, lykkedes det alene for Ribes Vedkommende Frost hele to Gange. Adlers omfangsrige Afhandlinger, der er de værdige Forløbere for *J. F. Kinchs* Arbejder, findes som nævnt bl. a. i Kathedralskolens Årsskrift.

Om det personlige Bekendtskab mellem Frost og Adler er der et Par fornøjelige Småoplysninger at

hente i Adlers Breve til P. V. Jacobsen. I et Brev af 24/1 1831 fortæller Adler, at han nu har haft Bryllup (den 24/12 1830) og fortsætter: »Blev under mange Eloger (o: Lovtaler), Lovtaler, Æresprisninger, Kundskabs- og Vidskabs-Berømmelse etcetera, viet i gamle Ribes Domkirke af vor forsigtige Stiftsprovst, efter at være lyst 3 Gange fra Prædikestolen af samme verertigvise Person ... «.

I et senere Brev skriver Adler: »Jeg havde endnu i Aftes en Samtale med vor dramatiske Stiftsprovst¹⁵⁾ om Holberg, han beklagede, at jeg ikke skjønnede paa dette store Geni, og ingen Sands havde for det komiske«¹⁶⁾ Frost var meget imod Stænderlovgivningen i 1830'erne og var bange for at diskutere med Adler herom og tilføjede gerne: »Ja, det var dog en stor Lykke, at Præsterne og Provsterne slap fri for Arbejde med Valgindretningen« (Brev af 10/6 1834).¹⁷⁾

Man undrer sig noget over, at P. N. Frost ikke blev Biskop i Ribe (eller andet Steds). Han var dog fuldt kvalificeret hertil, og det har vel også været hans Hensigt senere at opnå et Bispeembede, da han blev Stiftsprovst i Ribe.

Hans almindelige Anseelse og Flid som Skribent burde vel egentligt have henledt de højeste Myndigheders Opmærksomhed på ham. Da den mindre ansete C. D. Koefoed i 1831 døde, skulde man have ventet Dr. phil. Frost som hans Efterfølger på Ribe Bispestol. Det blev imidlertid Nicolai Fogtmann, der blev Biskop her. Han forflyttedes allerede i 1833 til Ålborg, men heller ikke da blev Frost Biskop. Efterfølgeren blev Tage Müller (Biskop i Ribe 1833—49). Muligvis har Frosts rationalistiske Synspunkter hindret ham i at nå den højeste gejstlige Embedsstilling i det Stift, hvor hans egentlige Livsgerning faldt, og hvor han

skrev lokalhistoriske Bøger om de Embeder, der havde givet ham Brødet.

Frosts sidste Levetid var ret tung. Det apoplektiske Tilfælde, han fik i 1841, hindrede ham i at udføre sine præstelige Embedsforretninger, som han måtte holde Kapellan til. Hans Åndskraft forblev dog usvækket, og den vante Arbejdsomhed fulgte ham til det sidste. Endnu få Dage før sin Død var han beskæftiget med litterære og andre Arbejder. Han døde den 28. Februar 1845.

I Riber Stifts Avis skrev Rektor P. N. Thorup et latinsk Mindedigt over den afdøde, og den 6. Marts 1845 foregik Jordefærden under megen Deltagelse. Riber Stifts Avis meddelte herom næste Dag følgende:

»Før Liget udbragtes af Sørgehuset talede Hr. Kapellan Krarup nogle Afskedsord nærmest med Hensyn til den Stemning, der maatte besjæle de efterlevende Slægtninge. Liget førtes derefter til Kirken, hvor Hs. Højærværdighed, Hr. Biskop Tage Müller, efter at en Salme var afsungen fra Orgelet af Dilettanter, talede over Joh. 9. 4. (»Mig bør det at gøre hans Gerning, som mig haver udsendt, saalænge det er Dag; Natten kommer, da ingen kan arbejde«), og berørte, hvorledes Dattersønnen, der var opkaldt efter den afdøde og døde Dagen før ham, nu hvilede i hans Favn. — Efter Talen blev atter afsungen en Salme fra Orgelet, hvorpaa Liget bragtes til Kirkegaarden, hvor afdødes Svigersøn, Hr. Katheket Fibiger, forrettede Jordpaakastelsen og fremsagde følgende Vers, efter en Salme i Hjorts Samling:

Sov, min Søn, o, sov nu sødt!
 Fader! hvil nu fra din Møje,
 Graven er et Leje blødt,
 der er ingen Nød at døje.

Slumrer sødt i Gravens Favn!
 Ej dens Kulde Eder skrække.
 Graven er en venlig Havn,
 Jorden er saa lunt et Dække.

Hviler blødt I kære to,
 hviler til den nye Morgen
 samler os i Herrens Bo,
 Englen der bortviser Sorgen.

Stiftsprovst Frost var Fader til to Sønner og to Døtre. Af disse Børn blev Datteren Julie Marie Frost født i Ringkøbing 4. Juni 1817. I 1841 ægtede hun Kateket Peter Nicolaj Fibiger i Ribe. Det var altså dette Ægtepars lille Søn, Peter Nicolaj Frost Fibiger, der blev jordfæstet sammen med Bedstefaderen. Ægteparrets Sorg over den lille Søns Død er udtrykt i nogle Sørgevers, som den 3. Marts 1845 er trykt i Riber Stifts-Avis. — I 1848 blev P. N. Fibiger kaldet til Sognepræst i Harring og Stagstrup i Thy. Hos Datteren og Svigersønnen henlevede Fru Petrea Cathrine Frost sine sidste Leveår i Harring Præstegård, hvor hun døde den 14. Marts 1858.

---

1) C. Klitgaard: Hvetbo Herred II (1907), 503. 2) I Vorbasse og Hejnsvig fik han indført Ev. chr. Salmebog (Fra Ribe Amt 1921, 328). 3) Jfr. J. Richter i Fra Ribe Amt 1916, 385—86. Kolding Folkeblad 9/8 1935. John M. Møller: Slaugs Herred (1914), 305. Wibergs Præstehistorie II, 602 f. III, 574. Supplement, 128. 4) Fra Ribe Amt 1910, 35. P. N. Frost: Ribe Domkirke (1841), 133. 5) Forsynet med en Indledning om P. N. Frost, der på enkelte Områder har været til Gavn for nærværende Fremstilling. 6) Om Amtsprovst Frosts Visitatsrejser sammen med Biskop Hertz i Ringkøbingegnen er der meddelt karakteristiske Oplysninger ved Helga Stemann i Fra Ribe Amt 1911, 90—98. 7) Jfr. Fra Ribe Amt 1928, 145 (Visitats i Alslev Skole). 8) Jfr. August F. Schmidt: Peter Adlers Breve til P. V. Jacobsen (1937), 36. 99

9) Jfr. Th. H. Erslew: Almindeligt Forfatterleksikon I (1843), S. 469 ff. Smsts Supplement I (1858), 523. ¹⁰⁾ Se Fra Ribe Amt 1934, 484—498. 1936, 55—77. ¹¹⁾ J. Helms har dog et Par Henvisninger til Frosts Bog om Domkirken, som han også nævner i sin Litteraturfortegnelse (se Helms: Ribe Domkirke, 1870, Sp. 171, 176, 182). ¹²⁾ F. Eks. i Fortsættelsen af det Værk om Ribe, som Hugo Matthiessen, Otto Smith og Victor Hermansen hidtil (1929, 1936) har udsendt to Bind af. ¹³⁾ Jfr. Fra Ribe Amt 1934, 428. ¹⁴⁾ Om ham se nærmere min Bog: Peter Adlers Breve til P. V. Jacobsen (1937). ¹⁵⁾ Ihukom, at Frost i 1811 skrev Skuespillet »Festdagen«. ¹⁶⁾ Denne Udtalelse viser, at Frost ikke kendte en væsentlig Side hos Adler, nemlig hans Vid, Sarkasme og skarpe Blik netop for Tilværelsens Pudsigheder. ¹⁷⁾ Se i det hele Peter Adlers Breve til P. V. Jacobsen, 9, 43, 81, 99, 102, 104.

Fra Hunderup Sogn

om

Uld, Kartning, Spinding og Farvning.

Af T. Tobiassen Kragelund.

Faareholdet i Vestjylland har langt tilbage i Tiden været meget betydningsfuldt, ikke alene paa de større Gaarde, men ogsaa i de allermindste Hjem. — Ulden var uundværlig til Klæder, og Faarekødet var lige saa stor en Nødvendighed til Føde.

Faareholdet blev ved at være stort i hele Merglings-tiden og Kornsalgstiden i Aarene 1850 til 1880, men saa gik det stærkt tilbage.

Andelsmejeriernes og Svineslagteriernes Tid i Firserne var revolutionerende paa mange Omraader, ogsaa for Faareholdet.

Hjemmehusfliden forsvandt; det blev til Køb og Salg. Landmændene solgte Smør og Flæsk og købte færdige Varer, Linned og Uldtøj.

Faareholdet blev mindre og mindre, og man kan næsten sige, at da de sidste Aftægtskoner døde, var Faarenes Tid forbi.

Den unge Slægt lærte ikke Hjemmehusflid og kunde derfor ikke behandle eller bruge Karterne og Spinderokken.

Dertil kom, at Uld var en daarlig Handelsvare. — Prisen var meget lille, og Faarehold kaldtes en Under-skudsforretning.

Faarene blev klippet den første Uge i Maj; det kunde ogsaa, hvis der var meget med Nattefrost, udskydes ca. 14 Dage. I Foraaret var Faarene meget ømfindtlige overfor Nattefrost og store Haglbyger, naar den tykke Uldvams var borte. Det skete ogsaa, at Faarene frøs ihjel efter Klipningen, og derfor var man meget forsigtig med Vejrliget.

Hvor der ikke var rindende Vand, Bæk eller Aa, blev Faarene vasket i et Kar. Vandet var varmet og tilsat Sæbe og Soda, mest Soda, og i dette Vand blev alle Faarene vasket. Vandet blev efterhaanden næsten helt sort af Snavs, men bedre og bedre at vaske Faarene i — eller rettere løsne Snavset i Ulden. Naar Faaret var færdigvasket, kom det op at staa i Karret og blev saa overhældt med et Par Kopper stærkt Sæbevand hen ad Ryggen. Dette blev med Fingrene gennemarbejdet i Ulden, saa det skummede; derefter blev der brugt Skyllvand, jo mere Skylning des mindre Uld.

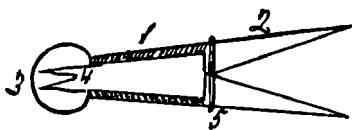
Det sorte Vand, »æ Foerwand«, i Vaskekarret benyttedes, efter at Faarene var vasket, til at vaske gammelt Tøj, Kvindernes Forklæder og Karlens snavsede Bukser; det gjaldt om at faa alt dette samlet sammen og lagt i Blød. — »Æ Foerwand ka lieg tæj æ Skidt.«

At karte og spinde uvasket Uld kender jeg ikke. En enkelt fortalte, at Karterne blev fyldt af Fedt, og Uldhaarene var klæbrige, saa Garnet, der blev spundet deraf, var meget tykt og klodset.

Skete der Uheld med et Faar, og det ikke kunde blive vasket inden Klipningen, blev Ulden vasket og tørret bagefter.

Saksen, der brugtes til Faareklipping, var smedet specielt til dette Brug, og det hørte til en af Landsbysmedens Hemmeligheder, hvorledes Fjerkraften i Bøjningen kunde holde. Fjerkraften maatte hverken

være for stærk eller svag. Var Spændkraften for stærk, blev Faareklipperen træt i Fingrene, baade af at klippe Ulden og af at spænde Fjederen sammen. Var Spændkraften for svag, var det lige saa galt. Klippingen gik da alt for langsom, og en saadan Saks var ubrugelig. Naar Saksen bestiltes hos Smeden, forlangtes en »Foersaws«, men hjemme paa Gaarden spurgte vi om »æ Uldsaws«.

1. Haandtag.
2. Flinen.
3. Fjederen.
4. Ekstrafjeder.
5. Bremsesor eller Stopsnor.

Uldsaks.

Foraarsulden var den længste, og som Følge deraf gav det stærkt Garn; derfor taltes der om Trendegarn af Foraarsulden og Islæt af Efteraarsulden. — Foraarsulden kaldtes Løj. »De æ nowe stærk Gaaen, men de æ jo ow aa æ Løj«. — Efteraarsulden kaldtes kun Uld.

Klippingen om Efteraaret foregik gerne 10. September; var det senere paa Aaret, voksede Ulden for lidt frem inden Vinteren, og det var Skade for Faarene.

En god Klipperske med en god Saks kunde klippe Faarene, saaledes at hele Uldpelsen laa i en samlet Helhed; det blev der ogsaa set efter, naar Ulden blev solgt hos Købmanden. Laa Pelsen ikke i hele Stykker, betaltes der ikke saa høj en Pris for Ulden. Rygulden var nemlig den bedste, og den kunde da være pillet fra. — »Æ Pels æ gawen i Stykker; de ka et kost en stuer Pries«.

Benævnelsen »To« eller »Tou« hører til bestemte Egne, f. Eks. i Stadil Sogn ved Ringkøbing var »Tou« Fællesbetegnelse for al Uld, baade Foraars- og Efteraarsuld. Paa Ribeegnen siger ingen »Tou«.

Betegnelser for Ulden under Klipningen, naar den blev sorteret, var: det nederste af Laarulden, den ringeste, hvori der sad nogle lange stive Haar, »Stikkelhaar«; den stride Uld med Stikkelhaar kaldtes Raguld. Saa var der »æ Haaeluld«, »æ Halsuld« og »æ Lyvuld«, der ogsaa blev pillet fra, alt en meget ringe Vare, der blev kartet og spundet til Islæt til et Dagligskørt eller ogsaa givet bort til Tiggerne, men Tiggerkællingen kunde ogsaa nok se, hvad hun fik, og sagde saa: »I maa ha nowe sølle Foer, de ka en sie o æ Uld«. — Hoser, der blev strikket af Affaldsuld, Raguld, blev meget hurtigt slidt op, og Stikkelhaarene stak i Benene.

Noget helt andet var det med »Skraaefuld«. Det var Uld, der samledes i Vaskevandet og var noget af den fine, lange Uld, der skrabtes løs, naar Fingrene eller Karskrubben gennemplaskede Ulden for at faa den godt gennemblødt og vasket ren. Denne »Skraaefuld« vilde Tiggerkællingerne gerne have.

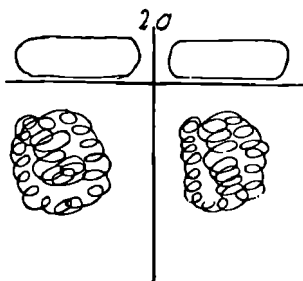
Pigerne, der blev fæstet paa Gaardene, fik næsten altid et bestemt Beløb i *Daler*, samt et Par Træsko og et eller to Pund Uld, som de ogsaa maatte faa Tid til selv at karte og spinde.

Et betegnende Træk viser, hvor forskelligt det var paa de forskellige Egne:

En Østkystpige, der kom til Vestjylland, blev fæstet paa en Gaard, hvor hun skulde have 20 Rigsdaler, et Par Træsko og 2 Pund Uld. — Dette vilde hun saa meddele hjem til Forældrene, men nu var det værste, at hun ikke var dygtig i Skrivekunsten. Længe spekulerede hun over, hvordan hun skulde faa det skrevet.

Brevet kom til at se saadan ud:

Fra Else.

Da Faderen aabnede Brevet, blev han meget forundret og kaldte paa Konen. »No ska do høer Muer, wo Dætter æ bløwen faalovet, o de sier ud atter o vær en Goermænd. — Saa vidt a ka sie, æ de en Goer mæ 20 Høvder, 2 Hæest o saa rigle mæ Høns o Foer.« — — »Da waaet skam dejle for Else«, svarrede Konen.

Det var noget helt andet, end Brevet skulde fortælle. 20-Tallet var Daler, de to aflange Tegninger var Træsko, og de to Kridsomkras ved hver Side Stregen var 2 Pund Uld. — Paa Pigens Hjemegn, Østkysten, kendte man ingen Lønning i Træsko og Uld, og derfor kunde Forældrene ikke tyde Brevet.

Den klippede Uld kom i »æ Uldpues« og blev opbevaret til Karte og Spindetiden; den begyndte gerne midt i Oktober Maaned.

Hos Aftægtsfolkene var der Karte og Spindetid hele Aaret, hvis der ellers var Uld dertil.

Paa enkelte Gaarde var det Skik at vaske Faarene (det var om Foraaret) og saa lade dem gaa to til tre Uger, og med passende Dages Mellemlum rykkede man i Ulden for at mærke, om den sad løs. Det var Fældetiden, og man sagde: »Nu er Ulden godt undergroet, „undergrøj“,« det vil sige, Ulden gik løs og kunde plukkes af; det var altid paa Ryggen og et

Stykke ned paa Siderne, mens Resten, Halsen og op paa Benene, blev klippet.

Den fine, renvaskede Uld blev først grovkartet »i stuer Tøjer«, ogsaa kaldet »Losser«. Naar der var en stor Bunke Losser, blev disse lagt pænt ovenpaa hverandre, og saa plukkede man det hele ud af Enderne, naar det presseses godt sammen. Det var for at faa det hele godt blandet. Af denne fint plukkede Uld kartedes saa de fine smaa Spindetøjer. Det store og vigtige Spørgsmaal var saa at have gode Karter, det vil sige, at »æ Kaaerblaj o Skawt« havde den rigtige Skraahed, og at Tænderne havde den bestemte Bøjning og den rigtige Længde.

Af Karterne skelnedes imellem »æ Owekaaer o æ Underkaaer«. »Æ Underkaaer« hvilede paa Knæet, og for at skaane Tøjet brugtes en »Kaaerlæp« eller »æ Kaaerklued«.

Kartning var meget vigtig, for at der kunde spindes fint og jævnt Garn. Den, der kartede, maatte først kende Karterne, hvor megen Uld de kunde tage; nogle kunde tage ganske lidt, andre en hel lille Haandfuld, det var henholdsvis gode og daarlige Karter. De gode Karter tog megen Uld. Naar Ulden var lagt paa Underkarten, skulde der kartes saa længe paa Ulden, at det hele laa fuldstændig jævnt i Karterne; for at dette kunde ske, maatte Underkarten stadig vendes omkring, saa Tænderne gav Slip paa al Ulden, saa det hele sad i øverste Karte og saa vende igen, saa Underkarten igen blev fuld; med dette fortsattes, til det hele laa fuldstændig jævnt, og saa blev det fine Lag Uld, der sad i Underkarten, rullet sammen ganske forsigtigt med forreste Række Tænder i Overkarten. — Spinderkonen saa Tøjerne godt efter; hun holdt dem op for Lyset for at se, om der fandtes sammenfiltrede Uldhaar, nogle mørke Striber; saadanne maatte ikke findes.

Uldtøjer, Spindetøjer, skulde være ganske klare og gennemsigtige; var de ikke det, blev Arbejdet kasseret, og Tøjerne maatte kartes om igen.

Gode Karter kunde give eller tage Uld til fem, seks, syv Tøjer. De karterede Smaatøjer eller Spindetøjer opbevaredes i en Tøjerkurv eller Tøjerkasse.

1. Til Tøjer (Spindetøjer)
2. Til Ulden, der skulde kartes
3. Kurven eller Kassen set fra Enden.

Tøjerkurv af tynde Træstave, med massiv Træbund og Skillerum nær den ene Ende, til Ulden, der skulde kartes.

Man kendte ikke til Kartegilder eller til at gaa sammen for at spinde.

Farvet Uld var meget svært at karte, da den var løbet meget fast sammen under Kogningen, naar den skulde farves sort. — Den sorte Uld blev derfor meget grundigt gennemkåret, i Almindelighed blev den blandet med hvid Uld. Blandingen kaldtes »sammelkaaret Uld« og vævet i Tøj »Blændgaaens Tøj«.

At farve graat kendte ingen, og om saa var blev det ikke »blændfarret Tøj«.

Uld af sorte Faar var meget eftertragtet, idet man sparede Farvningen, men det gav ikke pænt Garn eller Tøj. Man sagde: »De sjelfarret swot æ no et kjøn, hverken i Huser helder Tøj. De blywer saa haste grøn«.

Det mest tydelige Bevis paa, at Ulden skulde være saa ren som muligt, er Behandlingen af Overgangsulden, der brugtes til Kamgarn, først en meget grun-

dig Vaskning af Faarene og saa Kæmning af Ulden. Af den kæmmede Uld kunde de fineste Traade spindes.

Kamgarnstøj.

Dette Udtryk er indgaaet som en almindelig Benævnelse om Tøj, baade til Herrer og Damer; og naar der tales om Kamgarnstøj, saa er det ikke med noget særligt Tonefald, det er ganske almindeligt. Omkring 1870 var det noget helt andet. Da var, naar Talen angik Tøj, Udtrykket Kamgarnstøj noget stort, noget fint, det var altid kun Kvinderne, der havde Kamgarnskjoler, og saa var det endog kun fra bedre stillede Gaardmandshjem, at noget saadant kunde fremstilles. Det var alt Hjemmearbejde (Husflid).

For at lave Kamgarn maatte man have noget dertil egnet Uld. Alle Gaarde og mindre Ejendomme havde i 1870 og Aarene forud Faarehold, og af Ulden lavedes der Tøj, Uldtrøjer, Strømper m. m. Faarene blev klippet Foraar og Efteraar; efter Naturens Orden burde Faarene kun klippes om Foraaret. Den tykke, varme Pels tjener som Dække for Vinterkulden, men Menneskene havde tidligt lært, at ved 2 Gange Klipping fik man mere Uld, og for saa at bedre paa Tyveriet tog man Faarene paa Stald om Vinteren og gav dem Foder. Hvis man tænkte paa at lave Kamgarn, saa maatte der forud lægges Planer, det var altid 2 eller flere Beder, der blev udset til at levere Ulden. Disse Beder blev ikke klippet om Efteraaret og maatte ikke komme paa Stald, da Ulden paa Stalden blev fyldt med Snavs, og tillige gik der let Sygdom i den lange Uld, og Fældningen begyndte midt om Vinteren. Faarene stod da uden Uld paa Kroppen om Foraaret og blev meget ofte syge og døde. Disse Beder skulde derfor gaa i fri Luft hele Vinteren, det var derfor kun

paa større Gaarde, det lod sig gøre. Om Vinteren, naar Sneen dækkede Jorden, søgte Bederne hjem til Gaarden, hvor de blev fodret med Hø og Havre. Naar Foraarsvarmen begyndte at fylde Luften, blev Bederne vasket; de blev sat i et stort Kar med Sæbe og Sodavand, den lange Uld blev godt gennemvasket og derefter grundigt skyllet i rent Vand; naar saa den lange Uld var blevet tør, blev Bederne klippet. Nogle vilde ikke klippe Ulden, men tog Bederne hjem hver Dag for at mærke, om Fældningen var begyndt, og mærkede man saa tydeligt, at Ulden begyndte at sidde løs, plukkedes der helt forsigtigt den ene lille Tot efter den anden. Naar der paa denne Maade var plukket saa meget, at man kunde spænde om det med Haanden, blev en Snor bundet omkring, og saa fortsattes der igen. Ulden blev lagt meget nøjagtigt med Roden og Spidsen samme Vej. Bundterne var ens store, og det saa meget smukt ud, naar de laa paa et Bord. Det var kun Rygulden og et Stykke ned paa Siderne, der blev anvendt til Kamgarn; naar saa meget var plukket, som egnede sig dertil, blev Resten af Ulden taget med Saksen, det var langt hurtigere og behageligere for Dyrene.

Ulden, der laa i disse Bundter, var meget lang og kaldtes Overgangsuld. Det betød, at kun Uld, der havde faaet Lov at vokse et helt Aar, var anvendelig til Kamuld. I denne Forbindelse taltes der om Gaarde, hvor de holdt Overgangsfaar og solgte Overgangsuld. Til de bedrestillede Borgerhjem i Købstæderne kunde der sælges Overgangsuld, der betaltes med en stor Pris.

Bundterne med Overgangsulden blev paa Gaardene lagt i Kisten til Efteraaret eller Eftersommeren, naar Indarbejdet rigtigt begyndte. Bundterne blev da taget frem og behandlet med en Kam. Det var en Kam med lange Tænder, enten af Jern eller skaaret i Træ; naar

Ulden mange Gange var kæmmet med dette Redskab, var alle korte og krøllede Uldhaar borte, kun de lange og lige Uldhaar var tilbage. Snoren blev atter slaet om Bundtet, og det var nu færdigt til Spinderokken. Det var kun dygtige Spindere, der blev sat til at spinde Kamuld. Det betragtedes som meget vanskeligt at trække de fine, lange Uldtraade ud af Bundtet og lade Rokken tvinde det til fin og stærk Garntraad. Arbejdet udførtes kun af Kvinder, der havde Færdighed i Kunst. Garnet blev farvet og vævet, og dette blev ogsaa kun betroet til særlig øvede Folk. Resultatet blev da ogsaa et meget smukt Stykke Tøj. Det skulde der ingen Kender til for at se, naar der mødtes i Selskab med en Kamgarns-Kjole, blankt og skarpt var Tøjet at se og føle paa, og umaadelig stærkt var det i Slid, noget der ogsaa var medvirkende til, at Tøjet var saa efterspurgt og havde saa stor Værdi.

Min Moder, født 1850, var fra Mulvadgaarden i Hunderup, som efter vestjydske Forhold var en temmelig stor Gaard. Hun kæmmede og spandt selv Kamgarnet til sine Kjoler. Jeg fik hende ofte til at fortælle om dette Arbejde; det var særlig, naar hun spandt Hør, at Talen var om Kamgarn. Jeg nød Synet, naar hun trak de lange Hørtraade og lod Rokken tvinde Traaden; anderledes var det for Moder, da hvilede hun i Tankerne fra Barndomshjemmet ved Kamuldsbundterne og Rokken, det var mere sjældent og fornemt end at spinde Hør.

I Hunderup Sogn ligger Hør og Hampedyrkning mange Aar tilbage i Tiden, og kun meget lidt kendes fra den Tid. De forskellige Redskaber hang i Laderne eller Loerne, da jeg var Barn, og en hel Del hørte jeg derom, men alligevel alt for lidt.

Da jeg var Barn, købte min Fader paa Ribe Marked et Lispund Hør, der var hæglet, og dette spandt min Moder. Jeg var meget optaget af, hvorledes hun af Hørhovedet trak Traadene ud, og disse løb sammen og ind i Rokken og blev til Hørgarn.

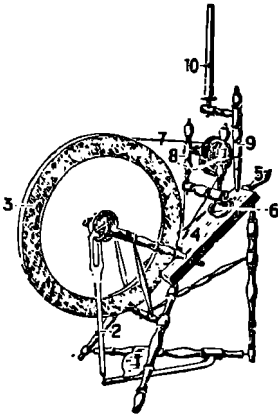

Fig. 1.

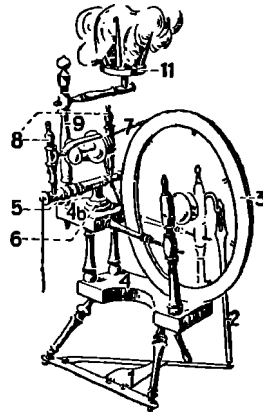

Fig. 2.

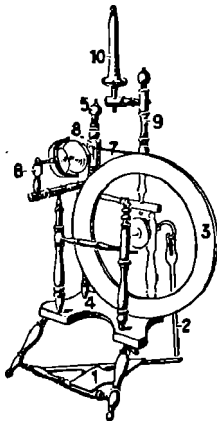

Fig. 3.

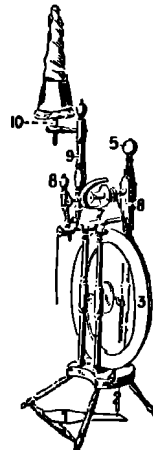

Fig. 4.

Tegningerne af de 4 Modeller er efter Originaler fra Dansk Folkemuseum af Konservator P. Linde. For at de enkelte Dele kan komme tydeligere frem, er Hjulene tegnet uden Eger.

De forskellige Dele.

1. Trinbrædtet, æ Fuedbredt.
2. Trækket, æ Spelpind — eller æ rask Dreng.
3. Hjulet, æ Hjuel.
4. Kroppen, æ Krop.
5. Skruen, æ Skrue.
6. Brystet, æ Bryst.
7. Rokkesnoren, æ Snaaer.
8. Dokkerne, æ Daakker.
9. Opstanderen, æ Bæerpind,
10. Knæk med Hørstanderen, æ Bøwt mæ æ Hørhue
11. Spindekurv til Blaar, — æ Bloerkaarre —
eller æ Bloerkaarre te æ Spindhjuel.

9. og 10. med Knæk kaldtes i fælles Benævnelse æ Hørstander eller æ Hørtøj.

I Spinderokkens Krop ved Siden af Skruen var et Hul til Hørstanderen.

Naar der spandtes Uld, blev Hørtøjet taget bort, og Rokken var da lettere at flytte med.

Spinderokken var som Figur 1, Figur 2 hørte til den ældste Type.

Rokkene Figur 3 og 4 brugte nogle enkelte, men de var for høje. Afstanden fra Jorden og op til Tenen, »æ Rokpief«, var for stor. Konerne eller Pigerne blev trætte i Armene ved en saadan Rok. For at bøde paa dette blev Rokkene fremstillet med et mindre Drivehjul, men saa gik det for langsomt, Hjulet skulde snurre og snurre; det gav trætte Ben, og disse Rokketyper blev derfor meget lidt anvendt. Den eneste Fordel var, at de tog meget lidt Plads, og paa en Maade var de meget pyntelige, hvis man kan sige saadan. —

Spinderokkens enkelte Dele taltes der sjældent om; det var kun de Dele, der blev benyttet under Arbejdet, først Trinbrædtet, der tit var omviklet med et Hareskind for at varme Fødderne; fra Trinbrædtet gik »æ Spelpind« op til Hjulet. »Spelpinden« var fastgjort

til Trinbrædtet med en tynd Strimmel Skind trukket igennem et Par Huller i begge Dele og kaldtes »æ Rokstraap«. Hjulet, der løb mellem de to svære Arme, »æ Stolper«, hvori Akslen gik, blev, naar Rokken blev ældre, foret med Flæskesvær; det var godt at slide paa og samtidig fedtet.

Tenen sad mellem to Opstandere, »æ Daakker«, i Siden af disse var der fastgjort Læderstykker, som Tenakslen løb i. Paa Tenakslen sad Vingerne, der omsluttede Tenen, og i disse Vinger sad Staaltraadskroge, kaldet »æ Nakker«. Garnet kunde dér flyttes fra Nakke til Nakke, saa Tenen kunde blive jævnt fyldt.

Naar Tenen blev skubbet ind paa Akslen, blev Snolden skruet paa; i denne var der altid to Riller. Paa Enden af Tenen var en fast Snorskive. Rokkesnorene, der gik to Gange omkring Hjulet og op til Tenen, laa begge i Snolden, saa gik Tenen frit, men saa snart der skulde spindes, blev den ene Snor flyttet fra Snolden og over paa Tenens Snorskive.

Det rigtige Forhold i Arbejdet kunde en øvet Spinderske hurtigt finde, men helt anderledes var det for en uøvet. Hvor hurtigt skulde der trædes? Hvor stram skulde Snoren paa Rokken være? Hvor hurtig var Spindersken paa Fingrene med at trække Traaden ud af de kartede Uldtøjer — efter dette maatte Rokken tildels indstilles. I Spindehjulsplanken eller Kroppen sad en Skrue, der kunde flytte Tenstativet lidt frem eller tilbage, og derved blev Snoren enten løsnet eller strammet. Sad Snoren meget løs paa Rokken, gled den lidt paa Tenen og tvandt derfor Traaden meget lidt; det gav mere Tid til at faa Uldtraadene trukket ud, og det tog derfor lang Tid at spinde Tenen fuld.

Et Udtryk, man altid hørte, naar der blev sat en ny Snor paa Rokken, er: »De æ da saa faaele, som æ Raak trækker, a ka slet et følle mej«.

Naar der taltes om at spinde, var det altid fremad, Hjulet løb højreom, men til Garntvinding var det baglæns, venstreom.

Naar Tenen var spundet fuld, blev der sat en tom paa; til den tomme Ten var fastbundet et Stykke stærk Traad, »æ Tjentro«. Dette blev lagt op over Nakkerne, et Stykke Staaltraad med en lille Krog paa Enden, stoppedes ind i Pibeakslen til Tenen for at hente Traaden, der paa den Maade kom frem, og hvortil Ulden blev tvundet for at faa Garn paa Tenen.

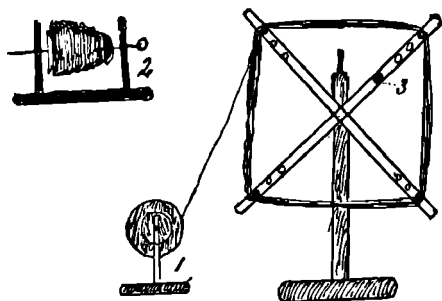
Det spundne Garn havde forskellig Anvendelse, eftersom det var hvidt eller farvet. Det var ikke altid, Ulden farvedes, Garnet kunde ogsaa farves.

Til Strikning af Strømper, Skulderklæder til Kvinderne eller andre Ting, blev Garnet altid tvundet, og her var Talen om toløbet eller treløbet — tottraadet eller tretraadet.

Strømpegarn var altid treløbet, og var det til de ældre Mænd, da var de to Traade mørkeblaa indigo-farvet og den tredie Traad hvid. Strømper af dette Garn kaldtes »hvidnistret Huser«. Garn med to hvide Traade og en blaa kaldtes »blonistret«. Dette blev sjældent brugt, idet man sagde: »Blonistret Huser blywer saa haste skidden, de sier saa grem ud om æ Bien«.

Naar Garnet til Strikning skulde tvindes, maatte der ikke holdes paa Traadene. Rokken skulde selv bestemme, hvor hurtigt Garntraadene skulde komme. Hvis der holdtes paa Traadene, blev det tvundet for haardt; der kom Kavler paa Traadene, og de kunde ikke strikkes. Et saadant Garnnøgle med Kavler maatte med korte Mellemrum holdes frit svævende, saa Traaden kunde snurres tilbage.

Naar Tenen paa Rokken var spundet fuld, blev den taget af og en tom sat i.

Hærretræ og Garnvinde paa samme Stativ.

1. Stol til Tenen, »æ Tjenstuel«.
2. Stol til Tenen, set fra Siden.
3. Haandtag i Korstræet til at dreje den rundt.

Den fyldte Ten blev anbragt i en Tenholder, »æ Tjenstuel«, nu var det forskelligt, hvad Garnet skulde anvendes til. Skulde det vindes i Nøgler, da maatte Vindepinden frem. At vinde Uldgarn var ikke haard ved Fingrene, noget helt andet var det, naar Hør eller Kamgarn skulde vindes, da maatte der benyttes et lille Stykke Tøj til at vinde om den Finger, Traaden skulde løbe over. Det lille Stykke Tøj kaldtes »æ Vindlæp«.

*

Et meget tydeligt Minde har de fleste ældre fra deres Barndom om Garnvinding.

Garnvinding foregik enten fra Tenen, der blev taget af Rokken og sat i »æ Tjenstuel«, eller ogsaa vandt man Garnet fra Garnvinden; det var da altid Garn, der var farvet.

Garnvinding blev man sat til i 7 Aars Alderen — og hørte paa den Maade sammen med Skoletidens Begyndelse.

Det var ikke bare Morskab at faa »æ Tjenstuel« med fyldt Ten paa sat frem og en Vindepind i Haanden og saa Ordre til at vinde et Nøgle af Garnet.

I Begyndelsen var det værste at faa lært at lægge Garntraaden rigtigt paa Nøglet, det vil sige ganske langsomt at dreje Nøglet, mens Vindingerne blev lagt.

Paa Bordet blev lagt et halvfærdigt Nøgle, man kunde se paa, men alligevel gik det ikke — flere Gange maatte man hen til Moder eller Bedstemoder, for at hun kunde vinde lidt og faa rettet de værste Fejl paa Nøglet. Det værste var, at hun saa maatte lade Spinderokken staa stille, og det maatte nødvendig ske. Det kunde derfor ikke stadig lade sig gøre at forstyrre.

Til at begynde med, da Nøglet var lille, kunde det til Nød gaa; men saa snart Nøglet blev større, var det de smaa Barnefinger, det blev galt med. Snart var der Krampetrækninger i een, snart i en anden, og i Haandleddene værkede det ligefrem af Træthed, men der var ingen Barmhjertighed, Garnet skulde vindes.

Det er let forstaaeligt, at de første Garnnøgler blev nogle uformelige Kugler, ja saa slemt var det, at Fader om Aftenen maatte vinde nogle af de værste Nøgler om igen.

Det var slemt at vinde fra Tenen, men at vinde det farvede Garn fra Garnvinde var næsten som at blive straffet. Garnet var under Farvningen blevet filtret, og derfor maatte der lempes og lempes, rykkes og strækkes for at faa Traaden løs, men forsigtigt, forsigtigt, for ellers gik Garnet itu, og Knuder maatte der nødvendig findes paa Garnet, »for saa bløw æ Wøwster gal«. Det er derfor ikke de glædeste Minder, der lever fra Garnvinden, Vindepinden med Garnnøglet, men der var ikke andet at gøre end bare hænge i; en Taare maatte af og til viskes af Øjnene.

En Gang imellem faldt en lille opmuntrende Bemærkning. Det kunde ogsaa for en Tid gøre godt. Til andre Tider var det mere bestemt, at nu skulde det snart være færdig, og saa fik man tillige at vide:

Vinde maa alle lære, at tabe kommer af sig selv. (De æ bejer o viend som o taaef).

Arbejde og Livsvisdom var den Tids Børneopdragelse. Mon vor Tid ikke burde lære lidt af dette?

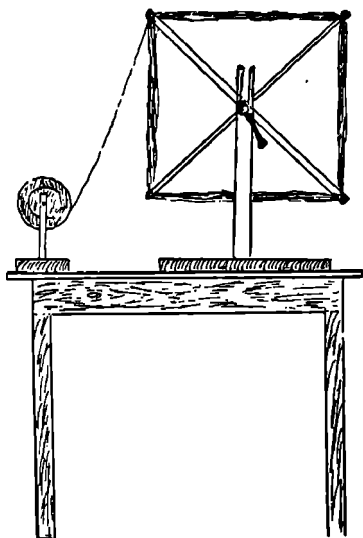

Fig. 1.

Fig. 1. Garnvinde og Hærvetræ til at staa paa Bordet, (hører til de ældre Typer).

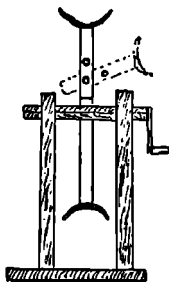
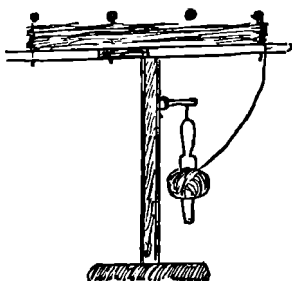

Fig. 2.

Fig. 2. Skitsen set fra Siden og Enden. Den ene Arm var med Led, saa den kunde bøjes ud til Siden for at faa Klausen paa eller af— og samtidig skulde hele Midterpartiet løftes op af Stativet.

Skulde Garnet farves, da maatte Hærvetræet frem, »æ Hærretræ«. Tenholderen, »æ Tjenstuel«, blev anbragt paa Gulvet, nøjagtig saaledes at Traaden kunde lægge sig over Pindene paa »Hærretræet's Arme; løb en Traad foran eller bagved, kaldtes denne en Hest; det maatte ikke ske, da Hestene altid sprang, og det hævnede sig, naar Garnet en Gang efter Farv

Garnvinde og Vindpind med paabegyndt Garnnøgle.

ningen skulde vindes i Nøgle. Hvor en saadan »Hest« Traad var sprunget, kom Enden pludselig, og hvor skulde den anden findes?

Naar Tenen var tom, og alt Garnet sad paa »Hærretræet«, kaldtes dette en Klaus. Den sidste Ende af Garnet blev i en Længde af ca. $\frac{1}{2}$ Alen lagt sammen til tre Traade og kaldtes »æ Klausboend«, eller »æ Festelboend«. Dette Baand blev slaet omkring alle Traadene og korset i Midten, saaledes at der paa en Maade blev to Bundter. Dette Sted i Klausen, hvor Baandet blev krydset, kaldtes »æ Festelstej«.

Det var ofte en Fordel, naar Garnet var farvet, og det skulde vindes paa Nøgle, og Garnenden blev borte, at man kunde dele Klausen ved Fistelstedet, og der kom da to Ender frem.

Farvning med Indigo, kaldet »Ændneblo«.

Hjemmefarvning af Faarenes Uld eller Garn deraf er gammel Husflid. Farvestoffet, der brugtes, var forskellige Planter, og et af de mest kendte var Løgskind.

Naar Løgene er modne og tørre, sidder der nogle tynde, gule Blade eller Skind udenom den hvide Løgknold; de indeholder Farvestof.

Det var først, efter at Handelen med Indien bredte sig til vort nordiske Land, at den finere Farvning med Indigo kom frem. Kvinderne i Byerne lærte først dette Farvestof at kende og bruge, men efter en Tids Forløb lærte man det ogsaa paa Landet. Der fortælles, det var Kræmmerne, der udbredte Kendskabet til dette smukke og solægte Farvestof.

Kræmmerne var ligesom Handelsmændene og Drivverne den Tids Aviser; det var særlig fra Stavnsbaandets Løsning (1788), at den brede Befolkning kom mere i Berøring med en større Verden end Hjemmesognet. Det var Friheden og Ansvarret, der var i stærk Udvikling, og Kræmmerne maa i den Forbindelse regnes med som Kulturspredere.

Disse vandrende Kræmmere var kloge Handelsmænd og Menneskekendere; de forstod at forevise deres Varer paa en smuk og tillige fristende Maade, saaledes at de altid fik solgt det ene eller andet.

Paa Ryggen bar Kræmmerne en Kasse, der var en Alen høj, lige saa bred og tolv Tommer dyb, og paa den ene store, flade Side var nogle Læder- eller Skindremme fastgjort, saaledes at de kunde spændes over Skuldrene og igen til Kassen under Armene. Kassen faldt paa den Maade godt til paa Ryggen og Vægten paa Skuldrene.

Bredsidens af Kassen, der vendte udefter, var til at lukke ned eller til Siden, og saaledes oplukket saa man en hel Række Skuffer staa oven paa hverandre i hele Kassens Højde.

I disse Skuffer havde Kræmmerne mange dejlige Ting, lige fra de mindre Brugsgenstande til den fineste Pynt: Knive, Sakse, Naale, Traad, Knapper, Hægter, Brocher, Ørenringe, kulørte Silkebaand, Perlekæder og Ravsmykker m. m.

Kræmmerens Kiste, »Kramkiste«, kunde ingen sige

Nej til; det var en hel Festdag, naar han kom i Gaarden. Manden, Konen, Børnene samt Karlene og Pigerne kom alle til Stede og stod rundt om Bordet for at se paa Sagerne. Kræmmeren pressede aldrig for at handle, han var Elskværdigheden selv og ønskede bare at vise dem, hvad der var i Kisten. Han vidste, hvad det vilde have til Følge. Naar en lille Tid var gaaet, vilde de næsten købe noget alle sammen og til sidst for mere, end de havde Penge til. Pigerne blinkede til Karlene; nu var det lige, at en Ravhalskæde var passende. Kræmmeren var en udmærket Mellemand, han forstod at snakke med Pigerne, og Karlene maatte betale.

I en Pakke under Armen havde Kræmmeren det mest eftertragtede: Silketøj og smukke Silketørklæder samt fine Kniplinger og en hel Del smaa Pakker indeholdende Indigo. Det var Konen i Huset, han henvendte sig til, naar Pakken kom frem, og meget sjældent skete det, at Silken blev forevist i de fattige, vestjydske Egne; kun paa de store Gaarde og hos Præstens blev der lukket op for Kniplingerne.

Kræmmeren havde Indigopakkerne liggende i den ene Skuffe, og naar Gammelmor havde regnet ud, hvor meget hun skulde købe til Uldtøjet og Garnet, hun havde liggende i Kisten, spurgte Kræmmeren om Farveresultatet fra sidste Aar og gav Oplysninger om, hvorledes det behandlede andre Steder.

Paa den Maade var Kræmmeren baade Sælger og Vejleder; han skulde altid sidde ned og have noget at spise, og alt imens maatte han fortælle om stort og smaat. De gamle Kræmmere kendte baade Slægt og Venner og var paa den Maade i Stand til at bringe Nyt fra Familie til Familie. I mange Dage efter, at Kræmmeren havde været i Huset, var der nok at tale om. Det var helt utroligt, saa meget han havde fortalt,

og saa ovre hos Naboens, hvad mon han der havde sagt? Bare nu de havde husket at spørge om det eller den. Nysgerrigheden voksede, der var ikke andet for, end de maatte over til Naboens for at spørge og samtidig ogsaa fortælle.

Der skelnedes mellem to Slags Kræmmere, den fine Kræmmer, kaldet Silke- eller Kniplingekræmmeren (æ Knepelskræmer) og Kramkistekræmmeren (æ Kramkræmer). Begge havde de ens Kasse eller Kiste paa Ryggen, men Indholdet var forskelligt. Silkekræmmerens Ting var langt smukkere — som Følge deraf og saa dyrere, og desuden medbragte han Rullen med Silke og Kniplinger.

»Æ Knepelskræmer« købte Kniplingerne i Sønderjylland, ned langs Vestkysten og i Tønder, Silketøjet og de mange fine Smaating købtes i Hamborg. Naar Indkøbet var gjort, begyndte Vandringen op langs Jyllands Østkyst.

I de bedrestillede Hjem i Købstæderne og paa Herregaardene var der god Afsætning paa Kniplinger og Silketøj, en Del Smaating solgtes der ogsaa. Efter at det bedste var solgt, vandrede han sydpaa igen ned gennem Jylland paa de fattige Hedeegne.

»Æ Kramkræmer« hentede Varerne i Flensborg. Han besøgte ogsaa Østkystens Byer og Herregaarde, men opsøgte ikke Fruerne, det var Folkestuerne, de mindre Gaardmandsbrug og saa ikke mindst Landsbyerne inde i Hedeegnene. I hans Kramkiste var der ogsaa en Skuffe med Indigofarve.

Efterspørgslen efter Indigo var ikke ret stor i Hedeegnene; man farvede ikke ret meget, for her fandtes nemlig en Mængde sorte eller graa Faar. Sorte Lam var højere i Pris end hvide, hvilket skyldtes, at Ulden kunde bruges uden Farvning baade til Strømper og Vadmæl. Selv om Ulden var aldrig saa sort, blev det

alligevel ikke kønt, naar det blev spundet og strikket eller vævet. Derfra Udtrykket: »De æ no et kjøen, de sjelfarret Tøj«.

Naar Talen var om Farvning med Indigo af Uld, Tøj eller Garn, skelnedes der mellem tre Farver, mørkeblaat, mellemblaat og lyseblaat, og man maatte saa selv regulere Farven ved det Kvantum, der anvendtes.

Farvningen med Indigo var meget simpel, men besværlig, da der ikke fandtes store Genstande, der var anvendelige til dette Brug. Gryden, der farvedes i, var en stor Jydepotte (Lergryde); større Gryder eller Kedler af Kobber var for dyre at anskaffe.

Uldgarnstøjet var, naar det kom fra Væveren, i Almindelighed $1\frac{1}{2}$ Alen bredt, men ved Farvning og Valkning krympede Tøjet saaledes, at det kun blev $1\frac{1}{4}$ Alen bredt, hvoraf der til en Klædning brugtes ca. 7 Alen.

Lergryden (æ Farregryd) skulde være saa stor, at den kunde rumme disse 7 Alen Tøj, for at hele Klædningen kunde faa nøjagtig samme Farve; det var nemlig umuligt at farve to Stykker Tøj helt ens.

Farvning med Indigo (Ændneblo) kaldtes kold Farvning, hverken Farven eller Tøjet skulde koges og skulde derfor tilsyneladende være nemt; men det var ikke desto mindre baade besværligt og vanskeligt, for undertiden vilde Farven ikke forenes med Uldhaarene i Garnet eller Tøjet.

»Æ Farregryd æ stede« — eller »Saa tvære haaer mi Farregryd da aalde wat«, kunde man høre Konen beklage sig.

Ved Farvningen blev Tøjet eller Garnet stoppet i Gryden, derefter fyldt med Urin, hvori Farven opløstes, og heri skulde Tøjet saa ligge og trække. Hvor længe var der ingen, der kunde forudsige; i Vinter-tiden kunde det tage en hel Maaned, om Sommeren

gik det langt hurtigere, hvis ellers Gryden ikke var »stede«.

Det var ikke sjældent, at Gryden fik Lov at staa baade et halvt og et helt Aar uden at blive benyttet. Farvegryden var ikke behagelig at have i Huset; den gamle Urin gærede og havde en ulidelig Stank; men det var umulig at anbringe Gryden noget andet Sted. I Laden vilde Frosten ødelægge Gryden, i Stalden blev den slaaet itu; den almindelige Plads var ved Siden af eller ovenpaa Bageovnen, her var baade lunt og tørt.

Om Sommeren, naar der laa en Bunke gammel Gødning i Møddingstedet, blev Gryden sat ned i dette, saa dybt, at Randen lige sad op over, Varmen fra Gødningen havde den heldige Indflydelse paa Gryden, at Farvningen foregik langt hurtigere.

Hvis Farvningen lykkedes, blev Tøjet eller Garnet med nogle Dages Mellemrum undersøgt, nogle Traade blev rykket ud og tvundet tilbage. Naar de inderste Uldhaar var fuldstændig gennemfarvet, var Farvningen færdig, og Tøjet eller Garnet blev da hængt op lige over Gryden, saaledes at Farven kunde løbe ar Tøjet og ned i Gryden. Naar det ikke dryppede mere, blev noget frisk Urin hældt over Tøjet for at skylle endnu mere Farvestof ned i Gryden, det gjaldt om at spare paa Farven, saaledes at et nyt Stykke Tøj eller Garn kunde farves bagefter. Man fortsatte hermed, indtil Farvestoffet var opbrugt. For hver Farvning blev det tyndere og tyndere, og de sidste Stykker Tøj eller Garn blev lyseblaat eller tyndblaat (tyndblo), som nogle sagde.

Tøjet eller Garnet maatte skylles i mange Hold Vand og hænges i frisk Luft flere Dage for at faa den grimme, gærede Urinlugt bort.

Ved Farvning af Strømpegarn til finere Brug blev

Garnet delt i ganske tynde Vindinger (Klauser), hvorom der for hver ca. 8 Tommer fast og tæt blev bundet eller »saaret« noget Hørtraad, saa det dækkede et Stykke paa ca. 1 Tommes Længde. Det skulde bindes saa fast, at Farvestoffet, mens Garnet laa i Farvegryden, ikke kunde trænge ind under Bindingen. Naar Garnet var farvet, skyllet og tørret, blev Bindingerne skaaret bort. Resultatet var Garn i en smuk blaa Farve med hvide Pletter. Dette Garn kaldtes afbundet og Strømperne afbundne »Huser«.

Efter den Tids Mode var det meget fint; lyseblaa, mellemlaa eller mørkeblaa afbundne Strømper var Herremode, og det ansaas for meget fattigt, hvis ikke den unge Mand paa sin Bryllupsdag mødte i afbundne Strømper.

Kvindernes Strømper var for det meste ensfarvet, eller ogsaa havde de to eller tre Kulører strikket i Striber eller Ringe om Benet. Meget Garn til Damsstrømper farvedes i Løgskind. Det gule Garn anvendtes ogsaa til Borter eller Striber i Dametøj, idet Farven var lige saa ægte som Indigo.

Løgskindsfarvningen var varm Farvning, modsat Indigo, som var kold Farvning. Løgskindet og Garnet kogtes sammen i ca. 1 Time, det var noget, enhver kunde udføre. Derfra det haanlige Udtryk: »Haaer do et andt end Løgskindshuser?«

I Aarene 1840 til 1860 forsvandt de sidste Farvegryder paa Landet. Kræmmerne vandrede heller ikke mere, nu købte man Indigofarven hos Farvehandlerne i Ribe og Varde. Farvegryderne i Købstæderne var borte allerede før Aar 1800. Herefter var det den sorte Farve, der blev Modefarve, eller rettere den sorte Farve var varm Farvning, derfor hurtig, nem og renlig.

Til sort Farvning anvendtes Bruntræ eller Blaatræ, som indførtes fra Mexico og Indien. Træet blev i store

Bløkke eller Stammer sejlet til de nordiske Lande, hvor de blev høvlet eller raspet og bragt i Handelen under Navnet Brunspaan.

En stor Del af Træet blev høvlet og raspet af Forbryderne i Fængslerne, deraf Navnet Rasphuset og Udtrykket: »Han haaer tjent i æ Rasphus (Tugthus)«.

Omkring Aar 1800 strandede der udenfor Fanø og Manø et Skib, ladet med Blaatræ, og slet ikke saa lidt deraf drev i Land. Paa Strandauktionerne købte Ribes Borgmester Træet, som førtes til Ribe, hvor de fattige og arbejdsløse maatte raspe det for at tjene Føden. —

Til Farvning med Brunspaan (Blaatræ) anvendtes til et Pund Tøj eller Garn: 1 Lod kromsurt Kali, $\frac{1}{2}$ Pd. Brunspaan.

Kromsurt Kali opløstes i Vand, der bragtes i Kog, og i dette kogtes Garnet eller Tøjet en halv Time, blev derefter afkølet og befriet for det meste Vand, men ikke skyllet, kom atter i kogende Vand, der forud havde kogt 1 Time med Brunspaanet. Efter at Tøjet eller Garnet var kommet i denne kogende Farvevædske, kogtes det atter en Time under stadig Omrøring og havde da en smuk dyb, sort Farve. Det var dog først, efter at Tøjet var skyllet i adskillige Hold Vand og tørret, at det rigtig kunde bedømmes, hvor smukt sort det var.

En slem Fejl ved den sorte Farve var, at den ikke kunde taale Sommersolen, Tøjet fik et grønligt Skær, og efter flere Aars Forløb blev det næsten grønt. Det var ikke som den gamle blaa Indigofarve, der var fuldstændig solægte og blev næsten kønnere, som Tiden gik.

Det varede ikke mange Aar, før Kvinderne lærte at farve Ulden sort og i denne blande noget hvidt. Man fik en smuk Blanding, hvis man brugte 1 Pund

sort Uld til $\frac{1}{2}$ Pund hvid, og Tøj lavet heraf benævnedes »blænd Tøj« og Hoserne, der var lavet af Garnet, »blænd Huser«. Garn af nævnte Blanding kaldtes ogsaa »sammelkaaret Gaaen«. De, der var lidt mere med Tiden, sagde dog meleret Garn eller Tøj.

Til sort Farvning anvendtes ikke Lergryder (Jydepotter), den stærke Hede og Kogning kunde de ikke holde til. Der brugtes Malm eller Jerngryder, som de kaldtes.

Disse Gryder anvendtes nogle faa Aar efter Fremkomsten næsten til alt, og Jydepotterne forsvandt.

Jerngryden skulde efter Farvning renses for at kunne bruges til noget andet, og det foregik ved at fylde Gryden med Kartofler eller Rug, koge dette og lade det staa til næste Dag, hvorefter Gryden blev vasket og skyllet, og den var da ren som aldrig før.

Det var ikke alene sort, der hørte til som Hjemmefarvning, der var ogsaa graat, højrødt og gult.

Farverecepterne var følgende: Sort Farve til 1 Pund Garn: $\frac{1}{2}$ Pund Brunspaan, 1 Lod kromsurt Kali (Karlsten).

Graa Farve til 1 Pund Garn: 4 Lod Smak, 1 Lod Vitriol (Faltrin), 1 Lod rød Vinsten.

Højrød Farve til 1 Pund Garn: 1 Lod Cochenille (meget dyrt), tørrede Skjoldlus, $\frac{1}{2}$ Lod Tinsalt, $\frac{1}{2}$ Lod hvid Vinsten.

Indigoblaa til 1 Pund Garn: 1 Lod Indigo, Urin.

Gul til 1 Pund Garn: $\frac{1}{2}$ Pund Gulspaan, 1 Lod kromsurt Kali.

Indigo solgtes i firkantede Klumper (omtrent Terninger) og vejede ca. $\frac{1}{4}$ Pund eller 8 Lod.

Farvehandlerne skulde være godt hjemme i det vestjydske Sprog og forskellige Udtryk, samt kende de forskellige Farverecepter. Køberne forlangte sort, graa eller gul Farve til 1—3—5 eller 8 Pund Garn,

Uld eller Tøj, ligesom de havde. De fleste anede ikke, hvad Farvestoffet var eller Navnet dertil, men vidste, hvorledes det skulde anvendes.

I 1870erne var Th. Bøggild i Ribe kendt som den Mand, alle skulde købe Farve hos. Mislykkedes Farvningen, var Farven uden Skyld, thi hvad der købtes hos Bøggild var godt.

I Th. Bøggilds Forretning blev alle høfligt og nobelt betjent, aldrig blev nogen misforstaaet eller gjort til Grin, fordi der blev sagt noget mærkeligt eller forkert.

Bondemanden eller Konen sagde: »A ska ha swot Farre te tov Pund Gaaen, jen Pund Brovensboend (Brunspaan) o tov Lod Karlstien (kromsurt Kali)«.

Nogle sagde i Stedet for Karlstien Kromsukarl og andre Kromswot. Til de andre Farver var Benævnelserne lige saa mærkelige og misvisende.

Naar der købtes Indigo, skelnedes der mellem to Slags, en god og en daarlig, Bombay Indigo til 40 Øre pr. Lod og Madras Indigo til 20 Øre pr. Lod. Den gode Indigo var lettere at farve med og drøjere i Brug.

— — —

Hjemmefarvning hører nu til en svunden Tid. Slægternes Erfaring paa dette Omraade er samlet i Farverierne, meget af den gamle Viden har været Genstand for Forsøg i Fabrikernes Laboratorier og været et Fingerpeg i den rigtige Retning for at kunne farve saa smukke kulørte Stoffer, som vi i vor Tid ser i Butikkerne og Klædelagrene.

Om Postvæsenet i Vejen Sogn.

*Ved Overassistent C. J. P. O. Sestoft, Odense,
tidligere Vejen.*

Da et egentligt Postvæsen oprettedes i Danmark i Aaret 1624, startedes en Virksomhed, som vel havde Livskraft, men som iøvrigt ikke meget lignede Nutidens Postvæsen, bortset fra enkelte elementære Grundtræk.

Medens det i vore Dage tages som en Selvfølge, at der for en relativ ringe Porto foretages Befordring, Omdeling, og endvidere — i betydeligt Omfang — Indsamling af Post (Brevkasser, Landpostbude), bød den Tids Postvæsen til Gengæld for høje Takster kun paa et Minimum af »Service«. — Dette gælder særlig de tyndt befolkede Egne af Jylland, bl. a. store Dele af Ribe og Ringkøbing Amter, idet Postvæsenet ikke kom Vestjylland nærmere end Ruterne Kolding — Aalborg over Nørre Snede — Viborg (Hærvejen) og Kolding — Ribe over Skodborghus og Foldingbro. Det bør dog nævnes, at sidstnævnte Rute ret hurtigt forlængedes til Varde og Ringkøbing. — Den ringe Befolkningstæthed, Købstædernes Lidenhed og Vejenes daværende Elendighed var for Vestjyllands Postvæsen Faktorer af afgørende Betydning.

Det vil af foranførte ses, at man i Vejen Sogn fra første Færd har haft Fornøjelsen af at se de »Ribe Budde« til Fods kursere gennem Sognet ad den berømte gamle Kolding—Ribe Vej gennem Kongeaadalen

og forbi Skodborghus, hvor Ruten netop ved Halvejhøj (Halvejgaard) krydsede den ikke mindre berømte Hærvej midtvejs mellem Viborg og Slesvig ved Skodborg Aa og Skodborghus Grænseborg.

Ud over Synet af Postbudet, har Vejen dog næppe direkte mærket meget til det nyoprettede Postvæsen. Behovet har hos Menigmand været lille, Tidens Økonomi stort set vel været næsten ren Naturaløkonomi, og forøvrigt ved vi jo, hvor godt et primitivt »kommunistisk« Samfund som det gamle danske Bondesamfund (Ordet her i sin oprindelige Betydning) i visse Henseender sørger for sine Medlemmer, saa længe disse ikke forbryder sig mod Samfundsvedtægterne, — ganske modsat de socialt og økonomisk fremskredne Bysamfund, hvor man knap ved, hvem man bor Dør om Dør med. — Denne virkelige Kommunisme er netop typisk for de gamle Bondesamfund fra før Landboreformerne. Meget, der nu er betalt »Arbejde«, var dengang Ombud, som Posttjenesten endnu den Dag i Dag i begrænset Omfang er visse Steder i Sverige — den ene Tjeneste den anden værd. Meget ordnedes derhos fordem paa Markederne ved direkte Sammenkomst, idet disses Betydning var langt ud over Nutidens kummerlige Levn heraf. Man mødtes ligefrem regelmæssigt, handlede, forhandlede, morede sig og ordnede, hvad ordnes skulde inden næste Marked: »Ses vi ikke før, ses vi . . .«. Der eksisterede desuden, i hvert Fald i en noget senere Tid et System af Sognebude, vistnok ganske uden egentlig Organisation. De spillede en stor Rolle, og en af deres Funktioner var at være »Postbude«, opretholde Forbindelsen mellem deres Kreds og nærmeste Postkontor. Naar vi derfor i hyggelige Historier fra Præstegaardsliv m. v. fra Tiden før 1860 hører Tale om Postbude paa Landet, er det i Virkeligheden denne Gruppe af

ærede Medborgere, der er Tale om. De eksisterer iøvrigt den Dag i Dag som »Bybude«.

Det varede ikke saa længe, før Vejen mistede endog Synet af »Postbudet«. I hvert Fald i 1653 omlagdes Ruten København—Hamborg fra Middelfart—(Snogshøj)—Kolding til Assens—(Aarøsund)—Haderslev og Ruten Kolding—Ribe flyttedes til en Rute Haderslev—(Gram)—Ribe m. v.

Som Postgangen efter nogen Reorganisation omkring 1653 var indrettet, holdt den sig derefter i Hovedsagen i næsten 200 Aar, dog at Brevposten (den 1. Klasses Post) efterhaanden fremførtes hele 2 Gange om Ugen paa alle de vigtigste Ruter. — I Sammenhæng hermed maa det nævnes, at Postvæsenet foruden Brevs, Avis-, Penge- og Pakkebefordring efterhaanden ogsaa paatog sig Personbefordringen, idet denne organiseredes og baseredes dels paa det faste Vognløb, dels paa Ekstrapostvæsenets Requisitioner hos egnede Vognejere, efterhaanden i Realiteten dog kun hos Vognmænd. —

Vi vil igen kigge paa Post- og Trafikforholdene i Vejen først i det nittende Aarhundrede! Store Ting er ikke at bemærke. Dog kan noteres, at Tregders Haandbog for rejsende i 1824 nævner Skodborghus »om en Gæstgivergaard i Jylland mellem Kolding og Ribe ved Skodborg Aa«. Postvæsen er der ikke Tale om. Og kigger vi i »Alphabetisk Postadressebog . . . for . . . Danmark og Hertugdømmerne . . .« af 1830, hvor danske og tyske Stednavne endnu staar broderligt sammen Side op og Side ned for hele den daværende Helstat, ser vi, at Breve til Vejen efter Behag har kunnet adresseres til Kolding eller Ribe til Afhentning ved Adressaten selv eller en befuldmægtiget. Dette gælder ogsaa Skodborg Sogn, medens mærkeligt nok Skrave Sogn har været »pr.« Haderslev.

Fremskridtet var dog paa Vej. Det laa i hele Tiden, jfr. her hjemme bl. a. Landboreformerne og den vaagende politiske Interesse. — Ganske vist var ca. Aar 1800 Tiden endnu ikke moden til f. Eks. Dilligencens Indførelse. Men omkring 1830, da Statsbankerottens Tryk var ved at lette, skulde den sammen med Kugleposten blive Tidens straalende Symbol paa Trafikkens Hurtighed og hidtil ukendte Bekvemmelighed. Erindres bør Forudsætningen, de gode Statsveje (Nutidens Amtsveje), som efter 1770 var byggede, efterhaanden efter Mac Adams Principper (Makadamisering).

Det kan derfor heller ikke undre os at se, at Generalpostdirektionen kommer ind paa at gøre noget for det jydsk Postvæsen og som et Led heri bl. a. genopretter den tidligere Rute Kolding—Ribe, denne Gang dog som kørende Rute, Brev- og Personpost 2 Gange om Ugen paa aaben Fjedervogn (1843). Omtrent samtidig eller meget snart efter oprettes i Skodborghus en »Mindre, ikke-regnskabsførende Postexpedition« (1859/60: Mindre Postexpedition).

Som Postekspeditør antoges Opsynsmand ved Befordringsvæsenet Jesper Thomsen. Hans Enke fortsatte efter hans Død i 1858 til 1867, og derefter de førnævntes Datter, Jomfru Juliane Sophie Thomsen fra 1. Juli 1867 til 31. Oktober 1868, hvor hun, der havde giftet sig, overlod Postekspeditionen til sin Mand, Jørgen Clausen Petersen, som bestyrede Skodborghus Postekspedition fra 1. November 1868, til han fik sin Afsked 3. September 1874, da Posthuset ved Aabningen af Jernbanen Lunderskov—Varde flyttedes til Holsted (Holsted St.). Skodborghus havde da fra 1. April 1870 været virkelig Postekspedition, IV. Lønningssklasse, Lønning 400 Rdl. — Petersen fik til Erstatning for lidte Tab Krobevilling ved Vejen St., det senere Hansens Hotel.

Det er ikke store Ting, der iøvrigt kan skaffes oplyst fra Skodborghus Postekspeditiones første Aar, men det ses f. Eks. af Haandbog for rejsende, at der i 1848 til disses Raadighed i Skodborghus skulde forefindes en Wienvogn. Og har end Forretningerne maalt med Nutidens Øjne været beskedne, har dog Skodborghus gjort en Del af hin Tids Opsving i Postbesørgelse og Rejsetrafik med. — Personbefordringen steg i Danmark fra ca. 1830 til 1860, fra ca. 8000 til ca. 120000 Personer pr. Aar. Tallene er i sig selv smaa men Stigningen kolossal, og naar den ikke fortsattes efter 1860, skyldes det Trafikkens Overgang til Jernvejene, som oven i Købet ganske naturligt stedse tog de økonomisk mest fremskredne og trafikrigeste Egne først. I omtrent samme Tidsrum steg Brevantallet for hele Landet fra ca. 2,5 Millioner til ca. 14,4 Millioner Forsendelser pr. Aar, en Fremgang der i en senere Tid skulde blive endnu voldsommere. Der besørgedes Aar 1830 i hele det daværende Monarki ikke flere Breve end nu ved et typisk større Provinspostkontor som Kolding, Vejle eller Esbjerg. — Til denne Tid omkring 1850 hører ogsaa Afskaffelsen af den høje Afstandsporto, Indførelsen af lav Enhedsporto og Frimærket, der igen muliggjorde Ophængning af Brevkasser til Indsamling af Breve. —

Det forblev ikke ved Ruten Kolding — Ribe. Fra 1. Juli 1858 oprettedes endnu en Rute, Varde—Skodborghus, med 2 Gange ugentlig Brev- og Personpost paa aaben Vogn.

I 1860—62 befares Ruten Kolding—Ribe over Skodborghus med 4-sædige Kareter daglig Tur—Retur, Ruten Varde—Skodborghus med alm. aaben Fjedervogn 2 Gange pr. Uge. Et Aar senere løber der ogsaa 4-sædig Karet paa Varde, dog stadig kun 2 Gange pr. Uge, hvorimod denne Rute i 1866—67 ogsaa udføres

daglig Tur—Retur. Dette maa have været utidig Flothed, for Aaret efter er Kørslen atter reduceret til 2 Gange pr. Uge Tur—Retur. Til Sammenligning tjener, at Ruten Vejle—Varde endnu i 1866—67 udførtes med aaben Fjedervogn 2 Gange pr. Uge, Ruten Vejle—Herning med samme Vogntype 3 Gange pr. Uge.

De ældste statistiske Oplysninger for Skodborghus vedrørende Post og rejsende er fra Finansaaret 1867—68: ca. 18200 ankommende Breve, 125 Aviser med ca. 21600 Numre, ca. 900 Pakker og 278 indskrevne rejsende. Med 6 Brevsamlingssteder paa Ruterne mod de 3 Købstæder, vistnok bl. a. Brørup, Holsted, Endrup Mølle, Damgaard i Andst Sogn og Tinghøjgaard ved Lunderskov, udveksledes endvidere ca. 800 Breve og 189 rejsende. — Disse Tal er 2 Aar senere, Finansaaret 1869—70, steget til ca. 24000 Breve, 262 Aviser med næsten 50000 Numre og næsten 1500 Pakker, medens Antallet af rejsende er steget til 346. Trafikken paa Oplandet er næsten uforandret.

Til Belysning af de foran nævnte statistiske Oplysninger vedrørende de rejsende med Postvæsenet maa det erindres, at adskillige rejste i egne Vogne, endvidere at Mennesket fra de fjerneste Tider har kendt den Kunst at rejse til Fods, eventuelt til Hest, over endog meget lange Strækninger. Postkørslen i Tiden før Jernbanens Fremkomst kan nok vurderes som værende i nogen Grad eksklusiv, ikke noget for Smaafolk.

Det forblev ikke ved det ene Posthus i Vejen Sogn, Skodborghus Postekspedition, for den 1. Februar 1871 oprettedes i Vejen By et Brevsamlingssted, som stod i Forbindelse med Skodborghus ved et Landpostbud. Brevsamlingsstedet flyttedes senere, samtidig med Skodborghus' Flytning til Holsted, til Vejen Jernbanestation ved Aabningen af Jernbanen Lunderskov—Varde den 3. Oktober 1874, idet Brevsamlingsstedet underlagdes

Postkontoret i Kolding og stod i Forbindelse med dette og »Vestjydske Jernbanepostkontor«. Postkørslerne nedlagdes. — Der blev stille i Skodborghus.

Brevsamlingsstedet paa Vejen Station forandredes allerede fra 1. Juni 1876 til Postekspedition udenfor Lønningsklasserne, bestyret af Stationsforstander J. E. Lundbye til 31. Oktober 1896. — Derefter rykkede den ind i Postvæsenets IV. Lønningsklasse (Lønning 1100 Kr.) og var fra nu af bestyret af J. C. Dreijer. 1. September 1902 blev Posthuset virkeligt Postkontor i Postvæsenets 3. Lønningsklasse, (Lønning 2200 Kr.).

Efter Postmester Dreijer har Postkontoret været bestyret af Postmester C. P. Madsen (senere Thisted) til 1923, af Postmester F. M. C. Meyer (senere Karlundborg) til 1929 og derefter i nogle Aar af Postmester Enevold Dyekjær (senere Ringkøbing). — Placeringsmæssigt er Vejen Postkontor nu Nr. 75 af ca. 260 Postkontorer i Danmark og ligger i saa Henseende over Postkontorerne i ca. en Trediedel af Landets Købstæder.

Naar dette har kunnet ske og Vejen postalt set med Bravour genvinde Førstepladsen i Kongeaaegnen paa Trods af Holsted, som allerede i 1889 med sit mægtige Landdistrikt blev virkeligt Postkontor og førende her i Egnen, hænger det sammen med det industrielle Opsving i Vejen i Tiden omkring og efter Aarhundredskiftet. Alene i Tiden 1894/95 — 1899/1900 er Brevsantallet næsten fordoblet fra ca. 120000—203000. Pengeomsætning som udbetalte Postanvisninger viser samme Forhold (4200—9300 Stk.) og for Pakker og Aviser ser vi lignende Stigninger (Pakker 1600—3600), (Aviser 140000—252000 Numre). Stationsbyen voksede rask, i 1896: 837 Indbyggere, i 1901: 1156, i 1911: 2134, i 1916: 2688. Nu er Antallet henimod 3400. I Askov,

tæt ved Vejen, bor endvidere 800 Mennesker, et ikke ringe postalt Klientel.

I den følgende halve Menneskealder efter Aarhundredskiftet fortsattes Stigningen. Nedenfor er anført et Par Tal fra et nogenlunde typisk Førkrigsaar, 1914—15 samt for Aaret 1938—39, det sidste Tal i Klamme: Afgaaende Breve: Godt 400000 (624000), anbefalede Breve ca. 1400 (5000), indbetalte Postanvisninger, og efter 1920 Indbetalingskort: 27000 (47000). Avisnumre, ankomende: ca. 608000 (404000). Tallene er altsaa steget meget betydeligt, bortset fra Aviser. Disses Nedgang hænger sammen med, at Distriktet for selve Vejen er reduceret noget, idet Yderpunkter af Omdelingsomraadet (Asbo, Gamst, Gesten og Maltbæk) dels er udlagt til Postekspeditionsomraader, dels lagt til Brørup Postkontors Omraade. Til Gengæld er der altsaa for de øvrige Forsendelser Tale om større Stigning pr. Beboer i Distriktet, end Tallene i og for sig antyder. Iøvrigt maa bemærkes, at Postvæsenets Bladbesørgelse i nogen Grad er gaaet fra direkte Levering over til Korsbaand til Bladforhandlere og Bladuddelere, ligesom ogsaa at lokale Dagblade i noget Omfang omdeles af de paagældende Blade selv. — I sin Helhed er Bladbesørgelsen i Virkeligheden her som andet Steds steget betydeligt.

Frimærkesalget er fra ca. 9500 Kr. i 1896—97, 26500 Kr. i 1906—07 og ca. 48000 Kr. i 1914—15 steget til ca. 134000 Kr. i 1938—39, efter dog i Aarene efter Verdenskrigen med betydelig højere Takster at have været noget højere (omkring 150000 Kr.). En Del af denne Stigning skyldes Indtægter fra indlemmede Postekspeditionsomraader, en anden stegne Takster. Afgørende Takster som Brevportoer viser delvis dog kun beskeden Stigning, Landsporto for Breve til 50 Grams Vægt, 50% Stigning, for Tryksager 25% Stig-

ning, altsaa væsentlig mindre end Priserne i det hele taget, og visse Pengeomsætningsformer virker i Dag endog billigere end før 1920 (Postgiro), saa der bliver en reel forøget Portointdægt svarende til den 'store Stigning i Forsendelsernes Antal. Netop denne øgede Benyttelse af Postvæsenet i Forbindelse med det økonomiske Styre, der altid har karakteriseret Postadministrationen, har gjort det muligt at lade Posttaksterne stige mindre end den almindelige Stigning i Prisniveauet. —

Da Vejen Postekspedition udskiltes fra Jernbanen, fik den Lokale i et lille Hus lige overfor Stationen. Det laa i en Have bag en lille Grøft (Bæk) med Bro over, omtrent hvor nu Johs. Lauridsens Statue staar. Huset var lejet. Efter 10 Aars Forløb, den 1. November 1906, flyttede Posthuset til den nuværende Bygning i Søndergade, en smuk og anselig og efter den Tids Forhold særdeles god og tidssvarende Bygning. Det kan siges, at den stadig er tidssvarende og velegnet til Formaålet, dog at visse Ændringer er foretaget i det Indre. Saaledes faldt det antikverede »Schalter« i 1920 og erstattedes med den aabne Skranke, hvorved Ekspeditionslokalet fik sit nuværende harmoniske Udseende. For Postmesteren yder den en smuk og rummelig Tjenestebolig.

Den nye Postbygning var opført af Grosserer P. Lauridsen som Posthus lige over for hans store Købmandsgaard og lejedes af Postvæsenet, til det ved Skøde af 4. April 1929 blev Post- og Telegrafvæsenets Ejendom for en Sum af 45000 Kr.

Personalet bestod 1. November 1896 af Postekspeditøren, en Fuldmægtig og 7 Landpostbude. 10 Aar senere var der foruden Postmesteren 1 Ekspedient, 1 Fuldmægtig og 1 Assistent samt 13 Landpostbude. Paa sit Højdepunkt i Tiden indtil 1917 var Personalet

i selve Vejen ialt 5 Mand Kontorpersonale, 3—4 Postbude og ca. 14 Landpostbude mod nu 3½ Mand Kontorpersonale, 5 Postbude og 9 Landpostbude. Disse Tal betegner altsaa ikke det samlede Personale, idet der ialt i hele det Postkontoret administrativt og regnskabsmæssigt underlagte Omraade er ansat 29 Landpostbude, og i det Hele er der — bortset fra Ekstrabude og Aspiranter samt Elever — ved Kontoret ansat eller til det knyttet 47 Personer. Postkontoret er altsaa en af de større Arbejdsgivere i Egnen.

Telegrafstationen oprettedes paa Posthuset allerede fra 1. November 1896. Dertil kom den anden Telekommunikation, Statstelefonen, 10 Aar senere, fra 9. November 1906. Statistikken for Telegraf og Telefon for Aaret 1927—28, viser 1737 afsendte og 2063 ankomne Telegrammer, ca. 4500 afgaaende og 4500 ankommende Samtaler. Indtægten af Telegraf og Telefon har i en Aarrække ligget omkring 25000 Kr. pr. Aar.

Vejen Postkontor havde oprindelig ingen Filialer. I 1916 oprettedes imidlertid et Brevsamlingssted (Postindleveringssted) hos Boghandler Jens Arnum i Askov. Efter Jens Arnums Død har dette Hjælpeposthus været bestyret af hans Enke, Fru Margrethe Arnum, som stadig bestyrer det, ogsaa efter at Boghandelen er gaaet over paa andre Hænder. Dette Indleveringssted byder Beboerne i Askov bekvem Afpostningsmulighed, medens den ankommende Post stadig omdeles direkte fra Vejen.

Til Askov har endvidere gennem mange Aar været kørende Landpostbud 2 Gange daglig. Landpostbud Chr. Jessen Vaaben, hans Køretøj og Hesten »Kjesten« vil endnu være mange i frisk Erindring. Efter Vaabens Afgang til Nytaar 1929 har Ruten været udført med Automobil.

En anden Rute aabnedes efter Genforeningen med

de sønderjydske Landsdele over Skodborg til Rødding. Da Haderslev Amtsbaners Køreplan igen blev bedre, nedlagdes denne for Postvæsenet kostbare Kørsel. Den er imidlertid genopstaaet i stærkt øget Omfang efterhaanden som Amtsbanerne er nedlagte, idet Postvæsenet nu kontraherer med det Rutebilselskab, der har afløst Banerne. Der gaar nu en ret betydelig Post i Transit over Vejen til og fra det banetomme indre Nordslesvig.

Foruden Postindleveringsstedet i Askov er der, dels fra 1917 (Trolhedebanen), dels fra senere Tidspunkter underlagt Kontoret 6 Postekspeditioner, Andst, Bække, Gamst, Gesten, Skodborg og Vorbasse, Postfilialer som udadtil mest muligt skal gøre Fyldest, som var de Postkontorer, men som indad til regnskabsmæssigt og administrativt er underlagt Postkontoret (bl. a. daglig Regnskabsafleggelse). Hertil kommer Telegrafekspeditionerne i Skodborg J og Københoved. Udtrykket dækker almindelig Landcentral med fuldstændig Telegraftjeneste. Disse to Filialer administreres af Postkontoret som en Del af det af Staten drevne sønderjydske Telefonomraade med ca. 180 Telefoner og en Abonnements- og Samtaleindtægt paa ca. 25000 Kr. pr. Aar.

Den populære røde Frakke er i Vejen kun godt 30 Aar gammel, idet de to første virkelige Postbude, Chr. Frandsen og I. C. Eriksen, statsansattes som saadanne i Foraaret 1907. Før den Tid havde hele Budpersonalet været kontraktmæssigt antagne Landpostbude. Disse sidste er forøvrigt her som andetsteds statsansatte som Tjenestemænd fra 1919 at regne.

Efterskrift.

Den sidste, der har boet paa det gamle Slot, Skodborghus, var Hans Kristjan Thomsen, der købte denne gamle Gaard i Aaret 1811. Da han i 1814 overtog Postvæsenet og Kroholdet, besluttede han at bryde det gamle Slot ned til Grunden. Mange af Stenene blev brugt til Opførelsen af det Stuehus, han byggede ved den nye Gaard oppe ved Landevejen, som skal have haft nogen Lighed med det gamle Stuehus paa Slotsgaarden, dog uden Hvælvinger og Kældere. Hans K. Thomsen døde 30. Nov. 1836, men hans Slægt bevarede Gaarden i henved 100 Aar. Sønnen Jesper Thomsen, var en ualmindelig dygtig og anset Mand, han var Medlem af Viborg Stænderforsamling, men døde 1. Dec. 1855 kun 36 Aar gammel. Hans Enke Ane Thomsen, f. Hansen, styrede med sjælden Dygtighed det besværlige Postvæsen med Postkørsel baade til Ribe og Kolding. Hun kaldtes altid Madam Thomsen og vandt almindelig Agtelse for Akkuratesse og Præcision. Der fortælles, at Postinspektøren engang paa en Inspektionsrejse sad i Kroens bedste Gæstestue og gjorde sig til Gode ved et Maaltid. Han havde bedt Madam Thomsen sige til, naar Tiden var, at Postvognen skulde afgaa. Hun kom da ogsaa meget betids og sagde: »Hr. Postinspektør! Postvognen kører om 5 Minutter!« »Tak, Madam Thomsen!«, svarede han og skænkede en Kognak op til sin Kaffe. Den nød han i god Ro og Mag, fik ogsaa langt om længe Frakken paa og vilde stige til Vogns. — »Hr. Postinspektør! Postvognen kørte for 10 Minutter siden!«, lød det tjenstmæssigt fra Madam Thomsen. Om han ogsaa sagde »Tak, Madam Thomsen!« til denne Melding, fortæller Historien ikke, men Postinspektøren maatte tage Ekstrapost. Madam Thomsen var præcis.

Hun døde 14. Dec. 1866, og Datteren, Jomfru Juliane Sophie Thomsen, styrede nu Postvæsenet til 31. Okt. 1868, da hun blev gift med Jørgen Clausen Petersen. Han blev den sidste Postmester i Skodborghus, for Postkontoret blev naturligvis flyttet til Vejen, da Jernbanen blev aabnet 3. Sept. 1874.

Nu blev Kaptajn J. E. Lundbye, en Bror til Landskabsmaler J. Th. Lundbye, Stationsforstander og Postmester. Han havde deltaget i Krigen 1864 og var af gammel Officersslægt. Alt, hvad der var overdraget ham, ledede han med punktlig militær Disciplin. Da Kongen kom i Anledning af Banens Aabning, tilsagde han alle Egnens Embeds- og Bestillingsmænd til at møde; Landpostbudene var meget stolte over ogsaa at være »tilsagt«. — Paa Kontoret krævede han ogsaa streng Disciplin. Hvis en stakkels Bondedreng ikke bankede de forskriftsmæssige tre Slag paa Døren, brasede ind med Træsko paa eller glemte at tage Huen af, var Kaptajnen ikke naadig; og naar Elever fra Askov Højskole kom til for ham ubejlejlige Tider, for at hente Postsager til »Idiotanstalten«, som han kaldte den, vankede der ofte en mere eller mindre velfortjent Røffel. Til gamle Lundbyes Undskyldning skal det huskes, at saavel Trafikvæsenet som Postvæsenet tiltog med uanet Hurtighed, saa Arbejdet næsten var uoverkommeligt for Personalet. Fru Lundbye, der var en regelmæssig Kirkegænger i Pastor Svejstrups Tid, skal engang have sagt: »Hvis Lundbye havde Lyst at gaa i Kirke, — hvad han Gud ske Lov ikke har — saa kunde han jo alligevel aldrig faa Tid.« —

K. la Cour Pedersen.

Udskiftningen i Grindsted—Hejnsvig.

Af A. Sørensen.

I »Historiske Oplysninger om Slaugs Herred« beretter Pastor J. M. Møller, at Christopher Sølling, Præst i Grindsted og Hejnsvig 1767—84, var meget virksom for Udskiftningen i disse Sogne, hvorfor det maaske vil være paa sin Plads her at fremdrage et Eksempel paa denne hans Virksomhed.

Henholdende sig til § 3 i Forordningen af 15. April 1768 om Generallandvæsenskollegiet og Forordningen af 28. Juli 1769 om Fællesskabets videre Ophævelse tilskriver han 16. December 1769 nævnte Kollegium i meget smigrende Vendinger, idet han i Indledningen anfører, at han i Følge Kollegiets »Naadigste Villie og Velbehag (der noksom er rygtedes her i Landet)« har set sig i Stand til at udføre det vigtige Værk, at faa Præstegaardens Jord udskiftet, hvilket han efter sidstnævnte Forordnings Udstedelse straks begyndte paa; dog ikke uden Modstand »og adskillige Forevendinger, da Bonden gierne bliver ved den gamle Concept: det er bedst at beholde det ligesom vore Forfædre, som de har havt det, kand vi og hielpe os dermed«. Hr. Sølling mener nu, at det let kan fattes af enhver retskaffen Landmand, at Landets Velfærd beforders bedst ved at Jorden rettelig bruges og dyrkes efter den vise Skabers Hensigt, som da deraf lader

vokse Korn og Græs samt andre Vækster til Menneskenes og Kreaturerens Nytte, hvorfor det maa agtes for den allerpriseligste og for Landet allerfordelagtigste Foranstaltning, at enhver nu kan faa sin Jord for sig selv, for derefter at dyrke, danne og bruge den paa hvad Maade, han bedst ved og kan, uden at hindres deri af det skadelige Fællesskab.

Vel indser Hr. Sølling, at Jorddelingen for ham vil medføre store Bekostninger og Ulejligheder i nogle Aar, men desuagtet har han med største Fornøjelse trængt paa for at faa den iværksat, og naaede endelig saa vidt, at Byens øvrige Lodsejere havde fundet sig i, at Præstegaardens Agerjorder blev udskiftet, hvilket fremgaar af en Kontrakt, han medsender til kongelig Konfirmation.

Hr. Sølling gør opmærksom paa, at denne Jorddeling er den første, der er foretaget, ikke alene i Slaugs Herred, men ogsaa saa vidt ham bekendt overalt paa Vesterkanten i Hedeegnen, siden Forordningen udgik. Han har maatte læmpe sig frem efter de andre Lodsejere, og maatte altsaa denne Gang lade sig nøje med Agerjorden, men imidlertid mener han, at det vil være til Opmuntring for mange andre til Efterfølgelse, da en Del af hans Sognemænd, som forhen har holdt saadant for ugørligt, nu har anmodet ham om Hjælp til at faa deres Jord udskiftet førstkomende Foraar, hvori han ogsaa, om Gud vil, med al Redebonhed skal være dem behjælpelig, saa vidt det er ham muligt, men vil dog paakalde Kollegiets Assistance, dersom »nogen egensindig eller slet skønnende herudj ville gjøre Hindring«.

Hr. Sølling er ikke blind for, at en Jorddeling vil være vanskelig og besværlig i denne skarpe Hedeegn, hvor man vil faa et stort Stykke Jord at indgrøfte, ligesom Skelgrøfterne vil blive besværlige at faa op-

kastede i den tørre og løse Sandjord, men det er nu ikke saa meget dette, han anser for Hovedbesværet, som det, at naar der findes 4 Beboere i en By, vil nogle ved Delingen faa deres Jord liggende langt borte, hvorfor een eller flere i saa Fald nødvendigvis maa flytte deres Gaarde, og denne Vanskelighed kan ikke paa nogen Maade afhjælpes for en fattig Mand, uden at Kongen vil finde for godt at give nogle Aars Skattefrihed, eller straks give ham noget til Hjælp, hvormed han kan bestride de Omkostninger, som Gaardens Flytning vil medføre, og dertil befale Naboerne at være forpligtet til at hjælpe ham med Kørsel og Arbejde under Flytningen. Dersom noget saadant kunde ske, vilde sikkert mange med Fornøjelse lægge Haand paa Værket, stræbe efter at faa sin Gaard udflyttet, og faa sin Jord udskiftet, hvilket uden Modsigelse vilde blive til største Nytte for Landet i Almindelighed og for hver Mand i Særdeleshed, saaledes, at enhver kan komme til at raade over sit eget, og da kunde en fattig Mand indtage saa lidt og saa meget, som han kunde overkomme at gøde og dyrke, og høste langt større Frugt deraf end nu.

For kun tre Aar siden kom Hr. Sølling til disse Sogne fra Hospitalskaldet i Kolding, hvilket Skifte han intet vandt ved i aarlig Indkomst, men Lyst til Landvæsenet og den deraf forventede Fordel i Husholdningen gav ham Anledning til denne Forandring. Straks efter Ankomsten indsaa han tvende Hovedfejl i Agerdyrkningsmaaden. Først at indtage langt mere Jord, end de fleste var i Stand til at gøde og dyrke. Dernæst at man burde udage sin Gødning efter Høsten i Stedet for som nu at udage den om Foraaret til Vaarsæden, som sjælden lykkes paa denne Egn, hvorfor Gødningen ligger saa godt som blottet for Solen Sommeren over, og derved taber sin Kraft før

Rugen kommer i Jorden, men saa længe Fællesskabet varer ved, kan noget saadant ikke rettes, thi, som han skriver, naar den ene vil til, vil den anden fra Byen, hvorfor alt forbliver ved det gamle.

Disse Hr. Søllings uforgribelige Meninger har han ikke villet undlade at ytre ved denne Lejlighed, men det vigtigste er dog Kontrakten, der altsaa skal være det første Forsøg paa en Udskiftning paa denne Egn, og lyder saaledes:

»Udi den Hellige Trefoldigheds Navn, ere vi undertegnede Beboere i Grindsted Sogn og Bye, Slaus Herred, Coldinghuus Amt, nemlig Christopher Sølling, Sognepræst for Grindsted og Heinsvig Menigheder, Anna Sabina Sl. Hr. Haagens, Thomas Christian og Mads Nielsen i allerunderdanigst Følge af Hans Kongelige Mayestets allernaadigste Forordning af Dato 28. Iulj indeværende Aar 1769, blevne enige om, at dele vores Aggermark her til Byen, saaledes, at Præsten, Hr. Christopher Sølling, og hans Successores i Grindsted Sogne Kald og Præstegaard, har faaet og beholder ævindeligt sin Aggermark for sig self, uden nogen videre Fællesskab med Byens øvrige nuværende eller efterkommende Beboere: Og er da samme Jorddeling skeet i Kiærlighed og med samtlig vores gode Villie paa den Maade som følgende Poster formelder, nemlig:

1. Post.

Ovenbemeldte Iorddeling blev af os benævnte 4re Beboere i Grindsted Bye begyndt Onsdagen den 8de November 1769, udj Overværelse af 4re Dannemænd, navnlig Iens Christensen i Utoft, Niels Iensen i Horsbøll og Bertel Mortensen i Sønderbye, samt Ies Nielsen i Dall, og Fredagen dend 10. November blev efter Iordens Grandskning og Besigtelse, hele Grindsted Byes Aggermark delt i tvende Dele, neml. Øster og

Vestermark. Til Præstegaarden, som nu beboes af Velbem. Hr. Sølling, blev da Byens Østre Mark inddelt, saaledes at Skiellet gaar fra Grindsted Præstegaard Øster paa, langs med Toft-Diget, for Sonden af Præstegaardens Eng, lige indtil Dals Vestre Eng-Brinker, og løber derfra Nord paa langs med Skiellet imellem Dals og Grindsted Mark, for Norden gjør Heden Skiel, men for Vesten er i Dag sat Skiel, fra dend Nordre Ende af Agrene, som gaar lidet paa skraae i dend Søndre Ende, ned til Hinum Kirke-Vey, lige for Kirkegaardens Dige for Øster, hvorefter det Søndre og Vestre Skiel mødes i Gyden imellem Præstegaardens Nordre og Søndre-Toft, Østen for Gaarden.

2. Post.

Dette i første Post ommeldte indskielde Iord udgør noget nær Fire og En Halv Tægte af hele Byens Nie Tægter, og bliver Præstegaarden ævindeligen til Deel, uden at Grindsted Byes øvrige Beboere, deri med Præstegaarden skal have nogen videre Fællesskab. Vel synes den Østre Aggermark, som nu til Præstegaarden Østen for Kirken er udlagt og inddeelt, ey at være af den Størrelse som Vester Mark, men da Iorden paa den Østre Mark er meget bedre i sig selv end Vestre Marks Aggerjord, saa blev af Synsmændene agtet for Ret og billigt, paa Grund af allerhøystbem. Kongel. allernaadigste Forordning, at Beboerne i Grindsted Bye, i Betragtning af at de faar den ringeste Iord, skal have de største Fire og En Halv Tægte til Byen, som indskielles for Vesten af Møvig Mark, for Østen af Grindsted Præstegaards Mark, for Norden af Heden og for Sonden af Præstegaardens Nordre Toft ved Gaarden samt af Grindsted Gaarder og deres Enge ved Aaen.

3. Post.

Grindsted Byes 3de Beboere havde og gierne vildet

udskifte deres fælles Aggerjord imellem sig, saa enhver Beboere kunde faaet sit Jord for sig selv, men da Gaardene, Marken og Engene ligger saadant, at enhver Beboere ingen egne Uddrift kand faae til sit Iord uden alligevel at have Fælleddskab med de andre, paa en eller anden Maade, eller uden at en af Gaardene skulde fløttes, som vilde blive alt for bekosteligt, saa eragtede de for tienligst, at blive, indtil videre, i Fælleddskabet med hinanden som før, og deler da imellem sig, de fra Præstegaarden udskiftede Agre, som dem tilkommer, for den Jord, de i Østre Mark til Præstegaarden afstoed.

4. Post.

Saasom de 3de Østre Tægter med Rug ere besaaede, beholder enhver Beboere i Grindsted sine Agre der til Udbrug, altsaa kand Præsten ey faae ald den høm i Dag tildeelte Iord fuldkommen i Brug, førend efter Kornets Indavling, naar mand skrivendes vorder 1772, hvorefter Præsten bliver i Fælleddskab med Byens Beboere som før, i Henseende til Hestes, Kiørs, Studes og Faars Græsning, samt Hyrde at holde, de trende første Aar, nemlig indtil Michels Dag 1771, hvorefter Byens Creature ey maa komme paa Præstegaardens tildelte Mark, og Præstens Creature ey heller paa Byens Agre Mark, men hver tøyrrer og græsser paa sin Grund; Dog siden Præsten endnu ikke i det 3die nestfølgende Aar neml. 1772 kand faae fri Uddrift i Heden med sit Markfæe og Faar, over sit eget, saa som hele Østre Mark i samme Tiid er besaaet med hans egen og Byens Rugsæd, paa den Side af Marken, hvor Driften skulle gaae, bliver Præsten tilstaaet, at hans Hyrder maae drive hands Markfæe og Faar over Byens Fælles Agre i bem. Aar, for at komme til Heden, dog ikke længere end til Kornet er indavlet, da der kand drives paa hands egen Mark.

5. Post.

Siden Grindsted Hede ikke eragtes at kunde deles, uden største Skade for samtlige og især for nogle Beboere i Byen, bliver den til fælles Græsning, Tørve og Klynegrøft, Sojegravning og Lyngslet, ligesom før; men skulle Heden nogen Tiid komme til Deling, følger af sig selv, at Præsten faar sin Deel deraf, saa vel som af den i Heden værende Nollund Mose, saa vidt ham deraf kand tilkomme efter sit Hartkorn imod Byens øvrige Lodseyere; midlertid skal agtes, at Præstens Folk ey maa grave Sojer eller slaa Lyng for Byens Agger-Ender, førend de kommer Norden for Rødfloed og Tranflod, og Byens Folk ey heller maa grave Sojer eller slaa Lyng for Præstens Agger-Ender førend de kommer Et Hundrede Favne norden for Avild-Høy, som saaledes bliver det Skielmærke fra Vester til Øster i lige Linie, hvorefter de paa begge Sider har at rette sig.

6. Post.

Præstens Hyrder driver over alt, lige saavel som Byens Hyrder, i Heden ligesom forhen, fra Dals Markeskial til Omme-Nollund og Møivig Markeskial, med Faar og Creature, men Præstens Koe-Hyrde driver med hands Kiør til Vands ved Søen, og Byens Koe-Hyrder med deres Kiør til Vandsted ved Tranflod, for at forekomme Skade og ulæmpe, som derover kunde arrivere, naar Kørne bliver samlede ved et Vandsted.

7. Post.

Den gamle Kiøre-Vey, som gaar op over Byens Agre til Heden, lige ud for Præstens Nordre Toft, bliver fremdeles til fælles for Præsten med Byens Beboere til Høe-Vey, eller at hente Lyng og Soyer, Tørv og Klyne fra Heden.

8. Post.

Saa som Præsten paa Østre Mark blev tillagt 2de Agre og trende Ager-Ender mere end Byens Beboere eragtede at kunde ham tilkomme, saa gav hand fra sig til den tre Stykker af sin Tofte-Jord, som ligger Norden for Præstegaarden mellem Kirken og Byen, hvilke 3 Stykker Jord bliver til lige Deling imellem Beboerne til ævindeligen Eyendom. Samme Jord ligger Vesterst i Toften, og gaar fra Toftens Sønder Dige til Veyen for Norden.

Som det da saaledes i Dag er bleven afgjort, at den nuværende eller de efterkommende Præster i Grindsted, ingen Fælledeelskab mere har eller nogen Tiid skal have med Grindsted Bye-Folk i Henseende til Aggermarkens Brug, som denne Contract omformelder og Markens fælles Udbrug af Rug-Sæden, saa vides her ved intet videre at erindre, men denne Iorddelings Contract, som af os undertegnende til Stadfæstelse er egenhændig underskrevet og forseglet, indstilles underdanigst og ydmygst til det Højlovlige General Landvæsenets Collegii Naadigste og Høye Approbation og Confirmation, til uryggelig Holdelse for os og vore Efterkommere.

Datum Grindsted dend 11. Novembr. An. 1769.

C. Sølling. Anna Sabina. Sal. Haagens.

Tames Christian Nielsøn Bundgaard.

Mads Nielsen Dall.

Til Vitterlighed som overværende med denne Forretning underskriver: Jens Christensen Utoft. Bertel Mortensen. Niels Jensen Horsbøll. Ies Nielsen Dall.◀

Denne Kontrakt¹⁾ sender Kollegiet med Anbefaling straks til Danske Kancelli, der hos Stiftamtmand Levetzau og Biskop Bloch indhenter Erklæring om,

¹⁾ Indlæg til Jydske Registre Nr. 147/1770.

at ingen af Præstegaardens Rettigheder fragaar den, men at den har faaet fuld Vederlag, som den nu og i Fremtiden kan være tjent med. Derefter erholdes kongelig Konfirmation 4. Maj 1770, hvilket Hr. Sølling faar Oplysning om samtidig med, at han gøres opmærksom paa, at Kontrakten ligger til Indløsning i Kancelliet, hvilket vil sige, at Konfirmationen skal betales. Dette smager ikke rigtigt Hr. Sølling, der 4. September s. A. beder Kongen om at blive forskaanet for denne Udgift, da han ikke alene har paataget sig Byrde og Besvær med at faa Fællesskabet ophævet, men ogsaa Bekostninger for at opmuntre andre til at gøre det samme, og eftersom han var den første i Hedeegnen, der begyndte paa Udskiftningen, havde han snarere ventet en Præmie end en Udgift, saa meget mere som han ikke af de øvrige Lodsejere kan vente Delagtighed i Udgifterne, men ydermere blev tilbudt en anseelig Sum Penge for at alt kunde blive ved det gamle.

Lykken staar den dristige bi, idet hans Andragende bevilges i Raadet 19. September.

Efter at have sendt Kontrakten til Kancelliet til videre Ekspedition, optager Landvæsenskollegiet nu Spørgsmaalet om den af Hr. Sølling omtalte Udskiftning, idet der begæres Indberetning fra Landvæsenskommissærerne og Amtmanden i Koldinghus Amt. Førstnævntes Svar indkommer 16. Marts 1770, og de Herrer finder, ganske som Hr. Sølling, at det maa være en højst tjenlig Sag at faa Landet opbygget og dyrket, og siden Hedeegnens Beboeres Ejendomme er af stor og vidtløftig Udstrækning, saa de ikke kan dyrke og gøde de langt fra liggende Jorder, men i Stedet for skærer de flade Tørv, som de brænder til Aske og dermed gøder Jorden, hvorved opskæres store Strækninger, der ikke de første 20 Aar kan gro

sammen igen, ligesom der ogsaa derved kan foraaarsages Sandflugt, hvorved hele Strækninger ødelægges.

Man finder dog, at Gaardene ikke kan flyttes, før Ejendommene er opmaalte, taxerede og inddelte saaledes, at enhver kan vide, hvor hans Ejendom er beliggende. Der kan gives Plads til mange Beboere i Hederne, men den derved forbundne Omkostning kan de fattige Hedeboender ikke selv paatage sig, og det hele maa da bero paa, om Kongen vil yde Hjælp.

At flytte de bestaaende Gaarde ud i Hederne vil koste anseelige Summer, eftersom de fleste Bygninger er af saare ringe Beskaffenhed, saa det ikke kan betale sig at flytte dem, hvorfor man foreslaar, at der af Kongen ydes ikke alene nogle Aars Skattefrihed, men ogsaa en Bygningshjælp.

De fleste Heder ligger saa langt fra Købstæderne og Kysterne, hvorfra Tømmeret skulde hentes, saa hele Sognet maa hjælpe til, saaledes at hver Gaardmand kan faa hentet 1 à 2 Læs Tømmer. Næsten overalt i Hederne findes Tørv og Ler, hvorfor man anser det for hensigtsmæssigt, at faa Bønderne til at brænde Mursten i Feltovne, som man bruger det i Holsten, og med disse Mursten i Ler opmure Huse, saa der kun til disse behøves at hentes Bjælker, Lægter og Brædder fra Købstæderne, siden Egetømmer nu ikke mere er til at faa, og desuden ligger Skovene meget langt fra Hederne.

De Ejendomme, der ved Opmaalingen og Taxeringen blev tilovers, kunde skænkes til de omliggende eller andre, som vilde opbygge dem, og naar Kongen til hver Gaard gav nogen Hjælp samt 6 Aars Skattefrihed, kunde der ikke være nogen Tvivl om, at man fik Landet opbygget og derved med Tiden kunde erholde flere Skatter.

Til disse Udtalelser slutter Amtmanden sig, og

under 24. April 1770 beder Kollegiet Sølling indberette, om der i hans Sogne findes Byer, der paa foreslaaede Maade kunde hjælpes ud af Fællesskabet, samt i bekræftende Fald, hvor mange Gaarde man da behøvede at udflytte, og hvor stor Pengehjælp enhver Bonde kunde være tjent med.

Dette resulterer i, at Hejnsvig Bys Beboere 2. Maj 1771 indsender et Andragende. Fem af disse ønsker at flytte ud til den østre Side af Byens Agermark og faa deres Agre inddelt hver for sig efter Hartkornet og en mellem samtlige oprettet Jorddelingskontrakt. De formener, at denne Forandring vil blive dem alle til stor Fordel, eftersom deres Bæster og Stude ved at udage Gødning til de længst bortliggende Agre er bleven saaledes udmattede, at de ikke siden har været i Stand til at bruge dem til Avlingens Drift. De maa dog beklage, at deres Omstændigheder er saa fattige og ringe, at de ikke er i Stand til at bringe deres Beslutning til Virkelighed, endskønt de dertil har deres Husbondes Tilladelse.

Der indhentes nu en Erklæring fra Landinspektør Westerholt, der i Følge Kommissionens Ordre har efterset Bygningerne, og befundet deres Tilstand saaledes: Peder Christensen Østergaard har 12 Fag, Peder Pedersen 15 Fag, Christen Pedersen Østergaard 18 Fag, Christen Pedersen 19 Fag og Peder Christoffersen 4 Fag, alt i meget slet Stand. Dernæst har han beset Markerne, som i Henseende til Bonitet kan anses for sletteste Sort. Hver Tønde Hartkorn er tillagt omtrent 20 Td. Rugland foruden Eng, Tørveskær og Lynghede, hvoraf de yderste Jorder ligger langt borte. Westerholt anser det for at være til største Nytte saavel for Ansøgerne som for de øvrige Beboere, at den foreslaaede Udflytning bliver iværksat, men som Byen er i yderste Armod, er det umuligt uden Hjælp at be-

stride Udgifterne, lige saa lidt som det er ventelig, at nogen af dem i Fremtiden kan betale de kgl. Skatter, saafremt Kvægsygen, for hvilken de hidtil har været forskaanet, hos dem skulde ytre sig, med mindre hver Mand kunde blive i Stand til at skaffe sig og underholde et Par Heste. Han foreslaar, at der ved Forestilling til Kongen udvirkes, at der til Bygningshjælp forundes 50 Rd., hvorved følgende kunde bestrides:

Et Hus paa 7 Fag af 9 Alens Bredde, som indrettes til Stue og Kammer i tre Fag, Køkken i to Fag og Stald i to Fag udfordrer:

8 Bjælker á 4 Mk.	5 Rd. 2 Mk.
16 Spær á 2 Mk.	5 Rd. 2 Mk.
Remstykker á Fag 2 Mk.	2 Rd. 2 Mk.
Lægter á Fag 2 Mk. 8 Sk.	2 Rd. 5 Mk. 8 Sk.
Tømmermandens Arbejds løn á Fag 8 Sk.	2 Rd. 5 Mk. 8 Sk.
3 Tylter Brædder til Loft og Døre á 17 Mk.	8 Rd. 3 Mk.
300 Stk. Søm, 4"	1 Rd.
Snedkerløn á Fag Loft 1 Mk. 8 Sk.	4 Mk. 8 Sk.
Skorsten og Bagerovn	2 Rd. 4 Mk.
Tækkeløn for at tække med Lyng, der haves for intet, á Fag 20 Sk.	1 Rd. 2 Mk. 12 Sk.
2 Karne Vinduer á 10 Mk.	3 Rd. 2 Mk.
Til Stolper og Løsholter bruges det gamle.	

Ialt 36 Rd. 3 Mk. 4 Sk.

Resten af den foreslaaede Sum kunde bruges til Ladehusets Udflytning, og den ene Mand, Peder Christoffersen, som kun har 4 Fag Hus, og iøvrigt kummerligt hjælper sig med Jordhytter, kunde paa lægges for hver 15 Mark, der overskydes fra Bekostningen til de 4 Fag nuværende Hus' Udflytning, at tilbygge et Fag nyt Udhus, hvortil han højlig trænger.

Til at paa se at hans Forslag, om det finder Bifald, kunde blive iværksat, er Sognepræsten Hr. Sølling, villig til at give sin skriftlige Forpligt, naar den maatte forlanges.

Landvæsenskommissærerne erklærer, at Ejendommene er meget skarp Hede, og at der næsten ingen Høbjergning findes. Husene er meget slette og Beboerne fattige. Hverken denne eller andre Byer i Heden kan komme i Stand, med mindre de efterhaanden udflyttes. Om disse Beboere nyder Hjælp, vil mange andre følge efter, og Hederne vil saaledes efterhaanden blive bebyggede og opdyrkede. De bifalder derfor Westerholts Forslag, naar Bønderne stiller Hr. Søllings Kaution for Gaardenes Udflytning og Istandsættelse, samt saasnart Bygningerne er opsatte, forskaffer et lovligt Syn, at Stederne er istandsatte som Inspektør Westerholts Forslag melder, og heri erklærer Amtmanden sig enig med dem.

Nu adskiller denne Udskiftnings sag sig selvfølgelig ikke fra de mangfoldige andre, der kom til Behandling. Fremgangsmaaden var i al Væsentlighed den samme, og den Hjælp, der fra Kongens Side ydedes, var som Regel 50 Rd. pr. Ejendom. Den originale Ansøgning har ikke været at finde, ligesom der ikke er bevaret saa gamle Sager om Bygningshjælp, men det maa formodes, at der ogsaa her er bevilget den sædvanlige Sum. I Kommissionens Arkiv findes under Nr. 789/1769 en udmærket Extrakt, der giver et godt Indblik i Tilstanden i Sognene paa den Tid, og gennem Landinspektørens foranførte Forslag faar man en Anelse om, hvad der ansaas for passende Beboelse for en Bonde. Komfort var der jo ikke Tale om, men det maa i al Fald have været et stort Fremskridt for omtalte Peder Christoffersen, der som nævnt, kummerligt hjalp sig med Jordhytter, som han endnu nogen Tid maatte klare sig med, indtil Udflytningen endelig fandt Sted 1779.

Biskop H. A. Brorsons Synodalmonita.

Ved Forst. F. Elle Jensen, Skals.

Den haarde Dom, som *Hans Adolf Brorsons* samtidige, Biskop *Peder Hersleb* i København, fældede om sin Kollega i Ribe, at han var »en enfoldig og ved Svaghed og Hypokondri fast uduelig Mand«, er forlængst underkendt. Allerede 1838 udgav *I. B. Daugaard* (Theol. Tidsskr. 2. Bd. S. 119 ff) et Udvalg af hans Embedsskrivelser, og 1849 suppleredes det med en ny Samling ved *D. Pontoppidan* (Kirkehist. Saml. 1. Bd. S. 145 ff); begge viste, at han aldeles fyldestgørende varetog sine biskoppelige Forretninger. Det samme Indtryk faar enhver, som beskæftiger sig med hans Liv og Færd, og naar nu nedenfor hans Synodalmonita fremlægges for Offentligheden, er det ikke for at rense hans Minde, kun for gennem dem at give et Bidrag til Ribe Stifts Kirkehistorie og dermed ogsaa til en Karakteristik af baade Manden, Biskoppen og Tiden. At redegøre nærmere for dette, vilde her føre for langt og er ogsaa for saa vidt unødvendigt, som Teksten taler for sig selv og tilstrækkeligt tydeligt viser os saavel Brorsons egen Indstilling som — ved Foraningernes Gentagelse — de Vanskeligheder, han mødte i Gejstligheden. —

Stiftssynoderne eller Landemoderne var oprindelig Forsamlinger under Bispenses Ledelse, hvori alle Præster kunde deltage, og hvor der førtes Forhandlinger

om kirkelige Forhold, udstedtes Formaninger og Paabud (Monita), og hvor gejstlige Domssager, der var appelleret fra Provsteretterne, blev paadømt. Efterhaanden gled Præsterne ud, og kun Provsterne og deres Stedfortrædere regnedes for Medlemmer. Efter en Forordning fra 1618 skulde der være to aarlige Landemoder i hvert Stift; for Ribe Stifts Vedkommende afholdtes de henholdsvis i Ribe og Varde.

Der indledes med Gudstjeneste ved en af Provsterne, hvorpaa de egentlige Forhandlinger tog deres Begyndelse. Først kreeredes eventuelle nye Provster, og derefter oplæstes de kongelige Reskripter og Forordninger. Efter at saa mulige gejstlige Retssager var gennemgaaet og paakendt, fulgte Biskoppens Monita, og tilsidst sluttede Sammenkomsten med Bøn og Salmesang.

H. A. Brorsons Monita, som stammer fra hele hans Bispetid, findes i Stiftets Landemodeprotokol. De mindre betydende er her gengivet i Sammendrag, saa man dog kan se, hvad de indeholder, mens til Gengæld de mere karakteristiske er meddelt ordret. Retskrivningen er moderniseret.

Ribe, 21. Juni 1741. 1. Provster og Præster tilholdes alvorligt at indsende de paabudte Lister over fødte og døde, for at Antallet kan indberettes til Kanceliet inden Aarets Udgang

2. Provsten skal afæske Sogndegnene Oplysning om deres Indkomster inden Varde Landemode af Hensyn til den Pension, de skal svare til Latinskolerne efter Forordn. 17. Apr. 1739¹).

3. Provsterne skal undersøge, hvor langt man er naaet med Skolevæsenets Indretning, »og ifald samme endnu nogensteds skulde fejle og ikke være regleret i Anledning af de kongel. allernaadigste derom er

gangne Befalinger, de da se derhen, at Skylden ikke skal hæfte paa dem tillige med hvis deraf kan flyde, ifald saa priseligt og højnyttigt et Værk ikke skulde være bragt i Stand til den af Hs. kongl. Majest. aller-naadigst foresatte *Terminus*.«

4. Alle Slags Restancer skal indkræves til Varde Landemode.

5. Ribe Enkekasses Midler kan udlaanes mod vederhæftigt Pant.

6. Der gøres opmærksom paa en af Sgn. Hans Madsen udgivet Bog over Genesis, om nogen agter at forudbestille den.

Varde, 18. Oktober 1741. 1. De gamle Herredsprotokoller skal udskrives, naar de kun er autoriseret af Øvrigheden, selv om det ikke er sket paa stemplet Papir.

2. Da der klages over Sendrægtighed i Forsendelse af Embedsskrivelser, tilholdes Præsterne alvorligt uden Ophold at befordre slige »publique« Breve samt at forsyne dem med Ankomst- og Forsendelsesdato.

3. En Brandhjælpsrestance til Præsten i Aulum efterlyses.

4. Degnene skal tilholdes at indlevere den Skolepension, de er skyldige, inden hvert Aars *Martini*.²⁾

5. Præsteskabet opfordres til at række Provst Storm i Højen den sædvanlige Brandhjælp »til nogen *Soulagement* (d. e. Lindring), i denne ham overfaldne Ulykke« og indlevere den til Biskoppens Amanuensis til det forestaaende Ribe Landemode, saa at Hr. Storm kan modtage alt i een Sum, »da de for slig Medlidenhed kan vente sig Løn af Gud i Himlen og lige Vederlag, ifald slig Ulykke nogen af dem herefter skulde overkomme.«

6. Provsterne skal have »meget nøje Opsigt med og selv allevegne hos vedkommende drive paa, at

Katekisationen og Ungdommens Undervisning i Skoler og Kirker efter kgl. allernaadigste Lov og Befaling har sin tilbørlige Fremgang. Mangel derudi og Skylden derfor skal ufortøvet indberettes til Biskoppen, for at der betimelig kan raades Bod herpaa, og de som *Præpositi* ved paafølgende uforbigængelige Undersøgning kan være uden Ansvar og angerløse.«

7. Provsterne skal indsende Fortegnelse over theologiske Kandidater i Herrederne, og det indskærpes dem at efterleve Forordningen af 2. Nov. 1736³).

Ribe, 20. Juni 1742. 1. »Provsterne vil uophørlig drive paa, at ikke alene *Katekisationen* allevegne at vedkommende drives med al gudelig Flid og Munterhed, men at ogsaa den allernaadigste anordnede *Pontoppidans Katikismi* Forklaring, kaldet »Sandhed til Guds frygtighed«, alle Steder læres og bruges og uden videre Forhaling *introduceres*, hvor den maatte fattes. Skulde deres alvorlige Formaninger et eller andet Sted være frugtesløse, skal det ufortøvet indberettes med Oplysning om, hvorvidt Skylden ligger hos Lærerne (d. e. Præsterne) eller Tilhørerne.«

2. »Da den Misbrug et og andet Sted skal have indsneget sig, at naar en retsindig og trofast Herrens Tjener efter sit Embeds Pligt og ifølge den allernaadigste Befaling om *Konfirmationen* driver paa at faa de unge *confirmandos* oplyst i deres Saligheds Sag, de unge da, som ikke vil forstaa deres eget bedste, søger Tjeneste i andre Menigheder, hvor de kan komme af med mindre Flid og i deres Tanker lettere antages til *Konfirmationen*, hvilket foraarsager ikke alene Misforstaaelser iblandt Lærerne, men hvad ogsaa styrker slige vankundige Mennesker i de slette Tanker, som de har om den Alvorlighed, Omhyggelighed og Nidkærhed, som hører til den sande Kristendom og især det hellige Læreembedes retskafne Førelse,

maa ikke alene Provsterne og Præsterne med alsom største Flid trachte derhen, at de unge ikke ved Lunkenhed og Nachlässighed og syndig Føjelighed fremdeles skal gives Anledning til at søge saadanne Udeveje, men endogsaa de Lærere, som antager saadanne unge Mennesker til *Information* og *Konfirmation*, være tiltænkte (d. e. skal tænke paa) ved Guds Bistand, at se saaledes dem grundet i deres Kristendom, som de med god Samvittighed for Gud kan bestaa og ikke befindes at have gjort Herrens Gerning svigagtelig, naar saadanne unge paa Forlangende af Provsten og 2 Præster vorder *examineret*.«

3. Da Hovedsogn og Annex undertiden ligger i forskelligt Herred, skal hvert Sogn svare Afgift til den paagældende Provst.

4. 100 Rdl. kaldet *stipendium strucchianum*, kan udlaanes paa Rente mod skadesløs Forskrivning.

5. »Endelig blev af Biskoppens Synodo forestillet den store Skade, som Sognepræsten for Stavning Menighed, Hr. Balslev, er bleven tilføjet, at hans hele Lade i den store Storm afvigte Februar Maaned blev nedslaget, og hans derved forøgede slette Omstændigheder Deres Velærværdigheder Provsterne til den Ende *recommenderet*, at de vilde tale godt for ham hos Herredsbrødrene om at nyde halv Brandhjælp mere eller mindre efter enhvers gode Vilje og Lejlighed, som til førstkommende Varde Landemode behagelig kunde indsendes.«

Varde. 10. Oktober 1742. 1. Hvis en Præsteenke ikke bor i det Herred, hvor hendes Mand havde Kald, skal hun, for at faa Hjælp fra Enkekassen, gennem Provsten indsende Leve- og Vandelsattest.

2. De, der har kgl. Bevilling paa at komme i Ægteskab i forbudne Led maa ikke indfinde sig uden med deres Præsts Attest om, hvor nær de er beslægtet.

og hvad Tilstand og Formue de har. Attesten og den kgl. Dispensation nedlægges i Stiftskisten.

3. Hvis Provsten hører det ringeste Rygte om nogen af deres Herredsbrødre, skal de med »alsomstørste, allerunderdanigste Nidkærhed efterleve Kongens Lov (2—16, 3, 4, 5) for i Tide at forekomme Forargelser eller dog at befri sig selv for Ansvar.⁴⁾

4. »Saasom man ikke uden største Forundring maa erfare, at endogsaa blandt Præsterne skal findes dem, som vægrer sig ved at indføre *Pontoppidans Katekismi* Forklaring, kaldet »Sandhed til Gudfrygtighed« i deres Menigheder, saa vilde *Dⁿⁱ Præpositi*, naar deres derom gjorte alvorlige Formaninger og Forestillinger intet kan frugte, ufortøvet hos vedkommende *rekvirere* deres skriftlige Erklæring paa, af hvad Aarsag de nægter at indføre en Bog i Menigheden, som dertil er ikke alene af *Facultate Theologica approberet*, men endogsaa er af Deres kgl. Majestæt selv allerunderdanigst anbefalet, og mig samme saa snart muligt tilsende.«

Ribe 19. Juni 1743. 1. Provsterne skal ved Landemodet gøre Rede saavel for deres Herreders Kontingenter som for, hvad hver enkelt Præst har indleveret.

2. Provsterne skal indberette, om nogen anvender de til Fredericia og Helsingør Hospitaler henlagte Tavlepenge til Sognets Skole.

3. »*Dⁿⁱ Præpositi* vilde ingenlunde forglemme aarsligen og i det seneste inden Allehelgensdag at indberette mig, hvorledes de i *Visitatser* har befundet Tilstanden i Menighederne og i Særdeleshed hver Præsts, Degns og Skoleholders enten Flid eller Forsømmelse, hvilke Beretninger skrives alle *in Folio*, at jeg kan lade dem hæfte tilsammen i eet Bind.«

Varde, 9. Oktober 1743. 1. Da Cirkulærbrevene undertiden ikke tilbørlig befordres, men bliver her og der liggende, maa Afsendelsesdato altid paategnes, for

at det ved forefaldende Forsømmelse kan ses, hvor Skylden er, »som da ved forefaldende vigtige Omstændigheder alvorligen vil vorde anset.«

2. Efterdi fornemmes, at *Katekisationen* i Kirkerne ofte er ligere en Prædiken end *Katekisation*, vilde *Dni Præpositi* have flittig Indseende, at Lærerne (d. e. Præsterne) i deres *Katekisationer* bruger mange Spørgsmaal om den samme Ting og saa længe gør *Kvæstioner* af det, som Børnene svarer, indtil den guddommelige Sandhed, som der handles om, bliver tydelig fattet af de unge, hvilket da ogsaa er de gamle, tidt meget enfoldige og i Guds Kundskab ugrundede, saa vel som de unge til grundig Overbevisning; naar Sagen er paa den Maade ved mange *Kvæstioner* og Gensvar *illustreret* og med et eller andet Sprog af Skriften med Børnene *examineret*, trygget og bestyrket, da er det samme godt, at Præsten med en eftertrykkelig Opmuntring lægger unge og gamle den forhandende guddommelige Sandhed paa Hjerte til Formaning eller Trøst efter Sagens Beskaffenhed, dog kortelig, at de straks igen besinder sig, hvad de har at forrette, neml. *Katekisation*. Overalt ønsker jeg, at de som vil være aandelige Fædre og Mødre, maa indrette saadan hellig Forhandling, hvis egentlige *scopus* (Hensigt) er de unges og vankundiges salige Undervisning, ikke efter deres egen, men de enfoldige Børns svage *Capacité* (Fatteevne) og med den Helligaands Kraft og Naade selv smage i inderste Hjertegrund de livsaligste himmelske Sandheder, som de bør at meddele andre, at det maa ske med Hjertens Lyst og guddelig Enfoldighed i Vor Herres *Jesu* inderlige Kærlighed.«

Ribe, 17. Juni 1744. 1. »Saasom jeg med Bedrøvelse maa fornemme, at alle allernaadigste kgl. Befalinger og de jævnlig givne *Monita* til sammes allerunder-

danigste Efterlevelse uaget; adskillige Præster skal *traktere Katekisationer* lunkent, ja somme Steder sjælden eller aldrig i hele Fjerdingaar bruge dem, saa vilde *Dni Præpositi* alvorligen betænke, at al saadan Forsømmelse ufejlbarligen vil ligge paa deres Ansvar, dersom de ikke samme faar enten betimelig afskaffet eller ogsaa til mig indberettet.◊

2. Provsterne skal, naar de skriver til Biskoppen om forskellige Ting, af Hensyn til god Orden gøre det i forskellige Skrivelser.

3. Provsterne skal have Indseende med, at de kgl. Forordninger om Bryllupper, Barsler og lignende paa Helligdage efterleves.

4. Degnene skal ufortøvet befordre de Ordre eller Breve, som Præsterne tilstiller dem.

5. Afgangne Mag. Ursins Parafraze over adskillige af Skriftens Bøger, hvorom der før er givet Underretning ved Cirkulærbreve i Stiftet, kan faas til Forudbestillingspris.

6. Et nyt Skrift, kaldet Samling af adskillige nyttige og opbyggelige Materier, hvis Indhold er at recensere de i Trykken udkomne Skrifter, saa man paa Forhaand ved deres Indhold, anbefales.

Varde, 14. Oktbr. 1744. 1. Provsterne skal paase, at Lovens 2. Art. Pag. 229 ikke overtrædes og misbruges.⁴⁾

2. Ligeledes skal Provsterne paase, at Ministerialbøgerne altid er i god Stand.

3. For at forekomme den selvtagne Frihed mod Loven og Forordningen af 1707 skal enhver Præst, der vil rejse ud af Stiftet, skriftlig begære Biskoppens Tilladelse med Angivelse af Rejsested, Rejsetid og Aarsagen til Rejsen, samt hvem der skal besørge Embedet imens, ligesom han skal oppebie Tilladelsen, som

han skal meddele Provsten, Tilbagekomsten skal ligeledes tilmeldes denne.

4. Provster og Præster opfordres til at stræbe efter at faa nye Testamenter ind i deres Menigheder, og at saa vidt muligt hver af Konfirmanderne faar et, naar de undervises af Præsten.

Ribe, 16. Juni 1745. 1. »Efterdi der endnu klages over, at adskillige unge, som ikke har Lyst til at lade sig undervise til Salighed, hensniger sig til andre, hos hvilke de i kødelig Magelighed kan slippe til Konfirmation og det højærværdige Alterens Sakramente, som er en stinkende Lunkenhed og Føjelighed i Lærerstandens og al Vankundigheds og Vanvittigheds Moder, saa vilde *Dⁿⁱ Præpositi vigilere* for saadan Uheld i Tide enten selv at remedere eller mig uforøvet at tilkendegive.«

2. »Efterdi det er bekendt, at Guds Nidkærheds Ild er paa mange Maader og Steder i den lunkne Kristenhed, ja endog allerede er begyndt i vore Grænser^s), der og ikke er andre Veje enten til at undgaa timelig og evig Fordærvelse end ved sand Hjertes Omvendelse fra den forskrækkelige kødelige Blindhed og Mørke til at faa Menneskene opvakt af den dybe Sikkerheds Søvn, end gudelig Nidkærhed i Lærerstandens, som er antændt af Vor Herre Jesu inderlige Kærlighed, saa lad os, elskelige Brødre, Provster og Præster og alle som unges eller gamles Undervisning er betroet, alvorlig, grundig og uophørlig betragte, baade hvor dyre vore egne og de os anbetroede Sjæle er købt, saa ogsaa det svare Regnskab, os forestaar, dersom nogen af dem ved vor Forsømmelse omkommer, og at vi ikke ved os (et) Øjeblik fri for at kaldes for Guds Dom til Ansvar for enhver af dem, liden eller stor, slet ingen undtagen. Og som det er, kære Brødre, min Skyldighed i Vor Herres Jesu inder-

lige Kærlighed dertil at formane eder, saa er det endnu mere nødigt og gavnligt, at I selv indbyrdes og ved al Lejlighed opvækker og opmuntrer hverandre til at være aarvaagne, fyrige og brændende i en Sag, som er Guds Kærlighed og Menneskenes Salighed saa allerhøjest magtpaaliggende.«

Varde, 6. Oktober 1745. 1. »Blev i Anledning af det over Landet øjensynlig blinkende Guds retfærdige Vredes Sværd forestillet og erindret Nødvendigheden, at *Dⁿⁱ Præpositi* aut nunc aut nunquam (nu eller aldrig) ikke alene i deres Menigheder jo mere og mere opløfter deres Røst som en Basun til at vise Menneskene den eneste Vej til at undgaa den ellers paa følgende større timelige og allerstørste evige Ødelæggelse og Fordærvelse, men endog derom alvorligen og flittigen at *konferere* med Herredsbrødrene, at sligt saa vidt muligt kunde ske med eet Hjerter og een Mund i alle Menigheder, paa det Sjælenes Frelse maatte blive Lærere og Tilhørere og os allesammen saa inderlig begærlig og umistelig, som den i sig selv er vigtig, og ikke aleneste allermest, men endogsaa aleneste nødvendig, og den landfordærvelige, ja Sjæle evig myrdende Lunkenhed derimod vorde beskæmmet og afskaffet. Herren give Naade dertil for vor allerkæreste Frelsers Skyld. Desaaarsag vilde og

2. *Domini Præpositi et Pastores* des flittigere besøge Skolerne og især efter *Konfirmations-* og Skoleforordning, Anordning og *Instruktion* drive paa, at Børnene lærer at kende Herren og i Hjertet at fatte de himmelske Sandheder, samt at Degne og Skoleholdere over Børnene flittigt i *Pontoppidans Katekismi* Forklaring, dog saaledes at de ikke bygger uden Grundvold og derfor uforbigængelig *katekiserer* med alle Børn hver Dag et Stykke af *Doctor Luthers* liden *Katekismo*, som bedst kan ske om Morgenen efter Bøn, Sang,

Bibellæsning og nogle af *Kapitlet* gjorde Spørgsmaal, eller om Aftenen ved samme Tid, og ikke agte, om kødeligt sindede Forældre, som aleneste sørger for, at Børnene kan lære at læse i en Bog, skrive og regne, skulde vise sig fortrydelige mod denne Skolernes allervigtigste Sag og fornemste Øjemed, som ofte sket er, men derimod overbevise dem om deres forargelige Afsigt med den alvorligste Formaning, at de dog en gang bliver vaagne til at sanse til at søge deres og Børnenes evige Salighed, førend det er for sildigt og bliver evigt fortrudt og begrædt, samt indstændigst bevægeligste Begæring, at saafremt de selv hverken vil eller kan søge deres Børns evige Frelse, de dog ikke vil hindre andre derfra, som maa tillige med dem være Gud derfor ansvarlige paa *Jesu Kristi Doms Dag*.

Ribe, 15. Juni 1746. 1. Provsterne skal til Varde Landemode indlevere en skriftlig Beretning om Tilstandene i Herrederne, for derefter videre mundtlig at forhandle med Biskoppen.

2. De forrige Monita, især om Ungdommens Undervisning, gentages »paa det alvorligste«.

3. En Kapital paa 200 Rdl. tilhørende Lemvig Hospital, kan udlaanes mod »suffiçant« Pant til 5 p. C.s Rente.

Varde, 12. Oktober 1746. 1. »Uanset der ikke længe siden er sket Erindring om Forsømmelse i *Cirkulær-Brevenes* Befordring, foraarsages man dog til samme herved paa det alvorligste at igentage, siden Klagemaalene derover efter den Tid ikke er blevet ringere«.

Ribe, 14. Juni 1747. 1. Da afgangne Manasse Tøxsens Enke i Felding er bleven hjem søgt af en Ildebrand, som fortærede hendes Hus og Ejendele, hvorved hun med sit Barn og sin ældgamle Moder er kommen i en »meget armlig og ynkværdig Tilstand«, opfordres Provster og Præster til at lade sig disse fattige, hjem-

søgte Enkers Nød gaa til Hjerte og gennem Provsterne yde dem en Gave, som da indleveres til Varde Landemode.

2. Ligeledes anmodes Degnene om at understøtte den gamle Degn i Lem, der ogsaa ved Ildebrand har mistet alt.

3. »Efterdi der paa adskillige Steder skal være gjort slet eller ingen Anstalt til Skolernes Forbedring, som for Gud og Kongen aldrig kan forsvares, saa vilde *Dⁿⁱ Præpositi* bruge særdeles *Vigilance* og Alvorlighed i den Sag, at enten hvad der fattes, vorder opfyldt eller og ufortøvet angivet til videre Foranstaltning eller allerunderdanigst Forestilling. Det samme er ogsaa at forstaa om de i Deres *Distrikter* befundne Kirkers Brøstfældighed, samt hvad Forargelse i Lærernes Embede eller Huse maatte forefalde«.

4. Kapitalen fra Lemvig Hospital udbydes atter.

Varde, 11. Oktober 1747. 1. »Da det er at anse som en særdeles Guds naadige Forsyn over os, at foruden mangfoldige andre herlige Bøger ogsaa *Kærnen af Lutheri* begge *Postiller* er i København i vort Modersmaal oversat og trykt, blev dette *Dⁿⁱ Præpositi* erindret i den faste Formodning, at de saa vel som *Pastores ecclesiarum* til ubeskrivelig Gavn for dette nordiske *Zion* paa alle mulige Maader stræbte[⁂]efter, at deres Tilhørere kunde, næst den hellige Skrift, faa disse herlige Bøger at læse«.

2. Da en Del af Provsterne endnu ikke har svaret paa det kgl. Reskript af 2. Dec. 1746, hvad de i deres Embede kunde have bemærket til Forbedring af Loven, erindres de om snarest at indsende deres Anmærkninger til Biskoppen, som derpaa tilstiller Kancelliet dem. For ikke at sinke Ekspeditionen befales alle Provster at svare, selv om de ingen Forslag har at gøre.

3. Da Degnene somme Steder viser sig helt uartige

mod deres Sognepræster, skal Provsterne ved Visitats-erne foreholde saadanne den dyre Ed, de aflagde ved deres Embeds Tiltrædelse, og i Mangel af deres Forbedring indberette dette til Biskoppen, »paa det at de derfor alvorligt kan vorde ansete«. Da det ogsaa erfares, at man adskillige Steder er efterladende med at ringe Bede og Fredsklokken Morgen og Aften, skal rette vedkommende tilholdes, at Lovens § 318 5 Artikel⁶⁾ med allerunderdanigst Hørsomhed vorder efterlevet«.

4. De Provster, der ikke mødte til Varde Landemode, maa ufortøvet indsende Visitatslister og Kirkesyn.

Ribe, 10. Juni 1748. 1. »*Domini Præpositi et Pastores* vilde uophørlig drive paa, at især Ungdommen faar nye *Testamenter* og flittig øver sig i deres Læsning, hvortil kan gives den dejligste Lejlighed ved de ugentlige *Katekisationer*, naar de tilholdes at efterslaa og tydelig at oplæse *dicta classica* (d. e. Skriftsteder) ved adskillige derom gjorde *Kvæstioner*.«

2. »Som der endnu adskillige Steder klages over, at Børnene ikke har Lyst til at lære noget grundigt i deres Kristendom, hvor de kan blive frie med en raa og umoden Erkendelse om Sandhedens Vej, saa bliver saadanne Præster alvorligen formanet nøje at eftertænke deres vigtige Embede og deres saavel som de arme Børns evige Salighed, forsikrende, at ved forventende Angivelse og Falskheds Opdagelse sliq Omgang skal blive brugt, som Sagens Vigtighed udfordrer«.

3. Provsterne formanet igen alvorligt til at indsende deres Visitatslister.

4. Provsterne og Præsterne opfordres til at give en Gave til Degenen i Vorbasse, der ved Ildsvaade har mistet al sin Ejendel.

5. En Kapital paa 6—700 Rdl. kan mod 4 pCt.s Rente udlaanes hos Stifstprovst Stokkemærk, Ribe.

Varde, 9. Oktober 1748. 1. Provsterne og Præsterne opfordres til ved alle Lejligheder at minde Medhjælperne om deres Embeds Pligt og drage Omsorg for, at der herefter med dobbelt Nidkærhed kan oprettes, hvad hidtil har været forsømt.⁷⁾

2. De resterende Indberetninger fra Provsterne forlanges indsendt inden Aarets Udgang.

3. »Da Guds Ris, den fordærlige Fæsygdom, endnu bliver ved iblandt os, til Bevis paa at han ikke har naaet det, som han søger, ja den midt under Plagen fremturende Genstridighed og Ugudelighed kan ikke spaa os andet end det allerværste, allerhelst som man i saadanne Tider ikke mærker en særdeles Guds Nidkærhed i Lærestanden, men meget mere dets *Contrarium*, altsaa I) har vi arme Lærere fremfor alle at falde Gud til Fode og erkende os som de, der ved eller bør vide Vor Herres Vilje, dobbelt strafværdige, i uafsladelig Suk og Bøn om Naade og Forbarmelse for Jesu Skyld, baade for os selv og det arme Land. II) Enhver retskaffen Sjælehyrde, som er vant til Hjertens fortroligen at handle i Bønnen med Gud som sin i vor milde Frelser forsonede hjerte Fader, tænke, at om der er nogen som kan staa i Gabet for Herren, da er det nu den høje Tid. III) Men derimod alle jordisksindede Lærere, som endog under alle Guds Trusler fremturer i Lunkenhed, Højmodighed og Verdens Kærlighed og ikke endnu vil skamme sig for Guds Vrede, som er saa kendelig iblandt os, de maa vide, at hver er i sit Sted Aarsag til Evangelii og Guds Naades Foragt, samt den deraf flydende timelige og evige Fordærvelse«.

Ribe, 18. Juni 1749. 1. Præsternes Opmærksomhed henledes kraftigt paa Enkekassen, som en Del af Gejstligheden ikke viser den behørig Interesse.

2. Degnene tilholdes atter at vise tilbørlig Akkurateesse og Hurtighed i Besørgelse af Embedsbreve, da de ellers kan vente Suspension eller anden haard Straf, i Betragtning af Skrivelsernes eventuelle betydningsfulde Indhold.

3. Da Provst Hasse i Skive ved Byens Brand har mistet alt, og da hans Biskop anbefaler ham meget, opfordres Ribe Stifts gejstlige indtrængende til efter yderste Evne og Formue at støtte ham i Gerning med en Gave.

4. Ligeledes opfordres Degnene til at støtte den brandlidte Degn i Herslev og Viuf.

5. 300 Rdl. kan udlaanes mod 4 p.C.s Rente.

6. Til Dec. Termin kan 450 Rdl. udlaanes hos Stiftsprovsten.

7. »I Henseende til den i Lærerembedet saa højfor nødne Alvorlighed og Nidkærhed vilde man de forrige *Monita* derom indstændigst og alvorligst have gentaget.«

Varde, 8. Oktober 1749. 1. Da der er klaget over Skolevæsenets slette Tilstand, skal Provsterne »med det allerforderligste« indberette, om Kongens Befalinger er efterkommet af vedkommende, ellers give Forslag om, hvorledes Manglerne kan rettes.

2. »Da man ogsaa helt ugerne maa fornemme, at adskillige Præster af blot Magelighed uden anden vigtig Aarsag lader oftest deres Prædikener forsyne ved andre, særdeles ved Degnene, saa anbefales Præsterne efterdags selv at forrette deres Embeder, saa ofte de ikke derfra ved uomgængelige Aarsager er forhindret, ligesaa og Provsterne dermed efter Lovens Tilhold vilde have nøje Indseende og, om alvorlig Formaning ej kan hjælpe, det nærmere indberette.«

3. Da en og anden Provst stadig ikke indsender de aarlige Fortegnelser over fødte og døde i rette Tid, erindres de derom »for den ellers i manglende Fald deraf flydende Ulempe at forekomme«.

Ribe, 17. Juni 1750. 1. Provsterne skal paase, at Restancer fra Kirker og Præster indbetales.

2. Da det ugerne er fornummet, at nogle Provster ikke aarlig visiterer trods Lovens udtrykkelige Befaling, tilholdes alle at rette sig herefter og efter de tidligere givne Monita, samt aarlig indsende Beretning om Forholdene i Menighederne og blandt Præster, Degne og Skoleholdere.

3. Ægteskabsbevillinger, som indsendes til Biskoppen, skal ledsages af Slægtskabs- og Formueattester, for at vedkommende ikke skal sinkes i deres Forehavende.

4. Biskoppen gentager sin Forestilling fra tidligere Synoder om Nødvendigheden af navnlig det nye Testaments Udbredelse i Menighederne, og da det forventes, at enhver indser den store heraf flydende Nytte og derfor gør sig Umage for at afsætte saa mange Eksemplarer som muligt, skal Præsterne gennem Provsterne forlange det Antal Eksemplarer, de ønsker. Biskoppen vil derpaa rekvirere dem fra København.

5. Ved Henvendelse til Stiftsprovsten eller Biskoppens Amanuensis kan nogle Penge faas til Laans.

Varde, 14. Oktober 1750. 1. Provsterne skal, naar de indberetter en Præsts eller Degns Død, huske at nævne Dødsdagen, og hvem der har Kaldsret.

2. »Da det meget ugerne er fornummet, at en og anden iblandt Gejstligheden ikke skal undse sig ved i offentlige Forsamlinger at være til Forargelse med *Raillerie*, uanstændige *Diskurser*, *Dans* og *Spil etc.*, saa bliver saadanne alvorlig formanet nøje at betænke deres vigtige Embede og det store Ansvar, der ligger

paa dem, om de ved saadan Omgang giver Anledning til, at deres Embede bliver lastet og de ugudelige styrket i deres Synder, og haver Provsterne enhver i sit Herred saavel med saadan som al anden Gejstlig hedens Opførsel at have tilbørlig Indseende, og om de sligt ej ved Formaninger kan faa *remederet*, det for Biskoppen at angive, saafremt de ikke som selv skyldige vil anses. Ligeledes vil Provsterne nøje paaagte, at ingen Skoleholdere, som paa et og andet Sted skal være sket, holder Brændevinssalg og saaledes et Slags utilladeligt Krohold, og om det ej ved Advarser og anden lovlig Anstalt var at afskaffe, da sligt til Biskoppen at indberette, at saadanne forargelige Skoleholdere derefter kan vorde *removeret*, og Skolerne med retsindige Personer forsynet.«

3. »Da tillige det meget ugerne maa fornemmes, at en og anden iblandt Præsterne meget letsindigt *trakterer* deres Embede og undertiden kommer saa uberegt paa Prædikestolen, at de næppe selv ved, hvad de vil sige, saa endog den enfoldige Almue kan forstaa det og støde sig derover, saa bliver herved til sligt, saa meget muligt er, at forekomme befalet, at samtlige Præster herefter i en dertil indrettet Bog indfører i det mindste en udførlig *Disposition* over det formemste Indhold af deres hver Søn- og Helligdag holdende Prædikener, som de altid vil holde i den Stand, at de ved Provstens og Biskoppens *Visitatser* kan forevises, saafremt de ikke i dets Mangel for Ulydighed mod denne paa kgl. allernaadigst Befaling grundet Anordning vil vorde anset.«

4. Degnene er forpligtet til paa Kirkestævne at forkynde de tilsendte Auktions-Plakater for gejstlige Dødsboer uden Betaling.

Ribe, 16. Juni 1751. 1. Det indskærpes, at da Lejersmaalsbøder fra Præster og Anneksgaarde tilfalder

fattige Præsteenker, skal Meddelelse om Lejermaal paa nævnte Steder gives Biskoppen.

2. Provsterne opfordres til at tegne Subskription paa den af Kommandørkaptajn de Thurah fra Engelsk oversatte Traktat om Døden (af W. Sherlock).

3. Stesows Huspostil for lærde og ulærde, som er oversat paa Dansk, anbefales Provsterne og Præsterne, saa de baade selv forudbestiller Bogen og søger at skaffe den Indgang i deres Menigheder.

4. Degnen for Nøvling og Sinding anbefales til den sædvanlige Brandhjælp.

Varde, 6. Oktober 1751. 1. Præsterne maa huske ved Ægteskabsdispensationer, naar noget skal erlægges til nærmeste Hospital, da samtidig med den tidligere omtalte Attest at indsende Originaldispensationen, da ingen Resolution ekspederes forinden.

2. Den Provsterne tidligere givne Erindring om at have Indseende med, at de kgl. Forordninger om Bryllup, Barsel etc. paa Helligdage bliver efterlevet, indskærpes.

3. Stiftsprovst Bützow i Aalborgs Udlægning af Johannes Epistler og nogle andre Skriftens Sprog anbefales.

Ribe, 14. Juni 1752. 1. Da nogle Præster skal undlade fra Prædikestolen at oplæse de anordnede kgl. Forordninger, f. Eks. om Sabbatens Helligholdelse og Bryllupper paa Landet paa de forordnede Dage m. m., skal Provsterne sørge for, at Kongens Vilje sker.

2. Da adskillige Degne skal udeblive med de Pensioner, de er pligtige at betale til Latinskolerne, skal Provsterne drage Omsorg for, at Restancerne indkommer inden Ribe Landemode næste Aar.

Varde, 11. Oktober 1752. 1. »Som det af de fra Præsterne Tid efter anden indkomne *Relationer* fornemmes, at en Del Forældre enten *opprimerer* deres

Børn eller formedelst anden deres Forsømmelse eller Uagtsomhed er Aarsag i Børnenes Ulykke paa andre Maader, saa vilde samtlige Præster efter Lovens 255 Artikel 10⁸) i deres Prædikener flittigen formane Forældrene i denne Sag at bruge al mulig Varsomhed og Forsigtighed.α

2. Provsterne skal have nøje Indseende med, at den kgl. Forordning om Hjemmedaab og Reskriptet om privat Kommunion⁹) ikke misbruges, da de, der handler derimod, maa tilskrive sig selv de deraf flydende Ulejligheder.

3. Da Kommandørkaptajn de Thurah har oversat en ny Traktat af W. Sherlock (om Guds Forsyn), anbefales denne til Gejstligheden.

Ribe, 20. Juni 1753. 1. Det indskærpes paany alvorligt Provsterne at have Opsyn med deres Herreders Gejstlighed.

2. Kommandørkaptajn de Thurachs Bog ligger færdig til Trykken, og Gejstligheden anmodes om at indgive Bestilling. Ligeledes henledes Opmærksomheden paa et Skrift af den tidligere Præst i Lejrskov, Alb. Thurah, om det gamle Sorø Akademi.

Varde, 3. Oktober 1753. 1. Provsterne skal sørge for, at der findes reglementerede Justitsprotokoller i Herrederne.

2. Da Dr. Goiske ved Københavns Universitet vil udgive en Forklaring over Søndagens Evangelier, skal Provsterne i deres Herreder lade et Prøveark cirkulere og derpaa indsende Bestillinger. Forfatteren vil da afgøre, om Bogen kan trykkes.

Ribe, 19. Juni 1754. 1. Da nogle Provster ikke har indsendt Afskrifter af Fundatser, Donationer og Gavebreve i Kirker, Skoler og Hospitaler (efter kgl. Befaling af 3. Nov. 1753) erindres de alvorlig om at gøre det inden August Maanedes Udgang.

2. de Thurah sender nogle af sine Oversættelser til Uddeling mellem Herredspræsterne.

Varde, 9. Oktober 1754. 1. Da der stadig er en Del Restancer fra Kirker og Præster, skal Provsterne faa dem inddrevet til næste Ribe Landemode og i det hele have Indseende med, at Præsternes og Kirkernes Udgifter leveres i rette Tid. Det samme gælder Degnenes Pensioner til de lærde Skoler.

2. Af Lemvig Hospitals Midler kan 167 Rdl. 2 Mk. 12 Sk. udlaanes til førstkommende 11. Juni mod 4 pCt. Rente.

Ribe, 18. Juni 1755. Da adskillige Rettigheder efterhaanden er bortkommet fra en Del Embeder, idet de originale Dokumenter er forsvundet, anmodes alle gejstlige, som har saadanne i Hænde, at indsende disse til Opbevaring i Stiftskisten.

Varde, 8. Oktober 1755. 1. Da Degnene undertiden ikke holder deres Boliger i forsvarlig Stand, skal Provsterne nøje paase, at saadant sker, eventuelt fraødrage Betaling herfor fra Dødsboet.

2. Den ved sidste Landemode udsendte Anmodning om at indsende Originaldokumenter gentages »paa det alvorligste«.

3. Sognepræst for Slangstrup og Ugelse Menigheder, Hr. Zwergius' Bog om det sjællandske Kleresi anbefales.

Ribe, 17. Juni 1756. 1. »*Domini Præpositi* vilde have behørig Indseende med at Præsterne overalt, nøjere end paa nogle Steder sket er, iagttager deres Embeds Pligt i Henseende til *Katekisationen* og Skolernes flittige Besøgelse, saa og derudi foregaa dem med deres eget priselige Eksempel«.

2. »Ligeledes vilde Præsterne alvorligen tilholde Degnene og Skoleholderne til med tilbørlig Flid at gøre deres Embede, og i Tilfælde enten af Forsøm-

melse eller forargeligt Levned sligt for Provsten angive, som derpaa med Formaninger og Advarsler søger at raade Bod, om sligt ikke kan hjælpe, da saadant deres Forhold til nærmere Foranstaltning til Biskoppen indberette.«

Varde, 6. Oktober 1756. 1. Provsterne, som paa deres Visitatser bør tage Syn over Herredskirkernes Brøstfældighed, skal tilstille Kirkens Patron eller Ejer en Genpart deraf, for at de i paakommende Tilfælde kan være fri for Ansvar.

2. Det indskærpes atter paa det alvorligste i rette Tid at indsende Pensionerne til de latinske Skoler.

Ribe, 15. Juni 1757. 1. »Da det ifølge *Reskript* af 6. November 1744 under kongelig Unaade og derpaa følgende Straf er Præsteskabet aldeles forbudt af fattige og Almuefolk at imodtage det mindste til Belønning af dennem, som agter at gaa til *Konfirmation*, og ej heller dennem derfra at afvise eller derved at opholde længere, end højst nødvendig udfordres at underrette dem om deres Saligheds Sag, saa bliver om samme kongel. allernaadigst Befaling herved gjort alvorlig Erindring, og vedkommende formaar da lige saa lidet af utilbørlig Aarsag fra *Konfirmationen* at afvise saadanne, hvilke tilstrækkelig er undervist og i deres Levned ustraffelige, som dertil at antage dem, der endnu maatte mangle den fornødne Undervisning i deres Saligheds Sag, da saadanne ellers i Tilfælde af vedkommende bevislig Klage derover maa vente paa tilbørlig Maade at vorde anset.«

2. »Saasom det er højlig magtpaaliggende, at *Ministerial*-Bøgerne alle Tider og paa alle Steder holdes i forsvarlig Stand, paa det der i paakommende Tilfælde kan have de fornødne Efterretninger, saa formaner *Domini Pastores* derudi endnu nøje at iagttage deres

Pligt og at vise al mulig *Accuratesse*, hvormed ogsaa *Domini Præpositi* vilde have alvorlig Indseende«.

Varde, 5. Oktober 1757. 1. Provsterne skal paase, at Katekisationer paa de befalede Tider afholdes oftere og alvorligere, end det er sket nogle Steder, og deri foregaa med et godt Eksempel.

2. Provsterne paalægges »uden videre Erindring« aarlig og i rette Tid at indsende Fortegnelse over fødte og døde samt Besked om Korn og Fedevarer i Herrederne, ligeledes »de saa ofte rekvirerede og dog fra en Del Provster adskillige Gange udeblevne Visitatslister og Efterretninger angaaende Kirkernes befundne Tilstand«.

Ribe, 14. Juni 1758. 1. Ligger Hovedsogn og Anneks hver i sit Herred, skal Studieskat og Katedraticum udleveres til den Provst, i hvis Herred Hovedsognet ligger, men Kirkernes Udgifter skal refereres for den Provst, i hvis Herred Annekset ligger.

2. Stiftets Degne opfordres til at yde den brandlidte Degn i Vilslev en Gave.

Varde, 11. Oktober 1758. »Da der fra nogle Steder indkommer Klagemaal, at en Del Forældre modvillig skal holde deres Børn fra de i Sognene oprettede Skoler, saa vil *Domini Præpositi et Pastores* desmere se den kongl. allernaadigste Forordning af 23. Januar 1739 *stricte* efterlevet, paa det slig Ungdommens utilbørlige Forsømmelse alvorlig kan blive afstraffet«.

Ribe, 20. Juni 1759. 1. Præsterne anbefales at tegne sig for Sognepræst Jørgen Hee, Allerup og Davindes, »grundige og opbyggelige Skrift over Passionen«.

2. Hos Biskoppens Amanuensis kan endnu købes Prokansler Pontoppidans Bøger om »Verdens Nyhed« og om »Sandheds Kraft mod Religionsspottere«.

Varde, 3. Oktober 1759. 1. Præsteskabet opfordres til at yde Hr. Lambert Borch i Ho Brandhjælp.

2. Naar nogen Præst herefter ønsker at rejse ud af Stiftet, maa han ikke alene indberette hvorhen og hvorlænge samt hvorledes Menigheden imidlertid bliver betjent, men ogsaa oppebie Tilladelsen, før Rejsen begyndes.

3. »Da jeg saa ofte har formanet, at de unge, i det seneste naar de præpareres til Konfirmation, førte saaledes altid sit nye Testamente med sig til deres Sjælesørgere, at de i det ringeste maatte være vel verserede i en og anden af Evangelisterne, saa mange som med nogenledes Nemme er begavet, førend de til Konfirmation antages, men dog alligevel maa beklage, at jeg paa Visitats oftest savner den Glæde at se Frugten af denne min Formaning, saa ombedes *Domini Præpositi et Pastores* paa det allerkærligste og indstændigste, at de i Betragtning af den ubeskrivelige Nytte, som Sjælene af Guds Ords villige og alvorlige Læsning og Betragtning i Liv og Død ufejlbarlig kan høste, enhver i sin Sted gør al mulig Flid dertil og ikke alene alvorlig driver paa, at samme Bøger anskaffes og af dem, det formaar, betales, men endog om nogenlunde muligt finder Udveje til, at de uformuende og fattige ogsaa kunde bekomme dette uskatterlige *Klenodie*«.

Ribe, 18. Juni 1760. 1. Da det baade er ubilligt og uforlødent, at Degne, hvor Hovedsogn og Anneks ligger i hvert sit Herred, bebyrdes med at ombære Provstebreve i to Herreder, skal de herefter kun gøre det i det, hvori Sognepræsten bor, dog med Undtagelse af dem, der særlig angaar Kirkeskolen eller de fattige i Annekset, hvorom Sognepræsten ellers ikke kan faa Underretning fra sin Provst.

2. Det paatales skarpt, at Fortegnelserne over fødte og døde dels ganske udebliver fra et og andet Herred, dels indkommer over Tiden, hvorfor Præsterne for

manes til straks efter 1. Sønd. i Adv. at tilstille Provsterne dem samt ogsaa fremtidig en Liste over viede Par, for at Provsterne inden 3. Sønd. i Adv. kan indsende Fortegnelserne, »og jeg, som i den Sag har lidt mere Fortræd, end man forestiller sig, kan saaledes derfor herefter vorde forskaanet«.

3. Præsteskabet opfordres til at yde Hr. Peder Høyer i Oddum Brandhjælp.

4. Det bekendtgøres, at 4. Del af »Økonomisk Magasin« kan faas til Købs hos Biskoppens Amanuensis, ligeledes Prokansler Pontoppidans Prædikener og i nogle faa Eksemplarer hans Skrift »Sandheds Kraft mod Religionsspottere«.

Varde, 1. Oktober 1760. 1. »Efterdi jeg ved en og anden Lejlighed fornemmer, at det fattes her og der paa den alvorlige og bestandige anbefalede højst magtpaaliggende *Katekisation* uagtet de derom udgangne kongl. allernaadigste Forordninger saavel som og i afvigte Aaringer skete *Synodal*-Erindringer, saa vilde *Domini Pastores* selv tegne, baade hver Gang deres *Katekisation* saa vel som og af hvad Aarsag samme er bleven hindret og samme Fortegnelse til hvert Landemode mig indsende.«

2. De, der har bestilt Prokansler Pontoppidans Bog »Origenes Hafnienses«, maa afhente den hos Amanuensis. Endvidere henledes Opmærksomheden paa samme Forfatters Prædikener og 4. Del af »Økonomisk Magasin«.

Ribe, 17. Juni 1761. 1. Provster og Præster maa ved Indsendelsen af Fortegnelsen over fødte, døde og copulerede, som senest maa være tilstillet inden 3. Sønd. i Adv., huske at angive, hvor mange af de fødte og døde der er Mænd, og hvor mange Kvinder.

2. »Da der endnu rester nogle af de forlangte Efterretninger om *Katekisationen*, saa formodes vist, at

samme med forderligste indsendes. Deres Velærværdigheder *Domini Præpositi et Pastores* mærke vel, at det ikke sker til nogen flittig Guds Tjener at lægge Byrde paa, da man meget vel ved, hvor mange Forhindringer sig allevegne kan indfinde, men aleneste for at opmuntre dem, som har idet forsømmelige, dog paa en Maade, som kan regnes blandt de mildeste og kærligste.«

3. Hos Amanuensis kan faas til Købs: »Om den aandelige Aarvaagenhed« af Hr. Neuchs i Vejle.

Varde, 7. Oktober 1761. 1. Da der kun fra 6 Herreder, trods Biskoppens Skrivelse af 24. Jan. 1760, er indkommet Svar paa, hvorvidt der burde foretages Rettelser i de Efterretninger fra Stiftet, som hører til Justitsraad de Hofmanns Samling af Stiftelser og Fundationer, maa Provsterne til betimelig Tid skaffe Underretning baade om det manglende Stof og de historiske Efterretninger fra Sognene, saa det kan være Forfatteren i Hænde inden Aarets Udgang. Det maa ogsaa meldes, om der fra et Herred intet er at erindre, eller om Provsterne muligt har forhandlet direkte med de Hoffmann, for at Ekspeditionen fra Bispekontoret ikke skal forsinkes.

2. Da Biskoppen hvert Aar har »stor Fortræd« af, at nogle først indsender Fortegnelsen over fødte og døde og copulerede langt over Tiden, indskærpes endnu engang de tidligere saa ofte gentagne Synodalpaabud paa det alvorligste. Ligeledes maa Præsterne huske at opgive de fødtes og dødes Køn.

Ribe, 16. Juni 1762. 1. Da der er stor Forsømmelse hos en og anden Degn ved Bispebrevens Befordring, skal Provsterne paa den notere Modtagelses- og Afsendelsesdato.

2. Det bekendtgøres, at Stiftsprovst Bützows Forsklaring over de 2 sidste Kapitel af 1 Joh. Brev kan

faas til Købs; nogle Eksemplarer af Forklaringen til de første Kapitler kan ogsaa erholdes.

Varde, 6. Oktober 1762. 1. »*Domini Pastores* vilde uden Ophold fordre Skudsmaal af de fremmede Kvindes personer, som kommer til deres Sogne, saafremt de vil *prætendere* nogen Rettighed til deres Bryllupper, naar saadanne bliver der trolovet«.

2. Efter Geheimeraad Holsteins Paamindelse erindres Provsterne om, at Kontingenterne til hvert Landemode leveres i samme Møntsort, som de er modtaget i.

3. Prokansler, Dr. Pontoppidans Bog »Sjælens Udødelighed« anbefales; den kan ligesom 6. Bind af »Økonomisk Magasin« faas til Købs hos Amanuensis.

Ribe, 15. Juni 1763. 1. Provsterne opfordres alvorligt til at sørge for, at alle Restancer bliver indbetalt til næste Varde Landemode, samt at alle Kontingenter, der fremtidig ikke er indkasseret i rette Tid, bliver inddrevet ved Eksekution.

2. Nogle Eksemplarer af Hr. Bergs Samlinger af Forordninger og Reskripter maa snarest afhentes og betales.¹⁰⁾

3. 4—500 Rdl., som stammer fra nogle Dødsboer, kan udlaanes mod billig Rente hos Stiftsprovst Stokke-mark. —

4. »Eftersom de paa mange Steder holder Bryllupper om Lørdagen, hvorved Natten derpaa til slet Forberedelse til Søndagen ofte ilde misbruges, saa vilde *Domini Præpositi et Pastores* saa vidt muligt stræbe, at Bryllupper hellere til en anden Dag bliver udsat«.

Varde, 5. Oktober 1763. 200 Rdl. kan til Dec. Termin udlaanes hos Amanuensis mod billig Rente.

1) Afgift til de lærde Skoler. 2) Mortensdag. 3) Provsterne skal undersøge de i Herredet værende theologiske Kandidaters Forhold og indberette dem. 4) D. L. 2-5-2: Præsterne maa ikke forrette Hjemmedaab og Kommunion uden Fornødenhed. 5) Der sigtes til Kvægpesten. 6) D. L. 1-15-15 handler om Degenes Forpligtelser i saa Henseende. 7) Medhjælperinstitutionen, en Slags Menighedsraad, oprettedes ved Forordg. 29/3 1629 og skulde navnlig bistaa Præsten i Kirketugtssager. 8) D. L. 2-8-10. 9) Reskript af 7/1 1741 og Forordning af 3/7 1745 indskærper D. L. 2-5-2. 10) Samlinger af kgl. Forordninger, Reskripter og Plakater (ang. gejstlige Forhold) udgivet 1761 af Hans Mich. Berg.

Riberhus Slotsbanke.

En Beskrivelse fra 1835 med Indledning
og Noter fra 1941.

Ved Chr. Axel Jensen.

De Nødhjælpsarbejder, som forrige Aar gennemførtes paa Riberhus, vakte Opmærksomhed over hele Landet og fulgtes med særlig stor Interesse af den stedlige Presse. Videbegærligheden var ikke altid let at tilfredsstille saa hurtigt, som det ønskedes; naar en lille Murstump dukker frem af Jorden, kan det tage en vis Tid, inden man formaar at bestemme dens Alder og Betydning, og stundom naar man maaske slet ikke noget helt sikkert Resultat. Selvfølgelig kunde ikke alle Avismeddelelser blive lige korrekte, men det vilde ogsaa være urimeligt at forlange. Hovedsagen er, at et saadant Udgravningsarbejde i vore Dage kan anses for godt Avisstof. Thi hvis det ikke var Tilfældet, vilde det vel slet ikke blive sat i Værk. Selv et Nødhjælpsarbejde maa have sin Mening og sin Hensigt, og uden en udbredt og vaagen Forstaaelse af de historiske Mindemærkers Værdi og de arkæologiske Udgravningers Betydning vilde det have været utænkeligt, at Ribe Turistforening med Redaktør C. Willemoes i Spidsen, skulde have arbejdet utrætteligt for at faa Sagen gennemført, og at Regering og Rigsdag skulde have ofret store Summer for at faa oprenset Gravene omkring Slotsbanken og undersøgt og

bevaret dens sparsomme Murrester, lige saa lidt som Naturfredningsnævnet vilde have værnet Bankens Omgivelser, for at bevare det Sammenspil mellem Kulturminde og Natur, der gør Stedet saa skønt og stemningsfuldt.

De sidste, haarde Krigsjaar har vel givet denne Indstilling ny Livskraft, men den var allerede paa Forhaand en Selvfølgelighed her i Danmark, fordi den er et logisk Resultat af den nationale Udvikling i de sidste tre, fire Menneskealdre. Det kan være nyttigt at minde om, at for kun godt et Hundredaar siden var den herskende Stemning en ganske anden. Trods Oehlenschläger og Grundtvig stod ikke blot det brede Folk, men ogsaa Autoriteterne ganske ligegyldige overfor et Fortidsminde som Riberhus. Voldstedet tilhørte dengang det Mathurinske Legat, som bestyredes af Stiftamtmanden og Biskoppen. Men dette forhindrede ikke, at Ruinerne vedblivende benyttedes som Stenbrud; den energiske, af Amtet højt fortjente Stiftamtmand W. J. A. Moltke, hvis Mindestøtte staar i Ribe Plantage, interesserede sig mere for de nye Landeveje end for Murresterne, og netop Chaussèerne blev Aarsagen til Ruinernes sidste og grundigste Udplyndring, de gav paa en nem og billig Maade Vejmateriale i den stenfattige Egn.

Som et undskyldende Moment for denne Vandalsisme kan anføres, at Arkæologien dengang endnu var i sin spæde Barndom og Studiet af de middelalderlige Mindesmærker næppe engang paabegyndt; den hjemlige Arkitekturhistorie dyrkedes kun af en eneste Mand i Landet. Datidens Historieforskere studerede Bøger og Papirer, men at kombinere de skriftlige Kilder med de bevarede Monumenter af Jord og Sten var ikke deres Sag. Som bekendt savnede Ribe ikke Historikere. Rektor ved Katedralskolen var 1814—45

den ansete og dygtige Skolemand Peter Nicolai Thorup, titulær Professor og Dr. phil. for et filologisk Arbejde om Cicero, aandeligt interesseret paa mange Omraader, dygtig Dilettantskuespiller, Digter baade paa Dansk og Latin og endelig ogsaa Forfatter af historiske Afhandlinger. Han ordnede sammen med sine Adjuncter Ribe Raadstuearkiv, og i de aarlige Skoleprogrammer for 1823 til 1843 udgav han og andre Latinskolelærere, især P. Adler, værdifulde Studier over Byens Historie. Blandt disse findes ogsaa en større Afhandling af Rektoren selv, hvis Emne er: »Historiske Efterretninger om Riberhus« (1835), et solidt og for sin Tid agtværdigt Arbejde, der vidner om et ikke ringe Kendskab til ældre Litteratur og Dokumenter. Men hvad han skriver om selve Slotsbanken, er unægtelig misforstaaet og mangelfuldt, og ikke med et eneste Ord nævner han den nedbrydende Virksomhed, som hans høje Foresatte, Stiftsamtmanden og Biskoppen, lod foregaa derude.

Heller ikke andre synes at have vovet sig frem med offentlig Kritik, men heldigvis var der dog en anden Latinskolemand, der bedre forstod at bruge sine Øjne, og som nedskrev Efterretninger om Slotsbankens Udseende og Skæbne i disse Aar, nemlig Adjunct *P. T. Hanssen* (1780–1841), en indfødt Ripenser, der selv har leveret et enkelt fortjenstfuldt Bidrag til Skoleprogrammernes historiske Studier. Om han har samarbejdet med Rektor Thorup, eller om han selv har tænkt at skrive om Riberhus, skal ikke drøftes, men hans Interesse for Slotsbanken viser sig i hans Forhandlinger med Commissionen til Oldsagers Opbevaring, der som bekendt var Nationalmuseets Forgænger baade i det egentlige Museumsarbejde og i Omsorgen for Mindesmærkerne ude i Landet.

Brevene er bevarede i Museets Arkiv.

I Maj 1834 indsendte han til Commissionen nogle Smaating, der var fundne paa Tomten af Riberhus*), og i Følgeskrivelsen til Commissionens Sekretær, den berømte Museumsmand Chr. Jürgensen Thomsen, bemærkede han bl. a.: »Jeg har i anden Anledning optaget en Profil og Grundtegnning af Riberhuus Slotsbanke, som den nu sees, og hvorpaa der er angivet hvad man i de senere Tider har ved Eftergravning fundet af de levnedede Grundvolde. Dersom De troer, at en slig Tegning kunde interessere, vilde De maaſke med et Par Ord underrette mig derom, og jeg skal da tilstille Dem samme engang i denne Sommer«. Slet saa hurtigt som lovet gik det ikke, men 3. Maj 1835 skriver Adjunkten bl. a.: »Hermed lader jeg følge en Grundtegnning med Profiler af Riberhuus, saaledes som samme nu viser sig. Af den dertil hørende Forklaring vil De kunne gøre Dem en nogenlunde Forestilling om, hvorledes denne Levning fra Fortiden viser sig, ifald jeg ellers har været saa heldig at fremstille samme saa tydeligt, som jeg ønskede. Skulde jeg derved have leveret et Bidrag, der kunde anses værdigt at indlemmes i den Samling af Tegninger, Musæet opbevarer, skal det være mig særdeles kjært. Iøvrigt maa jeg lade Dem bemærke, at Tegningerne ikke er udførte med mere Kunstfærdighed, end jeg var i stand til at præstere«.

Thomsens Svarskrivelse er ikke bevaret, men den er afsendt, thi 6. Aug. 1835 hedder det i et sidste Brev om denne Sag: »Det er mig kjært, at De er tilfreds med den indsendte Tegning, der hvor ufuldkommen den end er, dog kan give en nogenlunde Idee om Slotspladsen, og jeg glæder mig til det Haab at see Dem her, da det skal være mig en Fornøielse at føre Dem omkring og mundtliggen oplyse, hvad

*) En Glasrude, Foden til et Vinglas og et Stykke af et Lerkrus.

der for den med det Locale Ubekjendte ei saa tydeligt kan skriftligen fremsættes«.

Hverken i disse Breve eller i den Tekst, som ledsager Tegningen, yttre Adjunkt Hansen nogensomhelst Forargelse om Ødelæggelserne. Han paakalder ikke Oldsagscommissionens Hjælp mod Vandalerne. Forklaringen paa Skolemændenes Tavshed er rimeligvis den, at man har været nøjsom og slaaet sig til Taals med et meget beskedent Resultat. Ad anden Vej vides det, at Stiftamtet allerede i 1833 til en vis Grad blæste Retræte og indstillede Demoleringsarbejderne. I en Skrivelse af 15. Juli 33 fra Stiftsøvrigheden til Stiftsrevisor bifaldtes den af Revisoren foreslaede Betaling, 10 Skilling dansk Hamburger Courant pr. Cubikalen af de hugne Sten, som Byen og Private havde ladet opgrave paa Slotsbanken, og det fastsloges, at da Byen nu har faaet de Sten, den behøver, og det samme formodes at være Tilfældet med de private*), »ophører al Gravning i Slotsbanken for Fremtiden, naar ikke vor specielle Tilladelse forevises Hr. Stiftsrevisoren«, og desuden anmodes han »tjenstlig om behagelig at ville bringe i Erindring, at de Steder, hvor Sten er opgravede, snarest muligt foranstaltes tilkastede og jævnedes for saa vidt det ikke allerede maatte være sket overensstemmende med vor Skrivelse af 6. Oct. f. Aar«.

Aaret 1833 synes da at betegne Afslutningen af den halvandenhundredaarige Nedbrydningsperiode i Riberhus Historie. Sivene bredte sig i Gravene, og

*) Hvor mange Kubikalen Sten Byen havde faaet til Skibbroen, skulde nøjere undersøges. 37 Kubikalen var anvendt til Apoteker Stöckens Fortov, 12 á 16 Kubikal. til hans Gaard, 6½ Kubikal. til Mad Dessauer og et ikke nøjere bestemt Antal til Mad. Eilshou. De ved Gravningerne opkastede utilhugne Sten kunde overlades Byen uden Betaling, men private skulde betale 12 Skilling Hamb. Cour pr Læs. — Skrivelsen er refereret efter en Afskrift i Nationalmuseets Arkiv.

Faarene græssede roligt paa Banken. Senere Angreb paa Stedet blev lykkeligt afslaaede. Da en Ribe-Comite til Byens Forskønnelse 1850 anmodede om Tilladelse til at beplante Banken, svarede Indenrigsministeriet nej, fordi Thomsens Efterfølger, J. J. A. Worsaae fraraadede denne Tanke meget indstændigt. Han fremhævede Voldstedets minderige Historie og dets imponerende Beliggenhed i den flade Egn. Beplantningen vilde vanskeliggøre en Udgravning, som allerede var bragt paa Bane af Hs. Majestæt Kongen, og Træerne vilde hindre Beskueren i at danne sig en klar Forestilling om Voldbankens Form. »Hvad Ribe By vilde vinde ved at erholde en Træplantning paa Voldbakken, vilde den derfor paa den anden Side tabe ved at maatte opgive en fri og let tilgængelig Oversigt af en yderst mærkelig, til Byens og hele Landets Historie paa det Nøjeste knyttet Fortidslevning.« Det er en ny Tids Tone, vi her for første Gang hører!

1873, da Ribe skulde have Jernbane, ønskede Borgerne Stationen lagt ved Havnen, uden Hensyn til, at Voldstedet da maatte gennemskæres af Banelinien. Men Faren drev over, og 1874 forhindrede Worsaae Amtssygehusets noget mindre voldsomme Plan om Anlæg af en Iskælder i Banken.

Men bortset fra det lille Udgravningsforsøg, som Kong Frederik 7. fik iværksat, og som ikke har efterladt sig skriftlige Spor, lokkede Riberhus ikke Arkæologerne til et nøjere Studium. Rimeligvis har netop Adjunkt Hanssens Beskrivelse skræmmet Museumsmændene. Den eneste Mand, der i det 19. Aarhundrede har søgt at trænge ind i Slotsbankens Problemer, var ikke en Videnskabsmand af Faget, men en norsk Dilettant, en Medarbejder ved Norges geografiske Opmaaling, Sektionschef W. Mathiasen i Kristiania.

Dansk af Herkomst havde han fattet en brændende Interesse for det fjærne Fortidsminde, og skønt han selv næppe nogensinde havde set det, udarbejdede han i 1890erne, endda i flere reviderede Udgaver, Grundplaner og Modeller af det forsvundne Slot. Exemplarer af Planerne skænkede han baade til Nationalmuseet og til den antikvariske Samling i Ribe, og en lille Model staar nu i Ribes Kunstmusæum. En større Model naaede aldrig til Danmark, og den rørende Ihærdighed var noget af en Tragedie. Han studerede flittigt de gamle Lensregnskabers og Synsforretningers Oplysninger om Bygningerne og de faa eksisterende Billeder af Slottet, dels det bekendte Ribepropekt i Braunius' »Teatrum urbium« (det store Værk om Europas Byer, der udkom i Kølñ o. 1580, og hvortil den kgl. Statholder i Hertugdømmerne, den lærde Adelsmand Henrik Rantzau, skaffede ham Materiale fra den danske Konges Lande), dels den signaturmæssige, ganske ukorrekte Fremstilling paa Bykortet i Danchwerths Landesbeschreibung der zwei Hertzogthümer Schleswich und Holstein (1652), der benyttede Kartografen Johannes Meiers Forarbejder. Men Mathiasen savnede de nødvendige Forudsætninger til at kritisere sine Kilder, og hans Resultater blev derfor sørgeligt forfejlede. Forledt af de gamle Regnskabers vekslende Navne paa Slottets enkelte Bygninger anbragte han paa Banken adskillige Huse, som aldrig har eksisteret, og han placerede dem alle parallelt og efter rette Vinkler, skønt de i Virkeligheden har ligget ganske skævt. De Billeder af Slottet, som senere er fremkomne i Ribe, og som bygger paa Mathiasens Resultater er derfor alle misvisende.

Naar det gik saa galt, var det ikke mindst, fordi han ikke vilde anerkende Hanssens Oplysninger fra 1835 og ganske skød dem tilside. De kom først virkelig

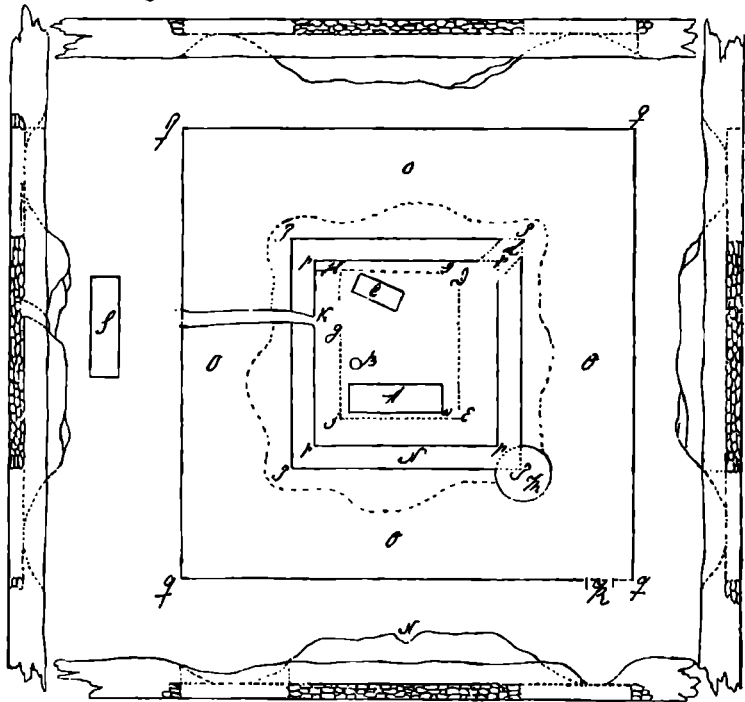
til Nytte i 1908, da Ribe Turistforening bevægede Nationalmusæet til at foretage en lille Prøvegravning paa Slotsbanken. Ved denne Lejlighed ydede de god Vejledning til at finde og forklare de enkelte Murrester, som da blev konstaterede, og deres Paalidelighed bestod Prøven, hvilket er fremhævet i en lille Avisartikel, som Forf. af disse Linjer skrev i Ribe Stiftstidende 27. Juni 1908.

Nu, efter de langt mere omfattende Gravninger i 1941, kan der selvsagt tegnes et langt bedre og nøjagtigere Kort over Slotsbanken og dens Ruiner end den lille Skitse, der ledsagede den nævnte Avisartikel. Men de Hovedtræk, som blev paapeget i 1908, har vist sig rigtige, og atter har Adjunct P. T. Hanssens Oplysninger gjort deres Gavn. Selv om der senere vil fremkomme et lille Skrift om Udgravningens Resultater, fortjener hans Arbejde at blive kendt i videre Kredse. Det giver et mærkeligt Billede af Riberhus' sidste Fornedrelsestid, og de tilføjede Noter vil fremhæve, hvor sundt og rigtigt den gamle Latinskolelærer har set og ræsonneret ud fra sine mangelfulde Forudsætninger.

Forklaring om Grundtegningen og Profilerne af Riberhus.

A. Her har rimeligen Hovedbygningen staaet. Grundvolden er i Begyndelsen af dette Aarhundrede i 1801–2 opbrækket, og Gruset anvendt til en Vei norden for Byen, som af daværende Stiftamtmand Moltke blev anlagt. I Kjelderens skal man fundet Levninger af Viinfade. Da man ikke i antiquarisk Hensigt foretog Eftergravninger, men blot søgte Grus, kan der ei gives nogen fuldkommen Oplysning om denne Grundvolds

Plan og Profiler af Ribe's gamle Slot, 1834.

Riberhus, tegnet af Adjunct P. T. Hanssen 1834.

Udenom Grundplanen ses Profilerne, der viser Konturer af Bankens fire Sider og Tværsnit af Gravene. A, B, C, D, E og L. Rester af Bygninger og Mure (B. Brønd?). E, F, G, H, I. Slotsbankens Randvolde. K. Nedgangen til Broen. M. Borgens søndre Hjørnetaarn. N. Kloak. O-O. Gravene. P-P. Slotsbankens nedre Omkreds. p-p. Slotsbankens øvre Omkreds. q-q. Gravenes ydre Omkreds. R. Kanal. S. Bygningstomt (i Staldgaarden).

Beskaffenhed, og jeg har optaget Tegningen efter den Fordybning, som ved Eftergravningen var dannet. I det sydlige Hjørne, betegnet med Lit. a, fandtes endnu 1833 Hjørnemuren af 2 Alens Tykkelse. Grunden bestod af i det mindste fire Lag svære Kampestenene. Dette Stykke Muur blev nedbrudt til Opfyldning ved et Vejanlæg og Kampestenene til Brolægning ved Toldbodgaarden.¹⁾

B. Her er det Sted, hvor Brønden har været. Nu er der kun en ubetydelig Fordybning, men i min Skoletid (fra 1789—98) var den langt større.²⁾

C. Paa denne Plads er Grundvolden til en Bygning opbrækket i Aarene 1800—1 til Vejanlægget. Fordybningerne, som Følge af Eftergravningerne, antyder Bygningens Beliggenhed tydeligen.³⁾

1) A. Den store Bygning udenfor Bankens sydvestre Randvold var ikke Slottets Hovedbygning, men tjente som Borgestuehus, Stegers, Bryggers og Bagers. Rimeligvis er den først bygget paa Christian 3's Tid, o. 1545. Grundstenene eftersøgte ikke ved Planeringen af Bankens Overflade 1941, da det allerede 1908 viste sig, at Nedbrydningen havde været saa grundig, at selv det nederste Lag Grundsten var tjærnede. Rimeligvis gemmer der sig dog endnu nogle af dem inde under Randvoldens indre Fod.

2) B. Den runde Fordybning er sporløst forsvundet. Om den virkelig har angivet Brøndens Plads, er meget tvivlsomt. Den kan ogsaa have været en Levning af et nedbrudt Vindeltrappetaarn, den stod op til Porthuset, selv om det ikke vides, hvorvidt dette var rundt eller firkantet.

3) C. Fordybningerne saas endnu før Planeringsarbejderne 1941 som Sænkninger i Terrænet, og baade nu og i 1908 fandtes Kampestensfundamenter, svarende til Hanssens Kort. Han har ikke vidst, at den Bygning, de har baaret, var sammenbygget i T-Form med Slottets Hovedbygning, Fruerstuehuset, hvorigennem Porten fra Broen og Opkørselen førte ind i Slotsgaarden. 1908 blev den til C. svarende Bygning bestemt som »Mælkehuset« med Pigernes Kammer, men dette er næppe rigtigt. I Virkeligheden kan det ikke med fuld Sikkerhed siges, hvorledes Kongens Kammer og Mælkehuset har ligget i Forhold til Fruerstuehuset. Det kan dog fastslaaes, at de tilsammen dannede Slottets »store nordre Hus«, og at Mælkehuset laa til venstre for Porten. Selve Fruerstuehuset var en middelalderlig Munkestensbygning, vistnok fra 13- eller 1400'erne.

D—E. I den Direction, som den puncterede Linie betegner, er ligeledes opbrækket en svær Grundvold, men om den har været uafbrudt saa lang, som Linien antyder, kunde den af Arbejderne, som havde haft dermed at gjøre, ei erindre.⁴⁾

E—F—G. Disse puncterede Linier antyde en Forhøining, hvis høieste Punkt findes ved Litr. E.⁵⁾

H—J. Denne puncterede Linie betegner en mindre Forhøining.⁵⁾

Det maa bemærkes, at disse Forhøininger ikke danne nogen lige Linie; de skraae ofte mere eller mindre ned imod den inderste Plads, der maa antage at have været Slotsgaarden, og Pladsen imellem de puncterede Linier og de Linier, der begrænse Slotsbanken (Litr. p) danner især paa Siderne mod SV og NV her en temmelig Fordybning i Midten.

K. Den Plads, hvor Nedgangen har været til Broen. Det murede Broehoved, med Quadersteen beklædt, blev nedbrækket i Aaret 1833.⁶⁾

L. Dette Sted blev i Aaret 1792 udgravet, og der fandtes to svære Mure, der stode paralel med hinanden, og som paa Grundtegningen ere betegnede med puncterede Linier. Deri vare Stabler af en Arms Tykkelse, saa at der maa have været anbragt en Port.

De nedbrækkede Mure blev anvendte til Opfyldning paa den ophøiede Vei sønden for Byen, der i

4) D—E. »Grundvolden«, som Arbejderne ikke kunde gøre Rede for, har ikke baaret nogen større Bygning, men efter de 1941 fremdragne Rester at dømme er den kun en Stenkantning mellem Randvolden og de lette Smaabygninger (Vognskjul og Smedie), der laa paa Borggaardens sydøstre Side.

5) E—J. Forhøjningerne er de nævnte, endnu bevarede Randvolde om Borgens øvre Plateau. Paa de laveste Steder, især mod Nordøst, er de nu blevet noget forhøjede 1941.

6) K. Den nuværende Overgang over Gravene ligger paa samme Sted som den gamle Slotsbro.

ovennævnte Aar næsten aldeles var ødelagt ved den store Vandflod, hvilken omtrent var ligesaa høi som den, der indtraf 1825.7)

M. Paa denne Plads var en overordentlig svær Masse af Muur, der opfyldte den hele Plads, som ved Cirkelslaget paa Grundt: under Litr. M: er betegnet. Denne Masse, der ikke var bedækket med nogen Jordskorpe, var i det Mindste 6 Alen høi, og dens Gjennemsnit omtrent 30 Alen. — Mangfoldige Læs Gruus førtes herfra 1792 til ovennævnte Veis Opfyldning, og Quaderstenene, hvormed Murens Fod var beklædt, solgtes til Fordel for Grundens Eier, det Mathurinske Legat. — Grundstenene blev i Aaret 1829—30 optagne, og anvendte til den ny Landevej, som fører til Kolding. Her har rimeligen været eet eller maaske to Taarne til at forsvare den Kanal fra Aaen til Gravene, hvis Indløb paa Grdt: er antydet under Litr. R.8)

N. Paa dette Sted blev 1800 fundet en hvælvet Gang, som førte ned til Gravene. Saavidt jeg har kunnet erfare, har den dog næppe været saa stor eller

7) L. Her foreligger maaske en Fejltagelse, hvilket ikke kan undre, da Murene siges at være fremgravne allerede 1792. Der er 1941 ikke foretaget Gravninger ned langs Voldskrænten, hvor Murene efter Hanssens Plan at dømme skulde have staaet, og det tør ikke helt benægtes, at der her virkelig har været en Nedgang til Slottets Hjørnetaarne. Men en saadan omtales ellers ikke, og den andenhaands Meddelelse sigter langt snarere til Resterne af den Bygning, »Skriverstuehuset«, der stod lige indenfor Bankens Østhjørne. Her fandtes 1941 mægtige, taarnagtige, 2 Meter svære Mure fra den yngre Middealder, som nu overdækkes og bliver tilgængelige for de besøgende.

8) M. Murmassen er identisk med de 1941 fremgravede Levninger af den store »Runddel« nedenfor Bankens Sydspids, et lavt Fæstningstaarn fra Christian 3's Tid (ca. 1545). Lignende Fundamenter til mindre Hjørnetaarne er afdækkede ved Bankens Øst- og Nordspidser, og trods Hanssens Bemærkninger i det følgende har der været en fjerde Runddel ved Vestspidsen. Men denne sidste har ikke været saa dybt og solidt funderet som de andre og er derfor blevet helt bortbrudt.

høi, at den kunde passeres af Mennesker, og har maaske været en stor Kloak.⁹⁾

O. O. O. O. Gravene.

P. P. P. P. Forestille Slotsbankens nederste Omkreds, hvilken har været beklædt med en svær Muur, der udvendig bestod af Quaderstene, hvoraf en stor Mængde til forskjellige Tiden er udgravet. De puncterede Linier uden om samme antyde Grændsen af Jordvolden, som paa forskjellige Steder maa antages at være skudt ned.¹⁰⁾

p. p. p. p. Betyder Slotsbankens øverste Omkreds.

q. q. q. q. Angive Gravenes Omkreds neden til, hvilken har været besat med svære utilhugne Kampestenene i det Mindste 3 Lag i Høiden. Et betydeligt Quantum blev fra den Side, som vender mod N: O: anvendt til Landeveien til Kolding i Aaret 1829—30.¹¹⁾

R. Her begynder en Kanal af betydelig Længde, som har sat Gravene i Forbindelse med den Arm af Nipsaae, som flyder sønden om Byen og Slotspladsen.¹²⁾

S. Her har staaet een eller flere Bygninger, hvis Grundvold, bestaaende af svære Kampestenene, er anvendt til den af Stiftamtmand Moltke anlagte Vei i Aaret 1800—1801. Ved Eftergravningen fandtes Spor til et Arnested.¹³⁾

Saa vel paa den Plads, der kan antages at have været Slotsgaarden, som ogsaa paa den nordvestlige og nordøstlige Side uden omkring Gravene har været en

⁹⁾ N. Stedet er ikke undersøgt 1941, men den hvælvede Gang har sikkert været et Spildevandsafløb af samme Art som den anselige Kloak, der nu er fremdraget midt for Bankens Sydøstside.

¹⁰⁾ P. En Rest af Fodmuren, der ligesom Hjørnetaarnene er bygget under Christian 3, staar gemt i Skrænten paa Bankens Sydøstside.

¹¹⁾ Q. Gravens ydre Skraaninger er ikke nøjere undersøgte 1941.

¹²⁾ Kanalsænkningen, der har ledet Vandet ind i Slotsgravene, er endnu bevaret.

¹³⁾ S. Tomten hidrører fra et af Husene i Slottets Staldgaard udenfor Broen. Paa Stedet er der nu Kolonihaver.

Stenbroe, omtrent $\frac{1}{2}$ Alen under Jordens daværende Overflade. Denne blev opbrudt og anvendt til Veianlægget 1800.¹⁴⁾

Ved Eftergravningen i Aaret 1792 fandt man en Kanon, men paa hvad Sted har jeg ikke kunnet erfare. Om der ellers maatte være fundet Vaaben eller andre Antiquiteter, er mig ubevist, rimeligt er der fundet Adskilligt, der for Antiquaren kunde have haft Interesse; men da man ved de forskjellige Omordninger ikkun søgte Gruus og Kampestene, og vedkommende Foresatte næppe i fierneste Maade have havt Sands for Antiquiteter, naar det ei var puurt Guld eller Sølv, er det ikke engang tænkeligt, at Arbejderne er gjorde opmærksomme paa, hvad der i saa Henseende kunde have haft Værdi.

Det er ellers sandsynligt, at, da Slottet under den ulykkelige svenske Krig 1657–59 var blevet ødelagt, og Lehnsmændene fra den Tid ikke længer der havde sin Bolig, de Ting, der havde Værdi, ere borttagne derfra, inden Slottet aldeles blev nedbrudt.

Den med Quaderstene beklædte Muur, som omgiver Slotsbanken, havde paa enkelte Steder givet efter for Jordens Vægt, og var væltet ud imod Gravene, iøvrigt hviler den paa svære, i Jorden nedrammede Pæle.

Quaderstenene bestaae for det meste af Kamp, dog fandtes ogsaa adskillige Sandstene, og deriblandt nogle, som maae have været anbragte forhen paa andre Bygninger. Saaledes fandtes 1833 adskillige meget nydeligt udarbejdede Fodstykker til Søiler, ligeledes vare nogle formodentlig bestemte til Skydehuller; thi der fandtes nogle, som, naar de bleve sammenføjede, dannede en tragtførmig Huling, som syntes at antyde

14) Af Slotsgaardens stenpikkede Brolægning er der 1941 fundet sparsomme, spredte Rester.

denne Bestemmelse. Men over alt vare paa de Stene med Zirater disse vendte indad i Muren, og den glatte Side udad.¹⁵⁾

Den udvendige Side af Gravene mod N.V. og S.V. har, saa vidt jeg har eftersporet med Søger, endnu sin Beklædning af Kampestenene. Paa den Side mod N.O. findes endnu det nederste Lag, hvilket Arbejderne ikke kunde faae op, da deres Redskaber ikke vare bequemme nok og Stenene desuden laae saa dybt, at Vandet fra Grunden forhindrede dem.

Naar man sammenligner denne Grundtegning med vedlagte Copie af den Grundtegning, der findes i Dankwerths Atlas, fremkommer nogle Uoverensstemmelser.

Da Dankwerths Tegning er forfærdiget 1652, altsaa nogle Aar, førend Slottet blev ødelagt, maatte man antage, at hans Tegning var paalidelig, men jeg tror det ikke. Thi dels findes nogle Urigtigheder i Byen selv, f. Ex.: 4 Strømme, der gjenneuskære Byen, ligesledes en Gade, som nok næppe har existeret, dels forekommer den Urigtighed ved Slottets Grundtegning, at den Kanal, som forbandt Gravene med Aaen, er anbragt i Hjørnet, som vender mod V., i stedet for, at den burde have været ansat i Hjørnet mod S., hvor den endnu findes, og er paa min optagne Grdt: betegnet under Litr. K.

¹⁵⁾ Oplysningerne om Fodmurenes Kvaderklædning har vist sig korrekte. Disse Mure har ligesom Hjørnetaarnene hvilet paa en Pilotering af nedrammede Pæle, og ved Gravenes Oprensning er der fundet nedstyrtede Granitkvadre baade fra Fodmurene og fra Runddelene. De fleste Kvadre er af Granit, enkelte dog af Weser-Sandsten, den Stenart, der sammen med den rhinske Tuf er brugt i Ribe Domkirke. Mange af disse Sten ses at være taget fra nedrevne romanske Kirkebygninger (fra 1000'erne). Et Fodstykke til en Halvsøjle er nu opstillet i Stensætningen bag Dronning Dagmars Monument. De Sten, Adjunct Hansen forklarer som hørende til Skydeskaar, maa have været Overliggerer til Vinduer af den Art, der ses i enhver jydsk Granitkvaderkirke. Murværket omkring Slotsbankens Fod byggedes paa et Tidspunkt, da flere af Stiftsstadens katolske Kirker blev nedbrudt.

I Hjørnet af Slotsbanken Litr. C er tegnet et Taarn, men efter hvad jeg forhen har vist, maa der have været en Port, med mindre man kan antage, at Taarnet har været anbragt over de to Mure, som paa min Grundtegning ere antydede ved Litr. L.

Paa Dw: Tegning findes et Taarn anbragt paa hvert Hjørne, hvilket ogsaa Terpagers anfører, men den store Bastion, om man kan kalde den saaledes, der paa min Grdt: er betegnet med Litr. M, findes ikke antydet. Rigtignok forestilles en Runddeel paa alle 4 Hjørner, der dog næppe har været saaledes.

At der har været en Runddeel i det sydlige Hjørne, det er vist, og det kunne mange endnu Levende erindre, men derimod i Hjørnet mod V. dannede Murene, som blev udgravede 1833, fra den nordvestlige og sydøstlige Side en ret Vinkel, og der var ei mindste Spor til nogen videre Tilbygning. Det er muligt, at Taarnene have staaet paa det øverste af Slotsbanken, men der er ikke sket nogen Undersøgelse, saa vidt mig er bekjendt. — Paa den Prospect af Slottet, som findes foran i Terpagers R: C., og som forestiller Slottet fra N. O., sees nederst paa Siden af Slotsbanken tre Udbygninger, der formodentlig skulle forestille Bastioner eller noget Lignende.¹⁶⁾ Hvorvidt Sligt har været der, kan jeg ikke afgjøre, men paa denne Side af Slotsbanken blev der i Aaret 1833 gravet efter hugne Stene, og Muren, beklædt med Quaderstene, fandtes i lige Linie, ligesom paa de to andre Sider, og aldeles intet Spor til, at nogen Udbygning havde fundet Sted.

Ribe, den 3. Mai 1835

P. T. Hanssen
Adjunct ved Cathedralskolen

¹⁶⁾ Billedet i Terpagers Ribebog, der er en Kopi efter Braunius, er paa dette Punkt urigtigt. Sml. Note 8.

Varde Vandmølle.

Af H. K. Kristensen.

Varde By, der i Aar kan fejre Jubilæet for i et halvt Aartusinde at have levet under Købstadprivilegier, har haft kommunale Værker, der har været den baade til Glæde og Sorg. I det følgende skal der som en Hilsen fra »Historisk Samfund« til den jubilerende Stad gives en Skildring af en af disse Virksomheder, nemlig Varde Mølle. Den fremstod i Kraft af et kongeligt Privilegium, ja en kongelig Gunstbevisning, men voldte hurtigt Sorger og Besværligheder, der til sidst blev saa betydelige, at Møllen i udpræget Grad blev Byens Smertens Barn. Det gik saa vidt, at Byen selv, om end nødtvungen, maatte udslette dens sidste Rester.

Det er ved Slutningen af Middelalderen, man ser Byen arbejde for at faa en Mølle. 19. Juli 1530 gav Frederik I Borgmester, Raad og Menighed i Varde Lov til at bygge en Vandmølle for deres By, dog mod at svare Kongen en Afgift af den, idet det hedder i Brevet, at de skulde »siden tale med Kongen om, hvad Leje hun kan taale«. Det gamle Borgersamfund talte jo mange Avlsbrugere, og det vilde være en Lettelse og en Fordel, om man kunde køre Møllekornet ned til Aaen lige uden for Byen i Stedet for at transportere det ud til en af Egnens andre Møller. En god Mølle kunde desuden nok give Byen en kærkommen Indtægt. Efter alt at dømme fik Byen dog

ikke en Mølle bygget denne Gang. Kongen døde kort efter, og en Ufredstid, der ogsaa ramte Varde, gik over Landet. Endelig har man maaske fundet, at det bedste Sted at anlægge Møllen paa, var ikke Byens Ejendom, men Kongens.

Man henvendte sig i hvert Fald atter til kongelig Majestæt, nu den nye Konge Kristian III, og 1537 gav han da Lov til, at der maatte opføres en Vandmølle paa et øde Jordstykke øst for Byen, og han undte Borgmester, Raad og Menighed samme Møllested til evindeligt Eje, tillige fik de en Eng, Thomes Hack, som de betalte med et andet Engstykke af samme Størrelse; Lensmanden, Erik Krummedige, skulde modtage det paa Kronens Vegne.

Omtrent midtvejs mellem Gellerup og Varde By byggede man saa en Dæmning med en Sluse tværs over Aaen. Fra den vestlige Bred gravede man en Kanal, »Møllegrøften«, der paa den ene Side havde en Dæmning, bestaaende af Lyng, Tørv og Sand. Da der her kun tales om en enkelt Dæmning, maa man antage, at Kanalen er ført over mod Skrænten langs Engsiden, hvor det højere liggende Land begyndte. Resens Atlas fra 1677 kan ogsaa bestyrke en saadan Antagelse. Møllegrøften kaldes her Møllestrømmen. Gennem Grøften førtes Vandet til Møllen, hvor der atter fandtes en Dæmning med et Stigbord, saa der kunde blive tilstrækkeligt Fald. Møllen laa Vestsydvest for Dæmningen over Aaen »straks ved Byen«. Den havde to Kværne og blev drevet sammen med en Gaard. Foruden Møllehuset nævnes nemlig den nordre Lade og Østerhuset.

Næppe er Møllen bygget færdig, før Herren til Nørholm griber ind. At lægge en Dæmning over Aaen og opstemme Vandet kunde nok gøre Skade paa de Enge, der laa oven for Møllestedet. Naar Vand

standen hævedes, kunde skadeligt Vand ikke alle Vegne komme bort. Desuden var der et andet Forhold, der spillede en endnu større Rolle for Herremanden, nemlig at Dæmningen hindrede Fiskenes Vandringer op ad Aaen og saaledes spolerede hans Fiskeri i en Tid, da der ellers var en utrolig Fiskerigdom. Endelig kunde Møllen maaske blive en Konkurrent til hans egen ved Nørholm. — Den var, hævdede han, anlagt i hans »Forstrog«, hans Rettighed og Enemærke.

Allerede 1539 tog Otte Clausen, Herre til Nørholm, Syn over Mølleslusen. 14 »Danemænd«, Bønder fra Nørholms Omegn, beedigede paa Skast Herreds Ting, at de var til »en uvillig (uvildig) Syn over den Slus og Stefning, som slaven er i Varde Aa østen Varde.« Synsmændene fandt »at nær estybordh wordhr satte i bundh og støfwer (dæmmer for), tha kand der ingen Fisk komme op ad den Aa enten til Nørholm eller andetsteds, fremdeles vond forne Danemend, at e Vand haver skorn sin part bort neden for then sluus og gjort skaye paa Oth klawsswns eng.« Altsaa naar Stigsbordet var nede og opstemmede Vandet, forhindrede det Fiskene i at komme til Nørholm og forvoldte Oversvømmelser, ødelagde Herremandens Eng og skar bort af Grunden.

Fra Herredstinget lod Otte Clausen s. A. Sagen stævne for Landstinget. Imidlertid var det jo en kilden Sag at komme til at at underkende kgl. Majestæts Gavebrev til Varde By, som Byens Forsvarer selvfølgelig stadig har henvist til. Landstinget fik da Sagen opsat til den almindelige Herredag, der holdtes Torsdag efter Lucas Evangeliste Dag 1540. Otte Clausen klagede navnlig over Skaden paa Engene til en af hans Gaarde i Gellerup. Oluf Schoner, der førte Sagen for Byen, fremlagde Kongebrevet. Resultatet blev følgende Udsættelse: »Da efter Sagens Lejlighed og Tvivlag-

tigheds Skyld opsatte vi denné Sag, til saa længe vi først selv personligt udi Jylland kommendes vorder. Og da ville vi med nogle vor elskelige Raad og gode Mænd drage paa samme Møllested og da se og forsøge Lejligheden derom paa begge Sider.«

Imidlertid trak det ud. Den iltre Otte Clausen havde ondt ved at vente, og desuden var det maaske ogsaa klog Politik at holde Gryden i Kog; ialtfald gav han atter i 1542 Last og Klage over Møllen paa Varde Byting. Samme Aar indfrie Kongen imidlertid Løftet om at træffe en Afgørelse. Der blev nemlig holdt Herredag i Varde, hvor man kom til følgende Forlig:

»Vi Christian etc. gør alle vitterligt, at Aar efter Guds Byrd 1542 den Tirsdag næst efter Søndag Cantate paa vort Retterting i vort Købsted Varde nærværendes os elskelige Johan Friis, vor Canceler, Erik Banner, Danmarks Riges Marsk, Peder Ebbesen til Birkelse og Jørgen Quitzow, Rigens Cansler, vore Mænd og Raad, var skikket os elskelig Otte Clausen til Nørholm, vor Mand og Tjener paa den ene (Side) og tilsalede os elskelige Borgmester, Raadmænd og menige Borgere udi forne Varde paa den anden Side for en Mølle, som de nyligen havde opbygget der for Byen og dermed gravet og støvet ind paa forne Otte Clausens Grunde og Enge udi den gamle Aa hannem til Hinder og Forfang. Og i Rette lagde forne Otte Clausen et højbaarne Fyrste Konning Frederiks, vor kære Herre Faders, milde og salige Ihukommelse, Mageskiftbrev, indeholdendes, at hans Søkende og han havde med højbemeldte kære Herre Fader mageskiftet dennem forne Nørholms Gaard med sin Mølle, Damsbund og fri Forstrog til og derfor igen udlagt Kronen Fyldest i andet deres Arvegods udi Lundenæs Len til Vederlag. Dertil svarede forne Borgmester, Raadmænd og menige Borgere i Varde og derimod fremlagde et vort beseglede Brev, indeholdendes, at vi har undt dem, at maa opbygge dem en Vandmølle der for Byen til deres og deres Bys Behov og givet dem af Kronens Jord og Grunde, som de har bygget samme Mølle paa, og mente derfor, at Otte Clausen ikke havde Ret til at formene eller med Rette kunde gøre dem Hinder paa samme Mølle. Derimod i Rette lagde forne Otte Clausen først en Landstingsdom, udgivet til Viborg Landsting, indeholdende, at hans Oldefader Hr. Strange Nielsen

havde ladet opdømt en Fiskegaard og »Støffning«, som var imellem Varde By og Nørholm Gaard, som aldrig havde været Fiskegaard. Desligeste tvende Tingsvidner, udgivet til Øster Herreds og Skast Herreds Ting, indeholdende, at her var 18 Synsmænd tiltagen af hvert Herred, som var over samme Mølle og Sluse, hvilke som har vidnet, at forne Mølle, som Varde Borgere for deres By i saa Maade opbygget haver, støver forne Otte Clausen baade paa sine Enge og Laksfiskende til Hinder og Skade, og satte forne Otte Clausen derfor i Rette, om samme Mølle var saa lovligen opbyggt, saa den burde at være ved Magt eller ej, med flere Ord og Tale, som dennem paa baade Sider derom imellem løb. Da efter Sagens Lejlighed og paa det, at vi ville, at dennem maatte ske Ret paa baade Sider, haver vi selv med vor elskelige Raad givet os paa samme Aasted og besigtiget Lejligheden derom. Og efter begge Parters Bevilling og Samtykke blev de saa paa baade Sider her for os udi Dag venligen og til endeligen Ende forligte, at forne Borgmestre, Raadmænd og menige Borgere udi Varde eller deres Efterkommere skulle, maa nyde og beholde forne Mølle med Stævning og alt andet, lige som den nu er, og den selv opbygge, med Sten og anden Tilbehøring ved Magt holde, og deraf aarligen til gode Rede yde og fornøje forne Otte Clausen og hans Arvinger Halvdelen af al den Landgilde eller Told, som de faar eller lade opbøre af forne Mølle. Desligte Halvdelen af al Fæst og Herlighed, saa tit og ofte som samme Mølle bortfæstes. Og dersom forne Borgmester, Raad og menige Borgere udi Varde eller deres Efterkommere enten med Vilje eller af Forsømmelse lader samme Mølle forfalde og ikke længere holder den ved Magt, da skulle de paa forne Otte Clausen eller hans Arvingers Anfordring være pligtige straks at optage og oprykke de Pæle og Sten, som de nu har sat udi Aaen, der som de har afdæmmet den gamle Aa af sin Arildts Rundt og siden lade Aaen have sit rette Løb, efter som hun haver haft af Arilds Tid.«

Efter dette maatte Kommunekassen saa afstaa det halve af den kongelige Gave. Men dermed var Fortrædelighederne ingenlunde forbi. Snarere var man kun ved Veernes Begyndelse!

Parterne skulde nok »venligen og til endeligen Ende« være forligte; men der opstod nye Tvivlsmaal, og saa var det forbi med Venligheden, og Striden paany i

Gang, og den hørte ikke op, saa længe Otte Clausen levede.

Desuden var det bekosteligt at holde Møleværket vedlige. Var der Hul paa Dæmningen, eller var selve Værket »gebrækkelig«, gik Kværnen i Staa og Møllerens og Byens Fortjeneste ligeledes. Men Otte Clausen vilde ikke give Afkald paa sin. Han krævede den. Byen nægtede selvfølgelig. Muligvis har Byen heller ikke haft altfor travlt med at sætte Møllen i Stand igen. Den skulde jo selv afholde de kostbare Vedligeholdelsesudgifter. Forliget var nemlig lavet saa snedig, at Nørholm nok skulde have Halvdelen af Indtægterne, men ikke bære nogen af Udgifterne. Jo længere Møllen laa stille, jo mere Vrøvl fik Borgmester og Raad, og ikke blot med Herremanden, men ogsaa med Mølleren og de møllesøgende.

Bitrest var Striden med Otte Clausen. Gennem 3 Aar havde der nu været Kludder med Møllen, og for disse Perioder nægtede Byen at betale noget til Nørholm. Da dør Otte Clausen 1571. Ved Begravelsen samlede en Række velbyrdige Adelsmænd paa Nørholm, baade Familie og Naboherremænd. De fik Enken, Fru Dorette Daa, »for voris oc flere Gottfolcks Bøns Skyld« til at overgive »al hvis Trætte og Uenighed, som salig Otte Clausen og de Varde Borgere imellem var for det Skyldmel, som de skulde have ydet for Varde Mølle, den Stund den var forfalden«.

Der kom da et Forlig i Stand paa de Vilkaar, at Fruen eftergav Byen Halvdelen af Restancen for de 3 foregaaende Aar, hvorimod Byen skulde betale hende den anden Halvdel, der udgjorde 10 Ørte Mel, ellers gik Byen ind paa at betale hende 20 Ørte aarlig, d.v.s. Halvdelen af Mølleskylden.

Ogsaa Mølleren blev Genstand for Adelsmændenes

Forsøg paa Overgreb. 1583 laante Claus Strangesen, den nye Herre paa Nørholm, en Sum Penge af Chr. Lange til Bramminge og pantsatte derfor bl. a. sin Part i Varde Mølle. I et Følgrebrev befaler han Mølleren, Morten Enevoldsen, at »gøre og give« Chr. Lange »al den Rente og Rettighed, som I mig her til Dags gjort og givet haver, hvorefter I kan vide Eder at rette«. Chr. Lange forlangte straks, at Mølleren skulde tage Husbondhold og nyt Fæstebrev af ham, samt at han skulde levere Mølleskylden paa Bramminge. Morten Enevoldsen vilde ingen af Delene; han havde fæstet og taget Husbondhold af Varde Borgmester. Han paa- stod ogsaa, at Strangesønnerne selv skulde have ladet Melet hente i Møllen. Lange mener aabenbart, at Mølleren er som en af hans andre Fæstere, og raillerer i sin Stævning over den »speciel eller synderlig Frihed paa den Mølleskyld, at den bør i Møllen at hentes og der tages Maal paa mere end noget andet Steds Skik over hele Danmark«. Møllereus Paastand lader han »staa ved sit Værd, men kan ej vide for vist; for undertiden solgte de Mølleskylden til Dannemænd der i Byen«. Mølleren frikendtes; i Præmisserne hen- vises bl. a. til Kongeforliget.

Efter dette Nederlag gaar Chr. Lange løs paa Byen. 19. Nov. 1586 har han Sagen for Landstinget. Det blev Forlig. Lange gik ind paa at hente Melet i egne Vogne og Sække, men Borgmesteren maatte love, at Mølleren skulde følge med og indestaa for rigtig Op- maaling (»fuld Yding med ret Skæppe at gøre«).

Det var kun en kortere Tid, Møllen havde noget med Bramminge at gøre. Snart gjorde Nørholm sig gældende paany, og det paa en saadan Maade, at man kan sige, at det nu er Ejendomsretten, det gælder. Det var, efter at den utiltalende Hans Lange var blevet Ejer af Nørholm.

1609 døde den gamle Møller. Men flere Forhold gjorde, at den ny Møller, som Byen antog, ikke kom til at svare saa stor en Mølleskyld som den forrige. Ved Antagelsen gik det galt. Paaskeaften tog Borgmester Niels Thomsen til Nørholm og meddelte N. Lange, at Raadet nu havde en dygtig og god Karl til at overtage Møllen, og da han vilde give 40 Dl. i Indfæstning og 30 Ørte Mel i aarlig Skyld, vilde Borgmesteren betale Lange de 20 Dl. Lange vilde ikke tage imod Pengene, han vilde have større Indfæstning og større Landgilde. Kort efter blev der sendt et Par Raadmænd afsted med Pengene. De traf Naadigheren mellem Nørholm og Tistrup, men han vilde ingen Penge modtage; de tilbød da, at hvis han selv vilde give den Betaling og »siden holde Varde By det uden Skade, da vilde Byen være offuerbodig (rede) til at unde H. Lange den.« Det vilde han naturligvis heller ikke. Han vilde Proces. Da Byen, der jo ikke kunde vedblive at være uden Møller, antog en, nemlig Rasmus Simensen, som den ny Mand hed, forbød Lange ham at befatte sig *med Langes Halvpart af Møllen*. Mølleren har dog bare malet videre. Lange forsøger saa at faa sit »Forbudsvinde« læst i Retten. Byen protesterer, og Tinglæsningen blev udsat. Raadet forsikrer, trods et Forlydende fra Lange om det modsatte, at det var umuligt at faa en Møller til at give mere end 40 Dl. Han vil aabenbart give det Udseende af, at Byen spiller under Dække med Mølleren. 30. April aflægger Mølleren Ed paa, at han aldrig har lovet Borgmesteren større Betaling. 16. Juli stævner Lange Borgmester og Vardemænd samtligen, for det de tilholder dem ene at være mægtige at indsætte Møllere udi Varde Mølle, siden den gamle Møller er død, imod hans (Langes) Ja og Samtykke, desligeste at de formindsker Skyld, som af Arilds Tid plejer af

forne Mølle at gange, det uanset mod et kgl. Majestæts Contrakts og Forligelsesbrev tilholder dem paa Nørholm at skulle have halv Stedsmaal med Skyld og Herlighed i f. Mølle, og Nørholm beseglet Jorderbog, at samme Mølle er sat for 24 Ørte Mel.»

Borgmesteren hævder, at Byen har selv Ret og Magt over sin egen Mølle; den skal kun svare H. Lange Halvdelen af Indfæstning og Skyld, »og«, hævder Borgmesteren, »Møllenskyld gaar til og fra«. Hermed mener han, at den ikke er fast, men maa rette sig efter Forholdene. Til Bevis for det sidste fremlagde han et interessant Tingsvidne af Varde Byting 2. Juli 1610. Heraf fremgaar det, at Møllerne Hans Lassen fra Rovst og Mikkell Thuesen fra Grydvad m. fl. bevidnede, at følgende Møller var beliggende inden for en Afstand af 2 Mil fra Varde, nemlig Hesselmed, Grydvad, Linding, Assenbek (Tistrup Sogn), Letbæk, Nørholm, Lunderup, Frisvad, Partbo (ved Varde), Roust, Skerrebæk (V. Nebel Sogn), Ølaa (Øluf), Synderris (Guldager Sogn), Spangsbjerg og Alse (Alslev) Mølle. Men af disse er Skerrebæk, Synderris, Ølaa, Lunderup, Partbo, Letbæk og Hesselmed Mølle bygget og opsat, siden Varde Mølle blev bygget. Derfor (d. v. s. paa Grund af den forøgede Konkurrence) syntes de, at Møllerne nu ikke mere var »saa gode for deres Told og Afgift som tilforn«, og hvis disse Møllere ikke havde faaet Udsættelse af deres Husbonde, »havde de ikke kunnet bleven ved Magt«. Derfor syntes de ogsaa, at Varde Mølle skulde »forkortes« paa »hendes Told«, synderlig efter at baade Hesselmed og Frisvad Møller var flyttet og meget forbedret, hvilket sammen med Opførelsen af de andre var Varde Mølle til Skade.

Dommen gik da ogsaa Hans Lange imod: »Da efterdi Hans Lange ikke for mig beviser nogen Magt

at have til at bortfæste Møllen eller forandre Skylden, og det bevises ved Tingsvidne, at Nørholm engang havde forlangt 20 Ørte og nu 24, da dømmes han til at nøjes med Halvdelen, saa længe den gamle Kontrakt staar ved Magt«. — Hans Lange appellerer til Landstinget, men ogsaa her fik Byen Medhold ^{29/9} 1610.

Havde Byen saaledes den Glæde at vinde Sejr over Herremanden, fik den voksende Bekymringer af selve Møllen. Allerede Aaret efter var den saa simpel, at den »umuligt kunde blive standendis«, en ny maatte bygges; »thi den stod slet paa Fald«, saa den med det første af sig selv vilde falde ned paa Jorden. — En ny blev da opført.

Imidlertid slap Byen tildels af med Hans Lange. Til Dækning af en ufyldestgjort Kautionsforpligtelse gjorde Retten 1630 Udlæg i hans Gods og udlagde bl. a. hans Rettighed i Varde Mølle, hvis 15 Td. (Ørte) Skyldmel blev »efter Aabomaal beregnet« til 9 Td. 3 Skp. Hartkorn á 40 Rd. Saaledes blev den halve Mølle anslaaet til 375 Rd. Den nye Herre var Jens Pedersen Brøndum, Borger i Ribe. Han maatte nyde Godset, indtil han fik Pengene betalt, hvilket Lange ingensinde overkom. Men Aaret efter (^{8/9} 1631) overdrog han Indløsningsretten til Iver Vind, Øverste Sekretær og Lensmand paa Lister i Norge, der ved samme Tid købte Nørholm, mens Lange flyttede til Lunderup.

Da Vind vil indløse Rettigheden hos Jens Brøndum, gik det imidlertid ikke saa let. Det trak ud. Og da Vind saa sendte en anden Adelsmand og senere Borgmesteren i Ribe til Brøndum, fik de begge til Svar, at han havde aldeles intet med Varde Mølle at gøre ud over 700 Rd., som Lange skyldte ham, og for hvilke han modtog Mølleafgiften som Renter. Ja, skrev

Borgmesteren til Vind, Brøndum har svoret, at han ikke tager imod en Daler af den Gæld uden af Hans Lange eller efter hans Befaling!

Lange havde nemlig indladt sig i en ny hemmelig Forhandling med Brøndum, hvorefter Lange skulde have overtaget alt det udlagte Gods, men straks paany have pantsat Mølleparten til Brøndum for 700 Rd. Brevet herom er dateret 2. Sept. 1632, altsaa efter at Indløsningsretten er overdraget Vind.

Enhver kan nu anstille sine egne Betragtninger over Beskaffenheden af den Transaktion! – Vind forstaa ogsaa nok, at det hele er lavet for at trække ham op. Han stævner da Lange, fordi han forhæler Afleveringen af Møllen og forhøjer Købet ved at ansætte Vurderingen til langt over almindelig Landtakst. 12. Aug. 1633 dømmes Lange paa Øster Herreds Ting til at holde sit Brev og Iver Vind til at betale Brøndum de 375 Rd. og Lange, hvad Mølleparten maaske kunde være mere værd. Imidlertid fortsætter Lange med at trække Sagen i Langdrag. Vind foreslaar, at de hver vælger en Mand til at vurdere Mølleparten. Intet Svar. Han sender et Par Adelsmænd til Lunderup for at forhandle. Intet Resultat. Iver Vind, der er Øverste Sekretær, faar da udvirket et Kongebrev, der udnævner en Kommission, bestaaende af Jørgen Kragh, Endrupholm, og Chr. Lange, Hesselmed, til at vurdere Møllen. De satte Mølleparten til 468 Rd. Men Lange er stadig lige stædig. Da stævner Vind ham for Herredagen 13. April 1635. Ogsaa Lange tager en Stævning fra Herredagen, nemlig til de to Kommissærer for deres Vurdering. Iver Vind hævder, at Kontrakten mellem Lange og Brøndum kun er lavet for at skade ham, og at Værdsættelsen til de 700 Dl. er ugyldig, da ingen kunde »sætte og taksere fri og Adels Gods

uden Adelsfolk alene«. Herredagens Dom lød paa, at Mølleparten skulde være Vinds for de 468 Rd.

Ogsaa den ganske uskyldige Møller blev indviklet i disse Stridigheder. Efter Kommissionens Afsigelse forbød Iver Vind Jens Mikkelsen, som Mølleren hed, at levere Skylden til Hans Lange. Men 14 Dage efter paalagde Lange ham at yde den til Jens Brøndum, »indtil jeg bliffuer anderledis thilsindtz«. Hvem skulde den stakkels Mand rette sig efter! Det blev til en Proces; men Dommeren afviste den, indtil der var dømt i Hovedsagen.

1640 skete der ved Vintertid et farligt Brud paa Dæmningen ved Slusens vestlige Ende. Da Jorden var dækket med Sne, kunde 'der hverken skaffes Ris eller Lyng, og Borgmester Hans Nielsen Arnsberg lod da Hullet stoppe med 3 store Læs Halm. 1642 var Møllen atter »udbrusten«, og Borgmesteren var paa Nørholm for at tale med Iver Vind om det. Vind har nu opdaget det gamle Kongeforlig og faar det konfirmeret 26. Jan. 1543. Alligevel opfører han sig, som havde han Ejendomsret til Halvdelen af Møllen, i Stedet for at han blot skulde modtage en aarlig Erstatning for Skade paa Eng og Fiskeri. Det viste sig tydeligt, da den gamle Møller var død, og der skulde antages en ny. Ganske vist ser man ogsaa, at Byens Folk opfører sig, som Vind virkelig ejer Halvparten. Talende i saa Henseende er et Brev fra Borgmesteren. Det lyder saaledes:

»Edele velbyrdige gunstige Hr. Secreterer! Næst min ydmyge Taksigelse for al gunstige Velgierninger, for hvilke jeg stedse vil findes Eders Welbyrdighed til al Ære og Tjeneste forpligtet:

Gunstige Hr. Secreterer. Eftersom Eders Welb. haffuer skriftlig ladet os anmelde, at der under E. W. (Eders Velbyrdigheds) Len skulde være en (!) fattige Menneske, som var en Hospitals Lem, og muligt var, den maatte komme her i vores Hospital, saa er det samtlige Hospitalsforstanderes ydmyge Svar: at saa snart der

bliver nogen Platz ledig i samme Hospital, skal E. W. Villie derudi ske, og kiender os ikke alene i de, men i alle Maader eders W. h. pligtskyldige:

Jeg ydmygeligen andrager E. W.: at det ikke anderledes endnu er kommen til nogen Beslut med den nye Mand, som haauer taget voris forrige Møllers Høstru til Egte end eftersom /: saa viit det os vedkom /: gierne saa at Quinden med hendes smaa Børn kunde blive ved Møllen, derfor og forlanht denne hendes unge Mand, hvad E. W. ville haffue til Fæste, det skulle han enten rette sig efter at give 5 Dl. til Fæste for hver Ørte Skyld eller og selv med eders Welbyrdighed at søge om Forlindring: Hvad Byens Fæste angaar skal vi vel nødes til enten hannem at efterlade til Slusens og Møllværkets Reparering, eller og selv tage os det for med større Bekostning at lade reparere; thi det nu i alle Maader er saa brøstfældig, at det ikke uden med større Bekostning staar til at forfærdige; der vil mange og stærke Træer til at slaa slig en Sluse af ny, som den nu skal gøres, og her er ikke Temmer at faa uden med største Besværighed og Bekostning: Saa at uden E. W. af Gunst vil være des bedre i Fæsten og ellers vil noget lidelig unde hannem den, da frygter jeg, han ikke skal kunne gaa det igennem, om han begynder dermed paa de Conditioner, som hannem endnu er foreholdt. Mine Medbrødre ere endnu i Holland, og det som i slig Maade paa Byens Vegne skal sluttes og indgaaes skulle samtligen det gøre. Derfor er jeg, gunstige Hr. Secreterer, paa det ydmygste begierendes E. W. Fromhet ville nu sielf være det ocse ved denne unge Mand, at han kunde bruge det af Sted, og Møllen engang kunde komme i sin Esse, som den i mange Aar ikke haver været, saa kunde det frami komme os paa alle Sider til Gavn: Han haver en god Danemand til Fader. Hans Broder var saa bunden der paa Egnen, at han ikke kunde komme hid. Nu er denne bunden her: Gud give, det ikke var for hart. — For Guds Skyld fortusker mig ikke for min dristige Skrivelse, jeg findes altid E. W. til al Tjenstagtighed forpligtet. Den almægtigste Gud vil jeg have E. W. til Siæl og Lif befalet.

Actum Varde den 23. Maj Ao. 1641. E. W.s P: skyldige

Hans Nielsønn Arnsbergh

Byen tør nu ikke længer holde sig til den gamle Opfattelse, »at Møllskyld gaar til og fra«. Man lader pænt Hr. Vind dirigere. Det var Niels Møllers Søn,

Jep Nielsen, fra Grydvad Mølle, som fik Pladsen. Men »Niels Møller vil intet have med den velbyrdige Mand at bestille«, saa Borgmesteren maa selv til Nørholm at ordne Sagen, og den blev ordnet paa den Maade, at Byen 1643 fæster Afgiften af Vind! I Fæstebrevet staaer der »min Andel udi Varde Mølle, som er den halve Part«. Fæstet gælder for Jep Niensens Levetid, selv om han skulde blive afsat eller rømme Landet »for nogen utilbørlig Gerning«. Der skal svares 15 Ørte paa Nørholm samt Halvdelen af Sagefald og Herlighed. Desuden betalte Borgmesteren Vind 40 Dl. i Indfæstning og 5 Dl. for at faa Fæstebrevet skrevet og desuden Fogedpenge. Ikke underligt, at Herremanden tror, at han ejer Halvdelen af Møllen! Over for Vind gav man det Udseende af, at Mølleren ikke skulde svare noget i Indfæstning. Regnskabet viser dog, at han har givet 96 Rd. Saaledes blev der lidt tilovers til den slunkne Bykasse!

Hvis det er denne Møller, Hr. Arnsbergh ønsker alt godt, maa man sige, at Ønsket ikke er gaet i Opfyldelse. Af en Udskrift af Raadhusprotokollen for $14/9$ 1648 faar vi nemlig at vide, at Borgmester og Raad den Dag havde indkaldt »de fornemste Borgere« til Drøftelse af Møllespørgsmaalet, »eftersom den forrige Møller for ulykkelig Tilfælde blev henrettet, saa hans Kvinde og Børn ikke udi Møllen kunde forblive dens Udgift at betale eller Møllen ved Magt holde, derfor paa det Møllen ikke ganske skal staa øde«, havde man »nogenlunde igen« repareret den saavel som den »udbrudte« Dæmning. Da fattige Folk i Byen, som ikke ejer Heste og Vogn, havde vanskeligt ved at komme til andre Møller, havde Byen antaget Mads Berthelsen som Møller paa den Betingelse, at han udredte Afgiften til Nørholm, selv holdt Slu-

sen og Mølleværket vedlige og saa til Gengæld fritoges for at svare Told til Byen.

Herefter skulde Mølleren saa selv klare det, og Borgerne har nok draget et Lettelsens Suk ved endelig at slippe fri for det endeløse Dæmningsarbejde. Men det var for tidligt, man havde glædet sig. Mølleren var spændt for haardt for. Kort efter led Dæmningen saa betydelig Skade, at han ikke evnede at udbedre den, og han kunde heller ikke betale Skylden, Byen havde udlagt for ham paa Nørholm.

Nu vilde Bystyret gerne høre Borgernes Mening. Den gik kort og godt ud paa, at det var bedst at nedlægge det hele, »hvis det kunde ske Byen uden Skade og Nachdel«, dog ønskede man saa en anden Mølle bygget paa et »bequemmer Sted paa Byens Grund«. Man var træt af denne stadige Kalden til Hjælp, naar der var Hul paa Slusen, paa Dæmningen, eller naar Møllebaaden var sunken, og af, at det stadig gik galt selv efter sammenkaldte Mølleres Hjælp og gode Raad. Hvor dyr fortsat Hjælp kunde blive, faar man en Forestilling om af et andet Tingsvidne fra 1649. Det var 30. August man var »til Raadhus udi salig Jacob Clausens Hus«. Der var udnævnt 24 Mænd til at svare paa Spørgsmaal om Møllen. De indkom og svarede, at de vilde paa Menighedens Vegne bevilge til Møllens Reparation »6 Skilling for hver Skilling, der svaredes i Skat«, Halvdelen til Mikelsdag og lige saa meget til Paaske samt et Læs Lyng for hver Mark Skat; kostede det endnu mere, skulde det tages af Engpenge og kommunale Restancer, »saa Borgeriet ikke skulde besværes mere dermed.« Borgmester og Raad hævdede, at det ikke var tilstrækkeligt, da der baade skulde købes Tømmer og betales Arbejdsløn, en 4 Skillings Skatteborger burde give 1

Rd. De 24 Mænd strakte sig da til at love 1 Sletdaler og et godt Læs Lyng af hver Mark Skat.

Men Tanken om at nedlægge Møllen gjorde sig stadig stærkere gældende. Der gik et Par Aar, da man hverken gjorde noget ved Dæmningsbruddet eller de øvrige Fataliteter. Da Møllen heller ikke kunde for tjene noget, svarede man heller ikke Afgiften paa Nørholm. Iver Vind, der jo havde gjort saa mange Anstrengelser for at faa fat i Mølleparten, fandt sig ikke i dette, men stævner Byen for Meltolden og klager over, at der ikke er repareret.

Baade Nørholm og Varde opkræver Syn, der skal forestille at være uvildige, men som alligevel hælder hver til sin Side, saa de kommer til at staa i Modstrid med hinanden.

Nørholms Synsmænd fandt, at Mølleren nok kunde bo i Huset, og at der var saa meget Vand i Grøften, at der kunde males. Byens Synsmænd fandt derimod det hele fortvivlet, og de er nok nærmest ved det rigtige. Møllværket var ubrugeligt, Gavlen sunken, Møllehuset underløbet, støttet med Pæle og »hængte paa Rauff«, Fodstykker og Remme var skilt ad, Loftet borte eller brudt, en Stue uden Tag, en Skorsten nedfalden, Østerhuset sunket helt sammen, den nordre Lade bygfældig paa Tømmer, Ler og Tag, og Møllegaardens forvandlet til Sandkuler, 26 kunde der tælles! Her har man altsaa taget Sand til Reparation af Dæmningen.

Nørholmfolkene maatte være nøjsomme, naar de fandt, at slikt var egnet for Mølleren!

Dæmningen over Aaen var næsten bortskyllet, saa Aaen havde sit Løb som af Arilds Tid. Fra den vestligste Pæl, som stod igen af Slusen, og mod Vest til Resten af Dæmningen var »Strømhullet« 13 Favne vid, og Vandgangen oven og neden for lige jævne,

saa Baade kunde sejle uhindret. Af Dæmningen langs Kanalen stod der 30 Alen, men den var smal, kun 4–5 Alen bred, og den var saa løs, at der kunde stikkes en 6 Alen Stage ned midt paa den, og naar man drog den op, stod Hullet fuld af Vand. Saa voldsomt havde Gennembruddet været, at der nu var æt suellende Dybæ paa begge Sider af Dæmningen, en 8 Alen lang Stage kunde næppe naa Bunden. Og Dæmningen var næsten ikke til at reparere, da man ikke kunde køre til den fra Siderne, og den var for smal til at vende paa. Desuden havde Aaen skudt Genvej tværs over Krumningen og havde her oven for Slusen ædt sig »en lang smal Halsæ ind i Engen, heldigvis var det i Varde Bys og Hospitals egen Jord. Dæmningen ved Møllen var ogsaa daarlig, Vandet stod næsten lige højt i Grøften og Bagslusen, Møllehjulene hang i Bagflod, »Grundsyldetæ laa skævt, op med en og ned med en anden Ende. Skulde alt det istandsættes, vilde det blive »en utrolig Bekostningæ.

8. December 1651 faldt Dommen. Da det var bevist, at Byen havde Ejendomsretten og kun skulde afstaa en Part af, hvad den aarligt fik af Møllen, blev den frikendt for at betale. Om Aaens Ryddelighed fandt Dommeren Synene saa modstridende, at han henviste den Sag for »sin tilbørlig Dommeræ. Ogsaa ved Landstinget frikendtes Byen for Restancerne.

Allerede forinden havde man truffet Beslutning om Nedlæggelsen. Bystyret havde indstævnet »menige Borgerskab til Raadhusæ til 13. Juni 1651. Her var man et »endeligt og utvivlsomt Svar begærendesæ. Der blev da atter udnævnt 24 Danemænd, som »heden udgik udi Gaarden, som Raadhus holdtes, den nem derom at beraadeæ. Derefter indkom de sammen med Borgerskabet og svarede, at trods den utrolig store Omkostning og Besvær var Møllen ikke kommet

til Bestandighed, hvorfor man fandt det bedst at nedlægge den og rydde Aaen; blev der Proces i den Anledning, »da skal den ganske By og Borgeskab i lige Maade udstaa den Bekostning«.

Processen udeblev ikke. Vind stævner Byen, fordi den mod hans Vilje og Tilladelse har nedbrudt Møllen, skønt den havde fæstet Halvparten af ham, og fordi de ikke havde gjort Aaen ryddelig. Byen møder ikke de første Retsdage og hævder endelig, at Stævningen var ugyldig, da der ogsaa skulde være givet Varsel for Borgerne. Vind maa da erhverve Kongebrev paa, at han ikke behøver at indstævne Borgerskabet, »paa det Sagen uden Ophold kan komme til Ende«.

Begge Parter tog atter Syn. Ved Mølletomten viste Chr. Ibsen, Ridefogden fra Nørholm, at der løb »en stor flydendes Strøm« gennem Grøften, og ved den gamle Sluse var der endnu Pæle i Bunden. Varde var saa klog at give sine Synsmænd en Stage, der kun var 6 Alen, og med den kunde man ikke konstatere Pæle! Pælene har nok været der. Nørholms Hovbønder kunde i hvert Fald ikke paa det Sted drage Vaad efter Laks og Ørreder.

I Oktober 1652 faldt Dommen paa Hjemtinget. Den gik ud paa, at Byen ikke havde overtraadt Kongebrevet ved at nedlægge Møllen, og at Synene atter var modstridende.

Striden var altsaa ikke afgjort endnu. Endelig foreslog Vind, at hver Part udnævnte to Riddermænds Mænd til en Kommission, der med kongelig Bemyndigelse skulde endelig afgøre Sagen. Vind udpegede Kristoffer Hvas, Hennegaard, og Herman Kaas til Rostrup, og Byen Erik Juel til Hundsbæk og Peder Lange til Kærgaard.

Den 10. August 1654 var Kommissionen paa Aaestedet. Den fandt, at Aaen nu var gjort ryddelig, men

da Byen havde trukket Sagen ud med langvarig Trætte, skulde den bøde 60 Rd. til Vind for Omkostninger.

Dermed var Varde Møllens Saga endelig ude.

At man har savnet Møllen, kan forstaas deraf, at Byen tænkte paa at bygge en Vejrmølle, og i 1651 fik den kongelig Tilladelse dertil. Dog opgav man at vove Forsøget, og Borgmesteren skriver i sin Regnskabsbog: »Gud forlade dem, der vilde, at vi ikke fik Møllen gjort!«

KILDER: Frederik I.s Registranter 19/7 1530. Danske Magazin 3. Rk. VI 336 f. Jyske Sml. 2. Rk. II 343 do. IV 117, 280, 467. Nørholms Arkiv Nr. VIII 1 og VIII 2 (originale Breve, Domme og Genparter).

Krigsskadeserstatninger

til V. Nykirke Kommune
for Leverancer m. m. til de fremmede Tropper
i Krigsaaret 1864.

Af M. A. Ebbesen.

Allerede faa Uger efter Rømningen af Dannevirke, Natten mellem d. 5. og 6. Februar 1864, begyndte de tysk-østrigske Tropper at rykke ind i Nørrejylland. Medens vore Soldater sejgt og tappert forsvarede Dybbøl Skanser, gik der en stadig Strøm af fremmede Tropper nordpaa ad vestligere Veje, og i over et halvt Aar maatte Beboerne i Jylland, særlig i den sydlige Del, bære det Aag, som Besættelsesmagten paalagde dem.

At Byrderne ikke var ganske smaa, har vi et Vidnesbyrd om i vore Sogneraadsarkiver, idet Sogneraadene efter Krigens Afslutning skulde udarbejde en Oversigt over de Ydelser, deres Sogne havde præsteret, hvorefter saa en Krigsskadeserstatning blev udregnet. For V. Nykirke Sogns Vedkommende er hele denne Sags Akter blevet opbevaret i Endrupholms Arkiv og giver et ganske godt Billede af Forholdene.

Der findes i Arkivet to Opgørelser over samtlige Ydelser fra V. Nykirke Kommune, hvoraf den ene maa anses for at være en foreløbig Opgørelse, medens den anden svarer nøjagtigt til den modtagne Erstatning. Da den foreløbige Opgørelse er den udførligste,

idet alle Skader og Ulemper her er medtaget, enten de saa var erstatningsberettigede eller ej, giver den det bedste Billede.

Opgørelsen begynder med en Oversigt over Leverancer til Besættelsestropperne og deres Magasiner. Følgende Naturalier var leveret af Kommunen.

A. Leveret til Magasiner.	Rdl. Sk.
24,060 Pd. levende Kødvægt, svarende til $\frac{2}{3}$ virkelig Kødvægt, altsaa 16,040 Pd. a 11 Skilling	1837 88
Flæsk: 510 $\frac{1}{2}$ Pd. a 17 Skilling	90 38
351 $\frac{1}{4}$ Tdr. Havre a 2 Rdl 48 Sk.	878 12
Endvidere Havre for	10 60
1565 $\frac{1}{2}$ Lispund Hø a 14 Sk.	228 29
Endvidere Hø for	2 67
909 $\frac{7}{8}$ Lispund Halm a 7 Sk.	66 33
Endvidere Halm for	25
4295 Pd. Rugmel a 3 Sk.	134 21
420 Pd. Hvedemel a 5 Sk.	21 84
1082 Pd. Bygmel a 3 Sk.	33 78
331 $\frac{1}{2}$ Tdr. Rug a 4 Rdl. 1 Sk.	139 56
Endvidere Rug for	7 66
29 Pd. Byggryn a 3 Sk.	87
103 $\frac{3}{8}$ Tdr. Byg a 3 $\frac{1}{2}$ Rdl.	36 30
	<hr/>
	Ialt 3489 6

B. Leveret direkte til Troppesafdelinger.	
314 Pd. slagtet Kød a 11 Sk. til Indkvarteringen paa Endrupholm	35 94
98 Pd. Flæsk a 17 Sk. til Indkvarteringen i Endrup Mølle og Endrupholm	17 34
15 Tdr. Havre a 2 $\frac{1}{2}$ Rdl., som blev udskrevet dels af den i Grimstrup stationerede Magt, dels under Troppernes Gennemmarch	37 48
62 $\frac{1}{2}$ Lispund Hø a 14 Sk., som blev leveret dels under Indkvarteringen, dels under Troppernes Gennemmarch	9 11
125 Lispund Halm a 7 Sk., som udleveredes under Indkvarteringen og Gennemmarchen	9 11
600 Pd. Brød a 2 Sk.	12 48
60 Potter Brændevin a 15 Sk.	9 36
16 Pd. Smør a 32 Sk.	5 32
	<hr/>
	Ialt 136 26

E. Indkvarteringer.		Rdl. Sk.
Uden Forplejning har til forskellige Tider været indkvarteret, navnlig paa Endrupholm 28 Officerer i hver een Dag a 2 Mark		
		9 32
652 Menige i hver 1 Dag a 8 Sk.		
		54 32
184 Heste i hver 1 Dag a 8 Sk. pr. Hest		
		15 32
Med Forplejning har under Gennemmarch været indkvarteret 2 Officerer i hver een Dag a 1 Rdl.		
		2 00
74 Menige i hver een Dag a 2 Mark		
		24 64
	<hr/>	
	Ialt	105 64

F. Kørseler.

Ved faste Holdepladser 615 $\frac{1}{2}$ Døgn a 2 Rdl.	1231
Til Kolding med Naturaliepræstationer 71 Vogne a 2 Døgn	284
Til Varde med » » 11 » » 1 »	22
Til Ribe med » » 2 » » 1 »	4
Forskellige Ture (55 Døgn)	110
	<hr/>
Ialt	1651

G. Indkvarteringer under Vaabenhvilen.

8 Officerer fra 23. til 24. Maj (hver een Dag a 2 Mark)	2 64
383 Menige » » » » a 8 Sk.	31 88
40 Heste » » » » a 8 Sk.	3 32
13 Officerer fra 24. til 25. Maj » » a 2 Mark	4 32
250 Menige » » » » a 8 Sk.	20 80
50 Heste » » » » a 8 Sk.	4 16
8 Menige fra 31. Maj til 1. Juni » » a 8 Sk.	64
8 Heste » » » » a 8 Sk.	64
Fast Indkvartering af 60 Officerer i Tiden 25. Maj—23. Juni	56 00
» af 204 Menige » » » »	476
	<hr/>
Ialt	600 56

H. Kørsel under Vaabenhvilen.

Ægtkørsel i Kolding i Dagene 12.—21. Maj	50
Forskellige Ture	18
	<hr/>
Ialt	68

Tilsammen kunde Sognet herefter gøre Erstatningskrav paa 8218 Rdl. og 31 Sk., hvilket efter Datidens Forhold, da rede Penge havde en helt anden Værdi end nu, var en imponerende Sum. Men saa meget fik man heller ikke hjem. Ved den endelige Opgørelse

blev Summen ansat til 6127 Rdl. 49 Sk. Nedskrivningen falder paa flere Poster. Bl. a. nedskreves Værdien af leveret Kød til 1378 Rdl. 42 Sk., medens Summen for leveret Havre forhøjedes lidt. Priserne for de borttagne Heste anerkendtes med Undtagelse af Forpagter Lassons Hingst, der nedsættes til 200 Rdl., men for de otte Heste, der var døde under Ægtkørslerne blev der ingen Erstatning givet. Heller ikke for de almindelige Tab ydedes der Erstatning, saa Forpagter Lasson, Møller Gram o. a. fik ingen Trøst for de bortkomne Dyner, Tobakspiber m. m. Kørselsgodtgørelsen forhøjedes til 1771 Rdl. Men Vederlaget for Indkvarteringen skrumpede slemme ind. Der blev herfor kun ydet 51 Rdl. 84 Sk. Det ser ikke ud til, at der blev ydet noget for Indkvarteringen under Vaabenhvilen, hvorimod der for Kørsel under Vaabenhvilen tilgik Kommunen 23 Rdl. 17 Sk. i særlig Efterregning.

Som bekendt var der i 1864 oprettet Vaabenhvile i Tiden fra 12. Maj til 25. Juni, medens Londonerkonferencen arbejdede med Mæglingforslag. Men da hverken Tyskland eller Danmark vilde gaa ind paa de stillede Forslag, fortsattes Krigen. Allerede d. 29. Juni gik Tyskerne over Alssund, og det saas snart, at Danmark burde være gaaet med til de Tilbud, Tyskland havde givet under Vaabenhvilen. Det var under Stilstandsperioden, at V. Nykirke Sogn havde sine største Indkvarteringer.

Sammen med Erstatningsberegningerne opbevares der endnu en Fortegnelse over samtlige Ægtkørseler, og hvem de er udført af. Den første Kørsel fandt Sted d. 15. Marts 1864 og den sidste d. 26. November. Tilsigelsen til Ægtkørsel skete paa den Maade, at den kommanderende tyske Officer udstedte en Rekvisition, der samtidig gjaldt som Kvittering (Quittung). Gennem en Mellemand sendtes denne saa til Sognefogeden,

der foretog selve Tilsigelsen. En Del af disse Kvitteringer opbevares ogsaa. Ordningen ses bedst af et Brev fra Forpagter Lasson, der i de fleste Tilfælde var Mellemmand.

Endrupholm, d. 8. Okt. 1864.

Af indlagte Kvittering vil De se, at der maa afgives 7 Vogne til Varde i Morgen tidlig Kl. 5 at afgaa her fra Gaarden. Vognene skulle belæsses her paa Gaarden i Dag, og saa kunne Hestene gaa hjem igen til i Morgen tidlig, og vil jeg bede, at Vognene møder her allersnarest, og dernæst vil jeg bede Dem, at hver Vogn medbringer mindst 10 Knipper tørt Straa til Leje for Militæret her i Nat. Det Straa, som jeg har, er allerede i Brug, og mit Korn har de ogsaa taget en Del af. Dermed har jeg foreløbig faaet dem standset, da jeg lovede, at der skulde blive bragt tørt Straa fra Sognet.

Forbindtligst

S. U. Lasson.

Til Sognefoged P. Christensen, Vong.

Helt interessant er det at sidde og blade i disse Kørelister og se, hvortil de forskellige Ture er gaaet; men det vilde føre for vidt her at gengive dem, og i det foregaaende gives der vist ogsaa et fuldgyldigt Billede af, hvad en lille vestjydske Landkommune maatte præstere i det sørgelige Krigsaaar.

Dr. Marius Kristensen.

I taknemligt Minde.

Historisk Samfund for Ribe Amt har Grund til under denne Titel at omtale Dr. Marius Kristensens Liv og Gerning, der ved en saa uventet Død pludselig er afsluttet. Han døde ramt af et Hjerteslag i Sporvognen paa Vej til Immanuelskirken Søndag Formiddag 2. November.

Er der nogen i vor Tid, der med Grund kan nævnes med det gamle Navn »Polyhistor«, saa er det Marius Kristensen.

Han er født i Lystrup ved Aarhus, 27. April 1869, og var saa vel paa fædrede som paa mødrede Side af Bondeslægt. Hjemmet var, især gennem en Mosters Ophold paa Testrup Højskole, præget af den Brydning, der netop i disse Aar stod i Folkeoplysningsbevægelsen i bjørnbakske og grundtvigske Kredse. I 1887 blev han Student og valgte at studere nordisk Filologi. Kun 19 Aar gammel debuterede han med et Foredrag i Filologisk-historisk Samfund i København, saa vidt jeg ved, om den nyfundne Runesten, Gottorpstenen. Det var Højskolelærer Chr. Baagø, Testrup, der gennem hans Moster havde vakt hans Interesse for Runer. — I Studentertiden færdedes han, betegnende for hans alsidige og aabne modtagelige Sind, snart i sine Fagfællers Kreds, hvor han navnlig blev knyttet til Axel Olrik og Dialektforskeren P.K. Thorsen, og snart i en Kreds af unge, der sluttede sig til den nydannede Københavns Valgmenighed. En ung Pige gik en Sommersøndag frem foran Kirkedøren og spurgte: »Er der ingen, der vil med i Skoven?« — Der var en Flok unge Mænd og Kvinder, der fulgte denne Opfordring, og det blev til en trofast Vennekreds, der holdt sammen i Fest og Hverdag, i Glæde og Sorg, i de 50 Aar, der fulgte efter.

Hans første Forbindelse med Askov knyttedes, da han ved det nordiske Filologmøde i 1892 lærte H. F. Feilberg at kende. Efter endt Eksamen — han blev cand. mag. 1894 — gæstede han Feilberg i Askov, og her overværede han den nordiske Folkehøjskoles 50 Aars Jubilæum, der samlede Højskolemænd fra alle Nordens Lande til et flere Dages Møde paa Askov. Ved et Friluftsmøde i Skibelund talte A. D. Jørgensen om Kristian VIII og gav ham Oprejsning paa Grundlag af Optegnelser i Prinsens Dagbøger og hans Udtalelser i Statsraadet, hvori han som Kronprins havde Sæde. Hans djærve Forsøg paa at give Sandheden Æren i Omtalen af Kr. VIII.s nationale Politik, førte til en lang Række Imødegaaelser, blandt andet af Pastor J. Nissen, Malt, der foreholdt A. D. Jørgensen, at han selv i »40 Fortællinger« havde hævdet den sædvanlige Opfattelse, at Kr. VIII var en lunken Forsvarer af Danskhedens Ret i Sønderjylland. — Herimod hævder A. D. Jørgensen: »Jeg har har aldrig vejet tilbage for at rette andre Forfatteres Fremstillinger, skulde jeg da vise mine egne større Hensyn. — Et Menneske der er grebet i taknemlig Paaskønnelse eller lykkelig Beundring for en historisk Personlighed kan være berettiget til at lade denne Beundring raade, hvis den ikke saa ofte kom i Strid med et andet Hensyn, som maa sættes lige saa højt: den historiske Retfærdighed. Det er denne Retfærdighedsfølelse, der har bragt mig til at tale om Kristian VIII.«

Jeg ved, at det var disse Indtryk af Historiens Mænd og Historiens Værdi, der prægede Marius Kristensens historiske Sans. Den støttedes af hans videnskabelige Nøjagtighedskrav over for Enkeltheder, og den gjorde ham uafhængig af Tidens Stemningsbølger, naar disse gjorde andre Hovedet kruset. Et Ord af A. D. Jørgensen om vore nationale Opgaaer levede altid i hans Sind: »Et Folk kan blive gammelt, men det ældes ikke saalænge det hævder sin Plads i Verdens Udvikling, og det kan ikke dø, saa længe det bliver sig selv tro«. Da Modersmaalet i Skibelund, Mindestenen for Edvard Lembeck og A. D. Jørgensen, blev afsløret 27. Juli 1903, skrev Marius Kristensen en Sang, hvori dette Ord genlyder:

Et Folk kan blive gammelt, men ældes kan det ej,
 naar trofast det gemmer sine Minder;
 et Folk kan blive lille, men fældes kan det ej,
 naar Fremskridtets Ledestjerne skinner.

Derfor en Tak til dem, som har tegnet Mindets Skrift,
 til dem, som har slebet Sprogets Klinge,
 en Tak til dem, som lader i Fredens Bedrift
 vort gamle Flag sprede sin Vinge.

Ved Morten Eskesens Død bad Højskolebladet ham og andre nævne deres bedste Minde om ham, og da skrev Marius Kristensen: »Mit bedste Minde om Morten Eskesen er Mindet om hans rummelige Frisind. Evnen til at se den aandelige Ret hos Folk hvis Meninger man aldeles ikke deler, eller om man vil udtrykke det saadan, en fuldstændig Mangel paa Parti-blindhed. Dette Frisind havde han i høj Grad. Mit kæreste Minde om ham er maaske Mindet om hans Stilling i Niels Kjeldsen-Sagen. Der er vel ingen, som vil mistænke M. E. for, at han ikke undte Niels Kjeldsen al den Ære, han kunde faa. Men hans Standpunkt i den Sag var klart og lige til: det bliver ikke til Gavn at nægte, hvad Kendsgerninger taler for, og vi vinder ingen Ære ved at vælte Skam over paa en tysk Officer, saa vi kan med Sindsro godkende det Udfald, Sagen faar for Historiens Domstol. Jeg har kun kendt M. E., efter at han var bleven omkring ved de 70, men den aandelige og legemlige Friskhed, han bevarede til det sidste, har gjort stærkt Indtryk paa mig, og jeg har følt, at ogsaa den »stammede fra Aand«.

I hele sin Askov-Tid — de 32 lykkelige Aar fra 1895—1927 levede han med i Egnens Liv og gav selv sine lødige Bidrag til, at Askov blev et rigt Sted baade for Højskolens Elever, den Ungdom, der kom og gik, og for Lærerkredsen, der i en lang Aarrække havde Dr. H. F. Feilberg og Dr. Marius Kristensen som Lærefædre blandt sig. Det gav gode Kaar for sund Udvikling i Lærerkredsen i en lang Aarrække. Han blev Feilbergs Medarbejder ved den jydsk Ord bog, og Feilberg skønnede paa den lette Adgang, han havde til »Haandsrækninger hos en god, hartad alvidende Nabo«. — »De nærmeste Krav«, var for Marius Kristensen en Prøvesten paa villigt Tjenersind, derfor er

hans Betydning for Ribe Amts historiske Samfund kendeligt langt ud over de Bidrag, han direkte har givet os i sine betydelige Artikler i Aarbogen: Et middelalderligt Signet (1908). Grænsen og Grænseveje 1918. Fra Ribe og Omegn i Chr. Falsters Tid (1921) og Ribe Amts Runeindskrifter (1931). H. F. Feilberg (1932). Bebyggelsesnavne i ældre Tid i Ribe Amt (1935). — Han har været Medlem af historisk Samfund fra den Dag, det blev stiftet, og i flere Aar Medlem af Bestyrelsen. Fra 1923—37, da han forlod Egnen, var han Formand. Mange Gange har han talt ved Samfundets Møder rundt om i Amtet, og han kom derved i levende Forbindelse med de historisk interesserede, der her mødte frem med aabne Ører og modtagelige Sind.

Aldrig har jeg hørt ham saa veltalende, som da han i 1923 stod paa Talerstolen ved det første Hjemstavnstævnes Friluftsmøde ved Kalø Ruin og saa ind over sin Hjemegn. I en hel Uge havde han glædet sig over, at han sammen med andre kyndige Mænd kunde vise os det Stykke Danmark, der var hans kære Hjemstavn, saa Naturen, Folkelivet, Almuens Sprog og Egnens historiske Minder Dag efter Dag blev ført frem for os. Han fandt de samlende Ord og føjede alle disse Indtryk sammen til en Kæde, hvor det ene Led passede ind i det andet. Videnskaben har den Opgave at analysere, Folkeoplysningen maa søge den naturlige Syntese. Og her lykkedes det, for Marius Kristensen stod fast paa begge Fødder. — Naar jeg skal forbinde en egen Oplevelse med det J. V. Jensen har udtrykt i Verset: »Vil selv du fatte dit Væsens Rod, skøn paa de Skatte de efterlod«, saa staar Marius Kristensen for mig, som jeg saa og hørte ham den Dag. Han var en Søn af Oldbonden, der har tømret og kriget i Lystrup, ved Grænsen mellem Vester- og Øster Lisbjerg Herreder.

En Nordmand ved dette Stævne sagde: »Vi har i Norge tit hørt Danmark nævne som et lidet, fattigt Land. Men at have en Mand som Dr. Marius Kristensen til Lærer for Bondegutter, det er ikke Tegn paa Fattigdom, det er Overdaadighed«. — Det var maaske derfor godt, han efter 1927 helt fik Lov at virke i en Kreds

af jævnaldrende og yngre Fagfæller i sin Videnskab. Deres Mindeord i Dagbladene vidner om, hvad han har betydet for dem. Blandt Studenterungdommen i Halvfemserneløed det Valgsprog: »Fra Folket vi kommer, til Folket vi gaar, dets Lykke skal være vor Lov«. — Men for mange blev det et tomt Løsen, fordi de ikke selv anede, hvad Folkets Lykke var. Men for Marius Kristensens Liv og Gerning passer dette Løsen. Folkets Lykke var en Lov for ham, som han vilde opretholde og forkynde i Ord og Gerning. Den var paa een Gang præget af Glæde over Fremgang og Omhu for at bevare »det gode gamle vel«. — I den Kreds, der helt ud kan vurdere hans videnskabelige Arbejde, har den unge Filolog Poul Diderichsen givet ham følgende Eftermæle: »Man modtog gennem hans Væsen et direkte Indtryk af den Fromhed, som bestaar i primitiv Glæde over Livet og Arbejdet, og af den Visdom, hvis Kilde er en aldrig stillet Undren«.

Saa blev han da en Brobygger i den danske Folkeoplysnings og den danske Videnskabs Samvirke, en folkelig Vismand, som faa vi har haft, fyldt af den Visdom som Ydmyghed er Sjælen i, hvorved ej Hovmod hefter. Og derfor takker vi ham ogsaa for den Del af hans Virken, der er bleven til Gavn og Glæde for »Historisk Samfund for Ribe Amt«.

Skibelund 26. November 1941.

Kr. la Cour Pedersen.

H. G. A. Jørgensen.

8. Juli 1941 døde forhenværende Sognepræst i Farup H. G. A. Jørgensen, 80 Aar gammel.

Med ham gik en af de Mænd bort, der gennem en Aarrække var med til at drage Læsset for Historisk Samfund, idet han i 1917 blev valgt til Bestyrelsesmedlem og Sekretær, hvilken Post han beklædte, til han i 1927 tog sin Afsked og flyttede til Køben-

havn — samme Aar, som Dr. Marius Kristensen flyttede fra Amtet.

Pastor Jørgensen var en Lærersøn fra Langeland. Han tog teologisk Embedseksamen i 1887 og blev 1889 Sognepræst i Stadil, hvorfra han 1901 forflyttedes til Farup. Her vandt han sig mange Venner ved sin troværdige Forkyndelse og sin jævne og milde Færd.

Men Pastor Jørgensen var ikke alene Præst; han var ogsaa en meget flittig Kirkehistoriker, hvis Skrifter blev læst i mange Hjem Landet over. I den Tid han var Præst i Farup, kom det ene Arbejde fra hans Haand efter det andet, saaledes »Luther og hans Tid« I—III (1903—08), »Den kristne Kirkes Historie for Hjem og Skole« I—III (1911—12), »Fra Bispernes og Munkenes Tid« (1917), adskillige Biografier som »Melanchton« og »Dronning Elisabeth af Danmark«. Desuden har han oversat Augustins Bekendelser og Melanchtons »Loci communes«. — I København fortsatte han sit Forfatterskab, idet han 1930 udsendte Bogen om Biskop Gabriel Koch.

I »Fra Ribe Amt« 1925 har han skrevet om Tjæreborg Kirke. Man mærker i denne lille Afhandling det samme, som gælder for hans øvrige Arbejder, hans Fortrolighed med Kirkens Historie og hans let tilgængelige Fremstillingsform. — Ved flere af Samfundets Møder har han holdt Foredrag.

Med Tak vil Historisk Samfund mindes ham og hans Virke.

H. K. K.

Litteratur om Ribe Amt.

Søren Alkærsig: »Vejen Sogn i Malt Herred«. 3 Bind.

Søren Alkærsig har nu med et tredje Bind afsluttet sin stort anlagte Sognehistorie om Vejen Sogn i Malt Herred.

Og blandt Sognehistorier vil dette Værk afgjort komme til at staa i en Klasse for sig.

Alkærsigs 3 Binds Værk er ikke blot en grundig og udførlig

havn — samme Aar, som Dr. Marius Kristensen flyttede fra Amtet.

Pastor Jørgensen var en Lærersøn fra Langeland. Han tog teologisk Embedseksamen i 1887 og blev 1889 Sognepræst i Stadil, hvorfra han 1901 forflyttedes til Farup. Her vandt han sig mange Venner ved sin troværdige Forkyndelse og sin jævne og milde Færd.

Men Pastor Jørgensen var ikke alene Præst; han var ogsaa en meget flittig Kirkehistoriker, hvis Skrifter blev læst i mange Hjem Landet over. I den Tid han var Præst i Farup, kom det ene Arbejde fra hans Haand efter det andet, saaledes »Luther og hans Tid« I—III (1903—08), »Den kristne Kirkes Historie for Hjem og Skole« I—III (1911—12), »Fra Bispernes og Munkenes Tid« (1917), adskillige Biografier som »Melanchton« og »Dronning Elisabeth af Danmark«. Desuden har han oversat Augustins Bekendelser og Melanchtons »Loci communes«. — I København fortsatte han sit Forfatterskab, idet han 1930 udsendte Bogen om Biskop Gabriel Koch.

I »Fra Ribe Amt« 1925 har han skrevet om Tjæreborg Kirke. Man mærker i denne lille Afhandling det samme, som gælder for hans øvrige Arbejder, hans Fortrolighed med Kirkens Historie og hans let tilgængelige Fremstillingsform. — Ved flere af Samfundets Møder har han holdt Foredrag.

Med Tak vil Historisk Samfund mindes ham og hans Virke.

H. K. K.

Litteratur om Ribe Amt.

Søren Alkærsig: »Vejen Sogn i Malt Herred«. 3 Bind.

Søren Alkærsig har nu med et tredje Bind afsluttet sin stort anlagte Sognehistorie om Vejen Sogn i Malt Herred.

Og blandt Sognehistorier vil dette Værk afgjort komme til at staa i en Klasse for sig.

Alkærsigs 3 Binds Værk er ikke blot en grundig og udførlig

Skildring af det lille sydjyske Bonde- og Sognesamfund, der delvis udvikler sig til en By. Men — som vi skrev om første og andet Bind — det er et Stykke Kulturhistorie, der rækker langt ud over Sogneskel og Herredsgrenser. Det er som et Snit ned gennem Bondekaar og Almueliv gennem de 5—600 Aar Skildringen i særlig Grad spænder over.

Det, der især giver Alkærsigs Skildringer almen Interesse ud over den Sognekreds, som Navnene dækker, er Forfatterens Overblik over Aarsager og Sammenhæng i Folkets og Slægternes Livsløb, hans Evne til at trænge ind bag de tørre Tal og Kendsgerninger.

Og denne Sammenhæng er klarlagt ikke i abstrakt og bred Almindelighed, men underbygget med Skildringer af navngivne Mænd, Gaarde og Bolav.

Det er derfor med fuld Ret, denne „Sognebog“ med sine 550 store Sider har som Undertitel: „Et Stykke Kulturhistorie“. Det er baade et Stykke værdifuldt Kulturhistorie og et fængslende fortalt Udsnit af dansk Bondehistorie, samtidig med det er en grundlig gennemført topografisk og stedshistorisk Skildring af Sognet, Bolavet og Byen Vejen.

Tredje Bind er i særlig Grad samlet om det stedshistoriske op mod Nutiden. Med andre Ord: Det er især Skildringen af Byen Vejen, og hvad dertil hører: „Trafiken“, „Haandværk og Industri“, „Handel og Penge“, „Det kommunale m. m.“, „Skolen og anden Oplysning“, „Kirke og Præster“ — der skildres her.

Forfatteren udtrykker det selv saaledes: „.. Dette Bind indeholder egentlig fra først til sidst en Skildring af et halvt middelalderligt Bondesamfunds Forvandling til et moderne Industrisamfund, et ikke usædvanligt Syn, men meget udpræget i Vejen... Drevet frem af Udviklingen, i første Række Trafikomvæltningen, kommer den ene ny Ting efter den anden, ofte begyndt af dygtige og dristige Mænd. Men undertiden, ja oftest, er det omvendt, at disse sindige og gammeldags indstillede Folk har meget ondt ved at tilpasse sig til de store Forandringer...“

Til Skildring af denne stærke Udvikling, der spænder over de sidste to, tre Menneskealdre, har der saavist ikke manglet Kildestof. Snarere har det vel været saaledes, at et overvældende Materiale har trængt sig paa og har krævet et sikkert Overblik og en kritisk Skelneevne til at udskille væsentligt og uvæsentligt.

Og selv om maaske dette Bind med størst Interesse vil læses af de, der har Tilknytning til By og Sogn, saa er der dog i Skildringen saa meget alment, der fængsler, saa ogsaa dette tredje Bind fuldtud fortjener Titelen: Et Stykke Kulturhistorie.

Netop: Alkærsgs Værk om Vejen Sogn er et Stykke Kulturhistorie gjort nærværende gennem Stedfæstning. Og et sognehistorisk Værk bygget op paa kulturhistorisk Grund, saa det rækker ud over den gængse Sogneskildring. —

Et fyldigt Billedstof fortæller sin Del af Historien og gir især dette tredje Bind en Tiltrækning mere.

S. Ff.

Jeppe Hejbøl: Ansager Sogns Historie.

Mange Steder i vort Amt er der en stærk og levende Interesse for Hjemstavns Historie. Næppe mange Steder er den dog stærkere end i Ansager Sogn, hvilket bl. a. har givet sig Udslag i, at et stort Antal Ansagersognere er blevet trofaste Medlemmer af vort Samfund. Siden 1923 har et Udvalg arbejdet med Sognets Historie. Det var aabenbart Købmand H. P. Nissen, der var Sjælen i dette Foretagende. Efter hans Død stod Arbejdet en Tid i Stampe, indtil pens. Lærer Jeppe Hejbøl paatog sig Arbejdet med at skrive og udgive Ansager-Bogen med Bistand af Udvalget, der ved denne Lejlighed blev udvidet. Og det blev da H. P. Nissens Søn, Købmand P. I. Nissen, der blev Udvalgets Formand. Resultatet er blevet en stor og smuk Bog paa 344 Sider med en Vrimmel af Oplysninger om Sognet, navnlig fra de sidste halvandet Hundrede Aar. Hejbøl selv har skrevet den overvejende Part, men har haft god Nytte af Udvalgets og andres Optegnelser, blandt andre H. P. Nissens. Visse Afsnit fremtræder heit skrevet af andre, saaledes en indledende Oversigt af Johs. Hejbøl og andre Afsnit af Signe Kristensen, Povl Thomsen, John. H. Johnsen, J. Kristensen, Niels Hansen, R. Rasmussen og H. P. Rasmussen. En Del af det øvrige Materiale, Dokumenter og Breve, er gengivet i ubearbejdet Helhed. — Bogen har allerede været til megen Glæde i det historisk interesserede Sogn og videre ud, og den vil sikkert blive det endnu mere i Fremtiden.

28. Sept. fejrede Ho—Oksby Menigheder Oksby og Mosevraa Kirkers 50 Aars Jubilæum. Sognepræst J. Andreassen udsendte i den Anledning et Jubilæumsskrift: »*Danmarks sidste straatækte Kirke*«. En smuk og interessant lille Bog. De første Afsnit giver, væsentlig paa Grundlag af trykte Kilder, en Skildring af Ho-Oksby Kirker og Beboernes Livsforhold i gamle Dage, dernæst følger Skildringer af den straatækte Oksby Kirke og de nye Kirker i Oksby og Mosevraa, Biografier af Præster og Kirkesangere m. m. bygget paa utrykt Stof.

H. K. K.

Virksomheden.

For det forløbne Aar kan Samfundet notere en lille Fremgang, saa der nu er 22 livsvarige Medlemmer, 670 ordinære Medlemmer og 47 Subskribenter.

Vi takker for Tilskuddet fra Staten, Amtet og Varde Sparekasse. Og vi takker de Tillidsmænd og enkelte Medlemmer, der trofast virker for Tilgang af nye Medlemmer.

Aarsmødet afholdtes i Tistrup d. 19. Marts. Med Lærer Haahr, Tistrup, som Ordstyrer aflagde Formanden Salomon Frifelt Beretning om Virksomheden i det forløbne Aar.

Beretningen godkendtes sammen med Sekretærens Beretning og Regnskab. Det vedtoges at overflytte Tillidsmændene Boghandler H. Nielsen, Ølgod, Husmand Anton Skov, Lund, og Forfatteren Søren Alkær sig, Brørup, til livsvarige Medlemmer som en Paaskønnelse for det store Arbejde, de har gjort for Foreningen. Til Bestyrelsen genvalgte Lærer Nourup, Alslev, Forstander la Cour Pedersen, Skibelund, og Fåbrikant Kromann, Esbjerg. Ved det velbesøgte offentlige Møde holdt Biskop Scharling, Ribe, Foredrag om „Historisk Interesse og Historiens Betydning“ og Adjunkt C. Lindberg Nielsen, Esbjerg, om „Varde Aas Betydning gennem Tiderne“. Ved det paafølgende Kaffebord vekslede Taler og Sange.

Sommermødet afholdtes i Forbindelse med Rejsning af en

MINDESTEN PAA SKAST HERREDSTING.

Sammen med Dagbladet „Vestkysten“ havde Historisk Samfund indbudt til Cykelture til minderige Steder. Et af Maalene var Tinghøjene. Det gav Anledning til, at man besluttede at søge en Sten rejst paa Stedet, hvilket lykkedes ved stor Imødekommenhed fra mange Sider. Først og fremmest maa Samfundet takke Gaardejer Hans Andersen, Tudegaard, der har skænket Tingstedet, Tinghøjene og det omliggende Areal til Fredning, og som sammen med flere andre Beboere har udført et stort Arbejde med Planering. Vi takker dem alle. Ligeledes Murer K. Johansen, Skast, der har muret Fundamentet. Dernæst takker vi Lærer H. Sørensen, Lunde, der ikke blot har deltaget i Arbejdet, men ogsaa været dettes egentlige Leder. En særlig Tak skylder vi endvidere Forretningsfører T. Tobiassen og Kunstmaler Niels Holbak, Esbjerg. Ligeledes takker vi alle, der ved kontante Bidrag har gjort det muligt at rejse og afsløre Stenen:

Skast Sogneraad 80,00 Kr. Esbjerg Tovværksfabrik A/S 25,00. Forretningsfører T. Tobiassen, Esbjerg 20,00. Dansk Andels Smør-
exportforretning, Esbjerg 20,00. Esbjerg Andels-Svineslagteri 20,00. J. Villemoes' Kulforretning A/S, Esbjerg 20,00. J. Lauritzens Kul-

forretning A/S, Esbjerg 20,00. L. E. Dujardin, Esbjerg 20,00. M. R. Jørgensen, Esbjerg 20,00. A. Bachmann, Fiskeexport, Esbjerg 20,00. A/S Rørkær-Christensen, København 20,00. A/S Eriksen & Christensen, Esbjerg 20,00. Bryndum Sparekasse 20,00. N. Jøker, Esbjerg 10,00. A/S Vestjysk Krystal Isværk, Esbjerg 20,00. Adolph Petersen, Esbjerg 20,00. Valsemøllen A/S, Esbjerg 20,00. Esbjerg Andelsmejeri 20,00. Lykke Thomsen, Esbjerg 20,00. De forenede Isværker, Esbjerg 10,00.

Mindestenen efter Afslørlingen. I Forgrunden den ny Tingvej. Inskriptionen lyder: Skast Herreds Tingsted fra Arilds Tid til 1747 og Rettersted til 1805.

Ved Afsløringsfesten, der desværre ikke var begunstiget af Vejret, hvilket i nogen Grad indvirkede paa Besøget, holdt Forfatteren Salomon Frifelt en smuk og kraftig Tale. Ved det paafølgende Møde i Korskroen talte Landsdommer la Cour, Viborg, om Jyske Lov og Lærer H. K. Kristensen om Skast Herreds Ting og Rettersted.

REGNSKAB FOR AARET 1941

<i>Indtægt</i>	Kr.	Ø.	<i>Udgift</i>	Kr.	Ø.
Kassebeholdning	4	56	Trykning af Aarborg 1941 Klichéer.....	1315	70
Medlemsbidrag og Subskription.....	2669	30	Papir til Aarborg 1942	385	77
Solgte Aarbøger og Sanghæfter.....	174	30	Aarbogens Udsendelse	408	01
Tilskud fra Staten	155	00	Forfatterhonorarer	468	00
— — Amtet	100	00	Løn til Redaktør, Kasserer og Sekretær ..	250	00
— — Varde Sparekasse	25	00	Historisk Fællesforening	45	15
— — til Rejsning af Herredssten ...	445	00	Aarsmøde og Bestyrelsesmøder.....	271	00
Renter.....		77	Danmarks Riges Breve	148	65
Underskud	398	49	Porto, Papir, Telefon.....	115	68
			Repræsentation	74	70
			Rejsning af Herredssten	483	20
			Andre Udgifter.....	6	56
Balance...	3972	42	Balance...	3972	42

GRUNDFONDEN:

Grundfonden 1/1 1941	Kr. 1386	77
Indvundne Renter.....	—	52 46
Grundfonden 31/12 1941.....	Kr. 1439	23

Lunde Jyll., 24. Januar 1942

H. K. Kristensen

Ovenst. Regnskab er gennemset og sammenholdt med Bilagene, og intet fundet at bemærke. For Grundfondsbeløbet Kr. 1439,23 forel. Bankb.

Ribe, den 6. Februar 1942

P. Lerche Thomsen.

Esbjerg, den 28. Januar 1942.

T. Tobiasen.

INDHOLDSFORTEGNELSE

1. Andst Kirke. Af J. Iversen.
2. Den middelalderlige Gravsten ved Andst Kirke. Af H. K. Kristensen.
3. Øster Horne Herreds Skolefundatser. Af S. Kristensen.
4. Stiftsprovst N. P. Frost. Af Aug. F. Schmidt.
5. Fra Hunderup Sogn. Af T. Tobiassen Kragelund.
6. Postvæsenet i Vejen Sogn. Af C. J. P. O. Sestoft.
7. Efterskrift. Af Kr. la Cour Pedersen.
8. Udskiftningen i Grindsted – Grene. Af A. Sørensen.
9. Brorsons Synodalmonita. Af Elle Jensen.
10. Ribe Slotsbanke. Af Chr. Axel Jensen.
11. Varde Mølle. Af H. K. Kristensen.
12. Krigsskadeserstatning. Af A. M. Ebbesen.
13. Mindeord (Dr. Marius Kristensen, Sognepræst H. G. A. Jørgensen.)
14. Litteratur om Ribe Amt.
15. Virksomheden.

Historisk Samfund for Ribe Amt har følgende Bestyrelse: Forfatteren *Salomon Frifelt*, Ølgod, Formand, Forstander *Kr. la Cour Pedersen*, Skibelund, Lærer *H. K. Kristensen*, Lunde Jyll., Kasserer og Sekretær, Fabrikant *N. M. Kromann*, Esbjerg, Lærer *H. P. H. Novrup*, Alslev, Højskolelærer cand. mag. *Roar Skovmand*, Askov, og Læge *H. Torbøl*, Skanderborg. Redaktionsudvalget er *Torbøl*, *la Cour Pedersen* og *Kristensen*.